

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТЕМНЕНКО СОФІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК: 339.13:338

ДИСЕРТАЦІЯ

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК РИНКУ КОРМОВИХ ДОБАВОК

051 «Економіка»

05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Темненко С. М.

Науковий керівник **Яців Ігор Богданович**, доктор економічних наук, професор

Львів 2022

АНОТАЦІЯ

Темненко С.М. Формування та розвиток ринку кормових добавок. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» (05 – «Соціальні та поведінкові науки»). – Львівський національний університет природокористування Міністерства освіти і науки України, Львів, 2022.

У дисертації обґрунтовано теоретичні й методичні підходи та розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення організаційно-економічного механізму формування і функціонування ринку кормових добавок.

На основі опрацювання теоретичних основ економічної науки у сфері аналізу товарних ринків та систематизації наукових підходів вітчизняних і зарубіжних авторів щодо трактування поняття «ринок» сформульовано авторський погляд на сутність ринку кормових добавок як економічного середовища, що виконує функцію координуючого механізму, де в умовах конкуренції відбувається взаємодія виробників, продавців та споживачів кормових добавок, на основі якої формується загальна рівновага цін на відповідну продукцію. Визначено місце цього ринку серед інших товарних ринків за низкою класифікаційних ознак.

Визначено системоутворюючі характеристики ринку кормових добавок, серед яких пряма залежність його обсягу від чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин та пряма залежність обсягу споживання кормових добавок від обсягу споживання кормів і їх якості. Відтак серед найбільш вагомих чинників, що впливають на функціонування ринку кормових добавок, виділено стан вітчизняних галузей тваринництва та кормовиробництва. Іншим важливим аспектом, що безпосередньо впливає на формування досліджуваного ринку, є регулююча роль держави, яка через процедуру державної реєстрації та

постмаркетинговий нагляд створює бар'єри для входу та перебування на ринку неякісних чи небезпечних кормових добавок.

Проаналізовано європейську систему класифікації кормових добавок, яка поділяє їх на п'ять категорій: технологічні, сенсорні, поживні, зоотехнічні добавки, а також кокцидіостатики та гістомоностатики. За результатами аналізу встановлено, що ця система класифікації є зручною для типології монокомпонентних добавок або добавок із однонаправленим механізмом дії та практично непридатна для класифікації кормових добавок із комплексним складом, що застосовуються з метою широкого впливу на організм тварин та/або якість кормів. Тому автором запропоновано удосконалений підхід до класифікації кормових добавок, який може стати корисним в рамках вирішення стратегічних завдань держави, а саме: гарантування якості, безпечності та ефективності кормових добавок, що перебувають в обігу на вітчизняному ринку. Зазначено, що з метою контролю якості кормових добавок найбільш доцільною буде класифікація відповідних продуктів за їх походженням. З метою контролю ефективності використання кормових добавок запропоновано застосовувати їх класифікацію за метою застосування. Для контролю безпечності кормових добавок найкраще підійде їх класифікація за цільовими видами тварин, для яких ці добавки призначені.

Встановлено, що особливістю кормових добавок як предмета товарного обігу є відносно проста транспортабельність та тривалий термін їх придатності. Це дає змогу споживачам робити товарні запаси кормових добавок, що особливо важливо в умовах економічної невизначеності воєнного стану та відчутно мінімізує ризики, пов'язані зі зривом поставок. Кормові добавки слід розглядати як ліквідний товар із нетривалим терміном оборотності, тому організація їх товарних запасів періодично потребує оптимізації із врахуванням можливих змін у структурі попиту. Іншою особливістю кормових добавок як товару є те, що до їх вартості виробником включаються витрати на проведення державної реєстрації та вартість наукових досліджень. У результаті легально завезена кормова добавка, яка пройшла державну реєстрацію та має дозвіл на обіг в нашій

державі, може коштувати на 20-30% дорожче, ніж контрафактна добавка, завезена без відповідних дозволів.

З'ясовано, що упродовж 2018-2020 років в Україні зростала частка поголів'я тварин і птиці, а отже, й обсягів виробництва продукції тваринництва, у великих підприємствах. Це дає підстави розглядати великі сільськогосподарські підприємства, спеціалізовані на виробництві продукції тваринництва, як основних споживачів кормових добавок в Україні. Натомість роль малих сільськогосподарських товаровиробників як покупців на ринку кормових добавок в останні роки була не надто помітною.

Аналіз структури витрат на придбання кормів сільськогосподарськими підприємствами дав змогу встановити, що особливо високою частка покупних кормів є у птахівництві та свинарстві. Ці галузі найбільше споживають комбіновані корми, до складу яких входять премікси або окремі кормові добавки. На основі цього автором зроблено припущення, що саме галузі птахівництва та свинарства є основними споживачами кормових добавок. Підприємства галузі скотарства проявляють низький інтерес до цих товарів, тому їх можна розглядати як великий сегмент потенційних споживачів, котрі поки що не є активними учасниками досліджуваного ринку.

Вивчення пропозиції на ринку кормових добавок показало високу залежність вітчизняного ринку від імпорту. Зокрема, серед зареєстрованого в Україні станом на початок 2021 року асортименту продуктів, що за новим законодавством класифікуються як кормові добавки, 843 найменування є товарами зарубіжного виробництва, що становить 87% від загальної їх кількості. Водночас зауважено, що така залежність є досить поширеною світовою тенденцією, яку посилюють сучасні глобалізаційні процеси світової економіки. Вітчизняне виробництво кормових добавок сьогодні дуже обмежене і покриває невелику частку попиту. Українським виробникам важко конкурувати із зарубіжними передусім через обмежений асортимент зареєстрованої продукції та значно слабший фінансовий та науковий потенціал.

Встановлено, що попри відносно невеликий зареєстрований в Україні асортимент кормових добавок (близько 4%), лідером їх поставок в нашу країну упродовж кількох років залишається Китай, на який у 2020 році припадало майже 35% усього обсягу імпорту. У 2020 році обсяг імпорту добавок з європейських країн становив приблизно 52%, при тому, що на країни ЄС припадає понад 75% зареєстрованого асортименту.

Досліджено вплив головних трендів на обсяг ринку кормових добавок та на його ділову активність. Встановлено, що скорочення та нестабільність чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин відчутно гальмують зростання обсягу ринку. Висока залежність від імпорту готових кормових добавок та їх складових суттєво обмежують можливості для вітчизняного виробництва відповідної продукції. Ріст в останні роки вітчизняної галузі кормовиробництва позитивно вплинув на активність досліджуваного ринку.

З'ясовано, що головними драйверами, які стимулюватимуть ріст ринку кормових добавок, можуть стати: підвищення вимог до якості та безпечності продуктів тваринництва на внутрішньому ринку; впровадження інноваційних технологій годівлі тварин; нарощування експорту тваринницької продукції у країни ЄС, яке стимулюватиме вітчизняних виробників до переходу на органічні способи вирощування тварин та ширше застосування кормових добавок як безпечних замінників для заборонених стимуляторів росту сільськогосподарських тварин.

Зазначені чинники, які впливатимуть на формування попиту на кормові добавки у довгостроковій та короткостроковій перспективі. Визначено чинники, які позитивно впливають на ріст ринку кормових добавок в Україні. Зокрема, вдосконалення державної політики підтримки вітчизняних виробників тваринницької продукції може стимулювати ріст кількості фермерських господарств та малих тваринницьких підприємств, які в перспективі збільшуватимуть попит на кормові добавки. Повноцінна робота інституту дорадництва зможе дати поштовх для розвитку малих форм сільськогосподарського виробництва із застосуванням інноваційних методів годівлі та вирощування тварин,

що у свою чергу суттєво пожвавить ринок. Оптимізація та скорочення збутових ланцюгів призведе до зменшення вартості кормових добавок для кінцевого споживача, що у свою чергу суттєво збільшить попит на ці добавки з боку малих та середніх тваринницьких підприємств.

Доведено, що впровадження у вітчизняне законодавство європейських регуляторних механізмів здебільшого надає широкі можливості для бізнесу, усуває зайві бюрократичні перепони, які раніше створювали додаткове адміністративне навантаження на операторів ринку. Однак відсутність в Україні напрацьованих ринкових чи адміністративних запобіжників, які діють у країнах ЄС, може призвести до кризових ситуацій та виникнення загроз для здоров'я людей чи тварин.

Обґрунтовано позитивний вплив на розвиток ринку кормових добавок прийняття цілісної концепції розвитку аграрного сектору економіки і тваринництва, пріоритетними завданнями якої повинні стати: удосконалення системи оподаткування аграрних підприємств із створенням спеціальних умов для малого та середнього бізнесу; пільгові умови кредитування вітчизняного виробництва тваринницької продукції та підприємств кормової індустрії; державна програма страхування аграрних ризиків; розвиток інституту дорадництва із продуманими механізмами стимулювання малого та середнього бізнесу до співпраці із дорадницькою службою; державна підтримка інноваційної діяльності, науково-пошукових робіт в аграрному секторі; розвиток грантових програм для науковців, що працюють над вирішенням актуальних проблем сільського господарства; усунення дисбалансу в технічних бар'єрах входження на ринок для вітчизняних та закордонних виробників кормових добавок та кормів.

Ключові слова: кормові добавки, корми, ринок, тваринництво, скотарство, свинарство, птахівництво, тваринницькі підприємства, попит, пропозиція, імпорт, конкуренція, інновації, державне регулювання.

ABSTRACT

Temnenko S.M. Formation and development of the feed additives market. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy, specialty 051 «Economics» (05 – «Social and Behavioral Sciences»). – Lviv National Environmental University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2022.

The dissertation substantiates theoretical and methodical approaches and develops practical recommendations for improving the organizational and economic mechanism of the formation and functioning of the market of feed additives.

Based on the development of the theoretical foundations of economic science in the field of commodity market analysis and the systematization of scientific approaches of domestic and foreign authors regarding the interpretation of the concept of "market", the author's view on the essence of the feed additives market as an economic environment that performs the function of a coordinating mechanism, where in conditions of competition is formulated there is an interaction of producers, sellers and consumers of feed additives, on the basis of which the general equilibrium of prices for the corresponding products is formed. The place of this market among other commodity markets is determined by a number of classification features.

The system-forming characteristics of the market of feed additives have been determined, including the direct dependence of its volume on the number of farm animals and the direct dependence of the consumption of feed additives on the volume of feed consumption and their quality. Therefore, among the most significant factors influencing the functioning of the feed additives market, the state of the domestic industries of animal husbandry and fodder production is singled out. Another important aspect that directly affects the formation of the studied market is the regulatory role of the state, which, through the state registration procedure and post-marketing su-

pervision, creates barriers to the entry and stay on the market of low-quality or dangerous feed additives.

The European system of classification of feed additives was analyzed, which divides them into five categories: technological, sensory, nutritional, zootechnical additives, as well as coccidiostats and histomonostats. According to the results of the analysis, it was found that this classification system is convenient for the typology of monocomponent additives or additives with a unidirectional mechanism of action and is practically unsuitable for the classification of feed additives with a complex composition, which are used for the purpose of a wide impact on the animal body and/or the quality of feed. Therefore, an improved approach to the classification of feed additives is proposed, which can be useful in the framework of solving the strategic tasks of the state, namely: guaranteeing the quality, safety and effectiveness of feed additives circulating on the domestic market. It is noted that in order to control the quality of feed additives, it would be most appropriate to classify the corresponding products according to their origin. In order to control the effectiveness of the use of feed additives, it is proposed to apply their classification according to the purpose of use. To control the safety of feed additives, it is best to classify them according to the target species of animals for which these additives are intended.

It has been established that the feature of feed additives as a commodity is relatively simple transportability and a long shelf life. This allows consumers to stock up on feed additives, which is especially important in the economic uncertainty of martial law and significantly minimizes the risks associated with supply disruptions. Feed additives should be considered as a liquid product with a short turnover period, so the organization of their inventory periodically needs to be optimized taking into account possible changes in the demand structure. Another feature of feed additives as a product is that the cost of state registration and the cost of scientific research are included in their cost by the manufacturer. As a result, a legally imported feed additive that has passed state registration and has a permit for circulation in our country can cost 20-30% more than a counterfeit additive imported without appropriate permits.

It was found out that during 2018-2020 in Ukraine, the share of livestock and poultry, and therefore the volume of production of livestock products, in large enterprises increased. This gives reason to consider large agricultural enterprises specializing in the production of livestock products as the main consumers of feed additives in Ukraine. On the other hand, the role of small agricultural producers as buyers in the market of feed additives has not been very noticeable in recent years.

Analysis of the structure of costs for the purchase of fodder by agricultural enterprises made it possible to establish that the share of purchased fodder is particularly high in poultry and pig farming. These sectors consume the most combined feeds, which include premixes or separate feed additives. Based on this, it is assumed that the poultry and pig breeding industries are the main consumers of feed additives. The livestock industry shows little interest in these products, so enterprises of this industry can be considered as a large segment of potential consumers who are not yet active participants in the studied market.

The study of the supply on the market of feed additives showed a high dependence of the domestic market on imports. In particular, among the range of products registered in Ukraine as of the beginning of 2021, which under the new legislation are considered as feed additives, 843 names, or 87% of their total number, are foreign-made goods. It is noted that such dependence is a fairly common global trend, which is intensified by the modern globalization processes of the world economy. Today, the domestic production of feed additives is very limited and covers a small part of the demand. It is difficult for Ukrainian manufacturers to compete with foreign ones, primarily due to the limited range of registered products and significantly weaker financial and scientific potential.

It was established that despite the relatively small range of feed additives registered in Ukraine (about 4%), the leader of their supply to our country for several years remains China, which in 2020 accounted for about 35% of the total volume of imports. In 2020, the volume of imports of additives from European countries amounted to about 52%, while EU countries account for more than 75% of the registered assortment.

The influence of the main trends on the volume of the feed additives market and on its business activity has been studied. It has been established that the reduction and instability of the number of farm animals significantly inhibits the growth of the market volume. High dependence on the import of ready-made feed additives and their components significantly limits the possibilities for domestic production of the corresponding products. The growth of the domestic feed industry in recent years has had a positive effect on the activity of the researched market.

It was found that the main drivers that will stimulate the growth of the feed additives market may be: increasing requirements for the quality and safety of livestock products in the domestic market; introduction of innovative animal feeding technologies; increasing the export of livestock products to the EU countries, which will stimulate domestic producers to switch to organic methods of raising animals and wider use of feed additives as safe substitutes for banned growth stimulants for agricultural animals.

The factors that will affect the formation of demand for feed additives in the long-term and short-term perspective are indicated. The factors that have a positive effect on the growth of the feed additives market in Ukraine have been identified. In particular, improving the state policy of supporting domestic producers of livestock products can stimulate the growth of the number of farms and small livestock enterprises, which in the future will increase the demand for feed additives. Full-fledged work of the advisory institute will be able to give impetus to the development of small forms of agricultural production using innovative methods of animal feeding and breeding, which in turn will significantly revive the market. Optimization and shortening of sales chains will lead to a decrease in the cost of feed additives for the final consumer, which in turn will significantly increase the demand for these additives from small and medium-sized livestock enterprises.

It has been proven that the introduction of European regulatory mechanisms into domestic legislation mostly provides broad opportunities for business, eliminates unnecessary bureaucratic obstacles that previously created an additional administrative burden on market operators. However, the lack of developed market or adminis-

trative safeguards in Ukraine, which operate in EU countries, can lead to crisis situations and the emergence of threats to the health of people or animals.

The positive impact on the development of the feed additives market of the adoption of a holistic concept of the development of the agrarian sector of the economy and animal husbandry is substantiated, the priority tasks of which should be: improvement of the taxation system of agrarian enterprises with the creation of special conditions for small and medium-sized businesses; preferential lending conditions for domestic production of livestock products and feed industry enterprises; state agricultural risk insurance program; development of an advisory institute with well-thought-out mechanisms for stimulating small and medium-sized businesses to cooperate with the advisory service; state support for innovative activities, research and development in the agricultural sector; development of grant programs for scientists working on solving current problems of agriculture; elimination of the imbalance in technical barriers to market entry for domestic and foreign manufacturers of feed additives and feeds.

Key words: feed additives, fodder, market, animal husbandry, cattle breeding, pig farming, poultry farming, livestock enterprises, demand, supply, import, competition, innovations, state regulation.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ, ЯКІ ВІДОБРАЖАЮТЬ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Яців І. Б., Темненко С. М. Формування кормової бази як чинника розвитку тваринництва у сільськогосподарських підприємствах. *Агросвіт*. 2020. №16. С. 24-31 (0,78 авт. арк., дисертантці належить 0,53 авт. арк., нею проведено аналіз статистичних даних про виробництво та використання кормів у сільськогосподарських підприємствах України).

2. Темненко С. Особливості формування пропозиції на ринку кормових добавок в Україні. *Аграрна економіка*. 2021. Т 14. №1-2. С.18-26 (0,73 авт. арк.)

3. Темненко С. Функціонування вітчизняного ринку кормових добавок та особливості формування попиту на них з боку тваринницьких підприємств. *Аграрна економіка*. 2021. Т 14. №3-4. С.39-47 (0,70 авт. арк.)

Матеріали наукових конференцій

4. Авдосьєва І. К., Сех О. А., Островська Л. Л., Темненко С. М. Лук'янчук І. В. Пробіотична кормова добавка – невід'ємний компонент в раціонах тварин і птиці. *Матеріали XV Міжнародної конференції і виставки «Птахівництво-2019»*. (Трускавець. 16-20 вересня 2019 р.). 2019. С. 17-27 (0,41 авт. арк., дисертантці належить 0,11 авт. арк., нею здійснено систематизацію пробіотичних кормових добавок, які зареєстровані в Україні, та їх групування за виробниками, країнами походження, цільовими видами тварин, фармацевтичною формою).

5. Темненко С. Особливості функціонування ринку кормових добавок. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій: матеріали XX Міжнародного науково-практичного форуму, 17-19 вересня 2019 р.* Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 90-93 (0,22 авт. арк.).

6. Темненко С. Нормативно-правове регулювання функціонування ринку кормових добавок в Україні. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій: матеріали XXII Міжнародного науково-практичного форуму, 5-7 жовтня 2021 р.* Львів: ННБК «АТБ», Т.1. 2021. С.154-158 (0,26 авт. арк.)

7. Темненко С. М. Особливості формування складу учасників ринку кормових добавок в Україні. *Організаційно-економічні та соціальні складові розвитку підприємництва: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 165-річчю заснування університету та 70-річчю створення економічного факультету.* Львів: Львівський національний університет природокористування. 2022. С. 253-256. (0,18 авт. арк.)

Інші видання

8. Темненко С. М. Застосування стандартів належних практик, як допоміжний елемент системи постмаркетингового нагляду у ветеринарній фармації

України та їх роль у боротьбі із фальсифікацією ветеринарних лікарських засобів. *Науково-технічний бюлетень Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок і Інституту біології тварин*. 2018. Вип. 19, № 1. С. 366-371 (0,40 авт. арк.)

9. Темненко С. М. Поняття ринку в економічній теорії. *Науково-технічний бюлетень Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок і Інституту біології тварин*. 2020. Вип. 21, № 1. С. 222-227 (0,51 авт. арк.)

10. Авдосьєва І. К., Темненко С. М., Фляк Л. І. Рослинні кормові добавки з умістом орегано як альтернатива антибіотикам. *Тваринництво сьогодні*. 2021. №8. С. 66-71 (0,58 авт. арк., дисертантці належить 0,21 авт. арк., нею здійснено огляд та аналіз зареєстрованого асортименту рослинних кормових добавок на ринку України).

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ КОРМОВИХ ДОБАВОК.....	23
1.1. Сутність, засади формування і функціонування ринку кормових добавок	23
1.2. Кормові добавки як виробничий ресурс та предмет товарного обігу	38
1.3. Основні характеристики ринку кормових добавок та методика їх дослідження	59
<i>Висновки до розділу 1</i>	71
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ КОРМОВИХ ДОБАВОК	75
2.1. Стан та тенденції розвитку виробників продукції тваринництва як споживачів кормових добавок	75
2.2. Аналіз виробництва кормових добавок та їх застосування	93
2.3. Оцінка конкурентного середовища на ринку кормових добавок	112
<i>Висновки до розділу 2</i>	137
РОЗДІЛ 3. ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАСАД РОЗВИТКУ РИНКУ КОРМОВИХ ДОБАВОК	141
3.1. Концептуальні підходи до формування ринку кормових добавок	141
3.2. Регулювання ринку кормових добавок	161
3.3. Обґрунтування параметрів формування попиту на кормові добавки та їх використання виробниками продукції тваринництва	188
<i>Висновки до розділу 3</i>	206
ВИСНОВКИ	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	214
ДОДАТКИ	233

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Складовою інноваційного розвитку тваринництва в сільськогосподарських підприємствах, який повинен забезпечити належний рівень продовольчої безпеки країни та реалізацію експортного потенціалу вітчизняних виробників продукції тваринництва, є удосконалення систем годівлі сільськогосподарських тварин. Важливим елементом сучасних технологій годівлі тварин є використання кормових добавок, яке здатне забезпечити високий рівень технологічної та економічної ефективності виробництва продукції тваринництва, підвищення її якості, що в кінцевому підсумку сприяє зростанню конкурентоспроможності українських підприємств-виробників продукції тваринництва.

Продумане застосування кормових добавок позитивно впливає на збереженість та продуктивність сільськогосподарських тварин і птиці, повною мірою реалізує їх генетичний потенціал, що суттєво підвищує рентабельність тваринницької галузі сільського господарства. Окрім цього, кормові добавки можуть стати безпечною альтернативою застосуванню протимікробних препаратів та гормонів з метою стимуляції росту тварин, що матиме позитивний вплив на безпечність отриманої продукції тваринництва і, як наслідок, значно посилить позиції вітчизняного виробника тваринницької продукції на світових ринках.

Забезпечення виробників продукції тваринництва кормовими добавками здійснюється в рамках функціонування відповідного товарного ринку. Водночас рівень використання кормових добавок в Україні є недостатнім, що можна пов'язати і з недоліками у формуванні цього ринку. Слід зазначити, що досі в Україні практично не здійснювали системних досліджень процесів, що відбуваються на ринку кормових добавок.

Аналізу використання кормових добавок та функціонування ринку відповідної продукції присвячено дуже мало наукових праць. Певною мірою торкаються цього питання в рамках дослідження ринку кормів та економічних аспектів годівлі тварин Воронецька І.С., Гнатишин Л.Б., Грабчук І.Ф., Іщук С.О., Ко-

лесник Є.В., Корнійчук Г.В., Кравчук О.О., Кудренко Н.В., Кулаковська Т.А., Лаврук В.В., Лівінський А.І., Маринич О.М., Марченкова Ф.С., Нікішина О.В., Павловська Л.Д., Петриченко В.Ф., Петриченко І.І., Прокопишин О.С., Рибаченко О.М., Салькова І.Ю., Степасюк Л.М., Черевко І.В., Яців І.Б. та ін. Однак, залишаються малодослідженими особливості формування вітчизняного ринку кормових добавок. Недостатньо вивчені такі економічні явища, як формування попиту та пропозиції, формування цілісної ринкової інфраструктури та конкурентного середовища на цьому ринку, державне його регулювання. Тому вважаємо, що обрана нами тема досліджень є актуальною та затребуваною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження, результати якого представлені в дисертації, є складовою програми наукових досліджень факультету управління, економіки та права Львівського національного університету природокористування, зокрема за науковими темами «Організаційно-економічний механізм забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та села» (номер державної реєстрації 0116U003176, 2016–2020 роках) та «Механізми забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора економіки та сільських територій» (номер державної реєстрації 0121U108898, 2021–2025 роки). Внеском у виконання цих тематик стали наші дослідження теоретичних, методичних та організаційних засад функціонування ринку кормових добавок, обґрунтування напрямків його розвитку в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка та обґрунтування теоретико-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо концептуальних засад формування та розвитку ринку кормових добавок в Україні.

Відповідно до поставленої мети в дисертаційній роботі визначений наступний комплекс теоретичних та науково-практичних завдань:

- з'ясувати сутність сучасного ринку кормових добавок, охарактеризувати його складові та місце в системі товарних ринків;

- визначити особливості використання кормових добавок виробниками продукції тваринництва;

- встановити тенденції розвитку галузі тваринництва в Україні як основного споживача кормових добавок;

- дати оцінку стану ринку кормових добавок в Україні, охарактеризувати конкурентне середовище, яке на ньому склалося, основних учасників ринку;

- з'ясувати можливості використання головних драйверів росту ринку кормових добавок для забезпечення потреб споживачів відповідної продукції;

- обґрунтувати засади регулювання ринку кормових добавок, зокрема застосування державних регуляторних важелів;

- опрацювати методику прогнозування перспективних параметрів ринку кормових добавок.

Об'єктом дослідження є механізм функціонування ринку кормових добавок.

Предметом дослідження є теоретичні та науково-методичні аспекти удосконалення відносин між суб'єктами ринку кормових добавок, удосконалення механізму регулювання цього ринку.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є фундаментальні та прикладні положення економічної науки щодо дослідження товарних ринків, принципів формування попиту та пропозиції та способів регулювання економічних відносин між ринковими суб'єктами.

У процесі дослідження застосовувались як загальноприйняті методи формальної логіки, так і специфічні методи економічних досліджень: структурно-семантичний аналіз, діалектичний та абстрактно-логічні методи (для визначення основних понять та узагальнення теоретичних основ функціонування ринку кормових добавок); методи аналізу, синтезу та порівняння (для виявлення чинників розвитку ринку кормових добавок і формування конкурентного середовища, оцінки наслідків впливу політичних, економічних та соціальних явищ на функціонування досліджуваного ринку); методи індукції та дедукції (для виявлення та узагальнити основних ринкових тенденцій); графічний метод (для унаочнення знайдених в ході дослідження взаємозв'язків і взаємозалежностей, процесів та явищ в русі показників динаміки, тенденцій розвитку); монографіч-

ний метод (для дослідження важливих аспектів функціонування ринку кормових добавок на прикладі окремих підприємств); економіко-статистичний метод (для аналізу стану тваринництва в Україні, вітчизняного виробництва преміксів та кормів, оцінки зовнішньоекономічної активності галузей тваринництва та кормовиробництва); SWOT та PEST-аналіз (для визначення ринкових можливостей та аналізу зовнішнього середовища функціонування суб'єктів ринку кормових добавок); метод анкетування (для визначення принципів формування попиту на кормові добавки, з'ясування найбільш цінних споживчих характеристик товару).

Інформаційною базою дисертаційної роботи слугували дані Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, Служби державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні і транспорті, Державної митної служби, Державної служби статистики України та Державної фіскальної служби України, результати обстеження підприємств Львівської області – споживачів кормових добавок, наукова література, особисті спостереження автора дисертаційної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів представлена у вигляді конкретних положень, які стосуються розроблення теоретичних положень, методичних підходів і практичних рекомендацій щодо формування організаційно-економічних засад функціонування ринку кормових добавок. Основні положення наукової новизни полягають у наступному:

удосконалено:

- методичний підхід до класифікації кормових добавок, у якому, відзначаючи переваги застосування європейської класифікації кормових добавок в умовах українського ринку, в доповнення до існуючих підходів запропоновано низку уточнень у виділенні груп добавок за способом виготовлення, метою застосування, цільовим видом тварин з розкриттям принципів формування цих груп та зазначенням завдань класифікації кормових добавок;

- методичні засади дослідження ринку кормових добавок, які, ґрунтуючись на результатах обстеження сільськогосподарських підприємств – споживачів кормових добавок, дали змогу встановити низку особливостей формування попиту на ці добавки та відносин підприємств-споживачів із продавцями кормових добавок (виробниками та дистриб'юторами);

- методичні підходи до оцінки конкурентного середовища на ринку кормових добавок, які ґрунтуються на опрацюванні інформації про зареєстровані в Україні кормові добавки, а також характеристики та активність їхніх виробників і дистриб'юторів, особливості застосування продавцями кормових добавок окремих інструментів конкурентної боротьби;

набули подальшого розвитку:

- понятійно-термінологічний апарат у частині запропонованого трактування сутності ринку кормових добавок як економічного середовища, що виконує функцію координуючого механізму, де в умовах конкуренції відбувається взаємодія виробників, продавців та споживачів кормових добавок, на основі якої формується загальна рівновага цін на відповідну продукцію, а також визначення місця цього ринку серед інших товарних ринків за низкою класифікаційних ознак;

- підходи до визначення перспектив розвитку ринку кормових добавок на основі встановлення залежності попиту на ці добавки від стану, тенденцій та завдань розвитку основних тваринницьких галузей в окремих категоріях сільськогосподарських виробників;

- засади розвитку ринку кормових добавок в Україні через залучення до споживачів цих добавок малих суб'єктів господарювання – виробників тваринницької продукції за допомогою можливостей дорадчих служб;

- положення щодо забезпечення розвитку вітчизняного ринку кормових добавок з використанням драйверів його росту в умовах реалізації євроінтеграційних планів України, що передбачає врахування перспектив експорту на європейські ринки продукції тваринництва з дотриманням вимог стандартів країн ЄС стосовно забезпечення якості та безпеки цієї продукції, які стимулювати-

муть поширення органічних способів годівлі тварин та відмову від застосування багатьох антимікробних і гормональних ветеринарних препаратів, заміною яких можуть стати окремі кормові добавки;

- засади формування інструментарію регулювання обігу кормових добавок в Україні, які передбачають розподіл відповідних інструментів на інституційні та економічні (з виділенням серед останніх інструментів, застосовуваних державою та суб'єктами підприємницької діяльності – учасниками ринку), а також конкретизовані особливості застосування окремих інструментів.

Практичне значення отриманих результатів. Реалізація розроблених в дисертації рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності функціонування ринку кормових добавок, удосконаленню системи відносин між учасниками цього ринку, що дасть змогу повніше використовувати їхній виробничий потенціал з урахуванням потреб партнерів та можливостей, які надає застосування кормових добавок. Запропоновані методичні положення і розробки придатні для використання при прогнозуванні кон'юнктури ринку кормових добавок та обґрунтуванні планів розвитку тваринницьких продуктових підкомплексів.

Результати дослідження враховані у виконанні науково-технічної роботи Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок «Розроблення та впровадження системи оцінки якості, безпечності та ефективності ветеринарних лікарських засобів та кормових добавок у відповідності до міжнародних вимог» (номер державної реєстрації 0120U100964, 2020-2025 роки). Внеском у виконання цієї роботи став розроблений дисертанткою підхід до класифікації кормових добавок, опрацювання державного реєстру кормових добавок, в рамках якого було класифіковано добавки, зареєстровані до 2020 року у відповідності до європейської системи класифікації (довідка № 1762-Тс/05 від 15.09.2022 р.).

Методичні підходи до класифікації кормових добавок використані для систематизації інформації щодо способів контролю якості, оцінки безпечності та ефективності застосування кормових добавок, які виготовляються ПП «Кронос Агро». Опрацьовані в дисертації методичні засади дослідження ринку кор-

мових добавок, результати оцінки конкурентного середовища на цьому ринку враховані при розробці маркетингової стратегії зазначеного підприємства на 2023-2028 роки (довідка № 26 від 15.09.2022 р.).

Розроблені науково-методичні положення дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі Львівського національного університету природокористування під час викладання дисциплін «Економічний аналіз та ринкові дослідження», «Організація агробізнесу», «Наукові дослідження в економіці» (довідка № 01-28-03-950 від 19.09.2022 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним і завершеним науковим дослідженням. Наукові результати, наведені в дисертаційній роботі, одержані особисто авторкою. Вони в сукупності сприяють вирішенню важливого наукового завдання – обґрунтування теоретико-методичних підходів і розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-економічного механізму формування і функціонування ринку кормових добавок. Опубліковані наукові праці містять положення, висновки і пропозиції, сформульовані особисто авторкою.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення, викладені в дисертаційній роботі, а також сформульовані на їх основі практичні рекомендації, розглянуті та схвалені на: Міжнародній науковій конференції і виставці «Птахівництво-2019» (Трускавець, 2019 р.); XX і XXII Міжнародних науково-практичних форумах «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій» (Львів, 2019, 2021 рр.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Організаційно-економічні та соціальні складові розвитку підприємництва» (Львів, 2022 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 10 наукових праць, з них 3 статті у наукових фахових виданнях України, 4 – в матеріалах наукових конференцій і форумів та 3 публікації в інших виданнях. Загальний обсяг опублікованих праць становить 4,77 авт. арк., з яких особисто авторці належить 3,85 авт. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації налічує 259 сторінок друкованого тексту. Робота містить 42 таблиці, 24 рисунки, 13 додатків на 27 сторінках. Список використаних джерел охоплює 186 найменувань і займає 19 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ КОРМОВИХ ДОБАВОК

1.1. Сутність, засади формування і функціонування ринку кормових добавок

Дефініція «ринок» як економічна категорія сьогодні не має єдиного загальноприйнятого тлумачення. У процесі еволюції наукових знань розуміння цього поняття суттєво змінювалося. Розглядаючи його в наукових працях, учені акцентують увагу на різних аспектах економічних відносин, учасниками яких є суб'єкти ринку.

Класики сучасної економічної теорії А. Сміт та Д. Рікардо у своїх працях не сформулювали чіткого тлумачення дефініції «ринок», переважно використовували її в контексті розгляду ринкового попиту. Адам Сміт у своїй фундаментальній праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» наводить популярну донині метафору про «невидиму руку ринку», в якій він вбачав непередбачену силу, що координує економічну поведінку та узгоджує економічні інтереси усіх членів суспільства [183, с. 349]. Шотландський економіст вважав, що чудесна властивість ринку полягає в тому, що він сам себе оберігає. Якщо ціни на товари та деякі види платежів відхиляються від приписаних суспільством рівнів, ринок приводить в рух сили, які повертають їх на цей рівень. Таким чином виникає цікавий парадокс: ринок, який символізує вершину індивідуальної економічної свободи, є водночас найпильнішим наглядачем за всіма [139, с. 70].

Девід Рікардо, у своїй роботі «Принципи політичної економіки та оподаткування», досліджуючи закономірності економічного розвитку суспільства, відстоював принципи необмеженої вільної конкуренції підприємців та свободи торгівлі [179]. Ці принципи залишаються важливими елементами сучасних теорій ринкових відносин.

Найбільш помітні представники неокласичної економічної школи Антуан Огюстен Курно, Вільям Стенлі Джевонс, Карл Менгер, Леон Вальрас розглядали поняття «ринок» у контексті мікроекономіки. Важливим аспектом їх бачення було протиставляння трудової та суб'єктивної теорій вартості, причому перша асоціювалася із вищезгаданими класиками економічної науки Адамом Смітом та Девідом Рікардо, а також з Карлом Марксом.

У своїй праці «Дослідження математичних принципів теорії багатства» Антуан Огюстен Курно пише: «під терміном «ринок» економісти розуміють не якусь конкретно ринкову площу, на якій купують та продають речі, а загалом будь-який район, на якому взаємовідносини покупців і продавців настільки вільні, що ціни на одні й ті ж товари мають тенденцію легко і швидко вирівнюватися» [161]. Варто відзначити, що в цьому визначенні ринок уже розглядається крізь призму відносин суб'єктів ринку.

Вільям Стенлі Джевонс, який увійшов в історію економічної думки як засновник теорії граничної корисності, у своїй праці «Теорії політичної економії» зазначав: «Спершу ринок представляв собою публічне місце в місті, де харчові продукти та інші предмети виставлялися на продаж, але пізніше цей термін був узагальнений та став означати будь-яку групу людей, які вступають у тісні ділові стосунки та укладають великі угоди з приводу будь-якого товару... Центром ринку є публічна біржа, торгові чи аукціонні зали, де торговці за взаємної згоди зустрічаються та укладають угоди» [170, с. 84].

Засновник кембриджської економічної школи Альфред Маршалл у своїй праці «Принципи політичної економії» запропонував власну теорію ціноутворення та обґрунтував принцип ринкової рівноваги [174]. Учений вважав, що головним аспектом формування вартості товару на ринку є закономірності взаємодії попиту і пропозиції. Ця ідея лягла в основу нової теорії ціни. Пізніше його міркування стали фундаментом для розвитку сучасних теорій попиту і пропозиції та ринкової рівноваги. А. Маршалл стверджував: «Чим досконалішим є ринок, тим сильнішою є тенденція до того, щоб за одну й ту саму річ

платилася однакова ціна в один і той самий час у всіх частинах ринку» [174, с. 270].

Представник економічної школи неолібералізму, лауреат Нобелівської премії Фрідріх-Август фон Хаєк розумів ринок як «складний підрядний пристрій, що дає змогу з найбільшою повнотою та ефективністю використовувати інформацію, розсіяну серед безлічі індивідуальних агентів» [184]. Учений розглядав ринок як «спонтанний економічний порядок», за якого природним шляхом та без втручання держави досягається більш ефективне розміщення суспільних ресурсів, ніж цього можна було б досягти будь-яким іншим способом [138]. Таке сприйняття ринку узгоджується із метафорою «невидимої руки», якою А. Сміт називав регулюючу функцію вільного ринку.

Натомість відомий американсько-канадський економіст і соціолог Карл Поланьї стверджував, що ринок захопив контроль над економічною системою, яка у свою чергу впливає на всю організацію суспільства. У праці «Велика трансформація», як вийшла у 1944 році, учений писав: «...економіка не вкорінена у соціальних відносинах, натомість соціальні відносини вкорінені у економічній системі» [177]. Карл Поланьї критикував саморегулюючу ринкову систему, характеризував її як «утопічне прагнення економічного лібералізму», який у свою чергу готовий прийняти всі соціальні наслідки економічного прогресу незалежно від їхнього характеру [177].

Натомість польський учений Р. Родовський вважає: «Ринок – це багатогранне явище. Це сфера, де реалізується людська свобода. Ринок одночасно є благом людини і для людини. Через те, що люди також використовують свободу для вчинення морально неправильних вчинків, ринок необхідно регулювати (обмежуючи певні свободи) заради захисту людини і суспільства в цілому. Свобода – це цінне людське благо, тому першочергово необхідно захищати свободу особистості, а лише після цього – свободу ринку. Якщо свобода ринку загрожує свободі людини, доцільно обмежити свободу ринку. Тому необхідно давати визначення ринку з акцентом на людину, як найважливішого суб'єкту

ринку. Це дозволить трактувати ринок (ринкову свободу) не як абсолютне добро, а як інструментальне добро, спрямоване на благо людини» [180].

Доволі лаконічне визначення запропонували американські економісти Е. Долан та Дж. Ліндсей: «Ринок – це будь-яка взаємодія, в яку вступають люди для торгівлі одне з одним» [29, с. 21]. Натомість американські вчені Кемпбелл Р. Макконнел та Стенлі Л. Брю розглядають ринок як інститут або механізм, який зводить до купи покупців («продавців попиту») і продавців («постачальників») окремих товарів та послуг [64, с. 54]. Привертає увагу те, що автори вживають поняття «ринкова система» та «система ціноутворення» як синоніми, зазначаючи, що «конкуренція є механізмом контролювання, а система ринків та цін відіграє роль основної організуючої сили [65, с. 80].

На думку класика маркетингу американського економіста Філіпа Котлера, «ринок – сукупність наявних та потенційних покупців товарів та послуг. Ці покупці мають спільні потреби чи запити, які можуть бути задоволені шляхом обміну» [50, с. 40]. У своїй праці «Маркетингове управління. Аналіз, планування, імплементація та контроль» Ф. Котлер уточнює: «економісти розглядають ринок як сукупність покупців і продавців, які здійснюють операції над певним продуктом або групою продуктів, наприклад ринок житла, ринок зерна тощо. У той же час, з точки зору маркетингу, продавці є представниками індустрії (виробництва), а покупці – представниками ринку» [171, с. 11]. Учений-маркетолог Ф. Котлер вніс вагомий вклад у популяризацію концепції маркетингу «Чотири Р» (product, price, place, promotion), що перекладається як продукт, ціна, місце і просування. Ця концепція визначає підходи до планування просування товару на ринок.

Популярною альтернативою концепції «Чотири Р» є концепція маркетингу «Чотири С», де «продукт» ототожнюється із «потребами та запитамі споживача» (consumer wants and needs); «ціна» із «споживчою цінністю» (consumer's cost); місце із «споживчою зручністю» (consumer convenience) а просування – із «споживчою комунікацією» (consumer communication) [168, с. 6-8]. У цій кон-

цепції акцент переноситься з товару на споживача – його потреби, інтереси, побажання.

Таким чином, ми бачимо як змінювалася світова наукова думка щодо трактування ринку та ринкових відносин. Відбувся перехід до розгляду ринку як сфери реалізації людської свободи, до орієнтації ринкових механізмів на задоволення запитів покупців.

Погляди провідних учених на трактування ринку як економічної категорії систематизовані та наведені в табл. 1.1. Слід зазначити, що українські вчені також активно долучалися до розвитку світової економічної теорії, що описує ринкові відносини. У цьому контексті не можна не згадати яскраву постать української економічної науки – Михайла Туган-Барановського. У своїй праці «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і близький вплив на народне життя» він, досліджуючи причини промислових криз, дійшов висновку, що саме ринок керує виробництвом, а не виробництво ринком [133]. Учений розглядав економічну кризу як важливий механізм саморегулювання капіталізму, який доводить здатність його безперервного розвитку. М. Туган-Барановський сповідував ідею «етичного соціалізму», який, на його думку, має прийти на зміну капіталістичному укладу.

Засновник київської економічної школи, прихильник неокласичної теорії Микола Бунге та його наступники – Дмитро Піхно, Афіноген Антонович, Олександр Білімович, Євген Слуцький розвивали ідеї австрійської школи граничної корисності, розглядали приватну власність на засоби виробництва як головну умову економічного прогресу, визнавали важливу роль ринку та конкуренції.

Сучасна вітчизняна економічна література наводить різні трактування категорії «ринок». Часто ринок українськими вченими розглядається як система певних відносин. Так, професор С. Мочерний сформулював таке визначення: «Ринок – система товарно-грошових відносин, що виникають між покупцями і продавцями, яка включає механізм вільного ціноутворення, вільне підприємництво, що здійснюється на основі економічної самостійності та конкуренції суб'єктів господарювання у боротьбі за споживача» [76, с. 281].

Таблиця 1.1

Трактування сутності ринку класиками економічної думки*

Вчені	Сутність	Концепція
А. Сміт	Механізм координації економічної поведінки виробника та споживача	«Невидима рука ринку»
А. Курно	Формування збалансованої ціни у процесі вільної взаємодії продавців та покупців	Вільні відносини суб'єктів ринку
В. Джевонс	Укладання великих угод з приводу купівлі-продажу будь-якого товару	Концепція економічного циклу
А. Маршалл	Об'єктивність формування ціни товару на вільному ринку	Ринкова рівновага
К. Макконнелл, С. Брю	Механізм, що зводить до купи продавців та покупців	Вільна конкуренція як головний регулюючий механізм
Ф. Хаєк	Пристрій, що дає змогу використовувати інформацію, розсіяну серед безлічі індивідуальних агентів	Спонтанний економічний порядок
М. Туган-Барановський	Координація виробництва	Економічна криза як механізм саморегулювання
Ф. Котлер	Сукупність покупців	«Чотири Р» (product, price, place, promotion)
С. Мочерний	Ринок – система товарно-грошових відносин, що виникають між покупцями і продавцями	Механізм вільного ціноутворення на основі економічної самостійності та конкуренції

* Узагальнено на основі джерел [50, 64, 65, 76, 133, 138, 139, 161, 170, 174, 183].

Професор В. Базилевич розглядає ринок як «систему економічних відносин, пов'язаних з обміном товарів та послуг на основі широкого використання різноманітних форм власності, товарно-грошових і фінансово-кредитних механізмів» [34, с. 189]. На думку Л. Цимбал, «ринок як економічна категорія виступає як сукупність відносин, що виникають у сфері обігу у зв'язку з продажем-купівлею товарів» [82, с. 152]. Автори О. Мамалуй, О. Грищенко та Л. Грищенко зазначають: «Ринок – це сукупність економічних відносин, що ви-

никають між виробниками і споживачами у процесі вільного еквівалентного обміну виробленими благами (послугами), який організований за законами товарного виробництва та грошового обігу [68, с. 156].

Такої ж думки притримується О. Ряба, розглядаючи ринок як «сукупність економічних відносин між різним суб'єктами економіки з приводу купівлі-продажу товарів та послуг відповідно до законів товарного виробництва». Вона наголошує, що «об'єктивними умовами існування та функціонування ринку є товарне виробництво, суспільний поділ праці, економічна відособленість виробників, економічна конкуренція між суб'єктами господарювання, існування розвинутої інфраструктури, стійкої фінансової і грошової систем, наявність правової бази, яка сприяє створенню та відтворенню відповідного ринкового середовища та психологічного клімату» [114, с. 85]. Яців І. та Яців С. у своїй праці «Регіональний ринок м'яса: ефективне функціонування і перспективи розвитку» приводять тлумачення ринку товару як «системи взаємовідносин між виробниками (продавцями) і споживачами товару, яка визначає сферу його обігу» [150, с. 9].

З інших позицій визначає сутність ринку львівський економіст З. Ватаманюк. На його думку, ринок – це «певний особливий механізм координації намірів (планів) та дій виробників і споживачів певного блага, завдяки якому між ними відбувається узгодження». Учений наголошував: «Ринок існує лише тоді, коли люди мають у господарюванні широкий діапазон свободи. Ринок – це механізм взаємодії вільних людей» [15, с. 148].

Уразов А., Саух І., Маслак П. поняття «ринок» трактують як «певне економічне середовище, де відбуваються певні економічні дії (купівля, продаж, інвестування, позика тощо), що здійснюються різними економічними особами (домогосподарствами, фірмами, державою тощо)» [137, с. 143].

Павленчик Н. пропонує розглядати ринок як «...сукупність окремих сегментів, що мають споріднені риси і властивості, в основі функціонування яких лежать економічні відносини, спрямовані на забезпечення виробництва та логістичного перерозподілу потоків продукції від виробника до споживача в режи-

мі визначеного часу і простору з метою збереження її якості й задоволення інтересів усіх учасників» [84, с. 30].

Для повнішого з'ясування сутності ринку розглянемо основні його функції (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Функції ринку*

*Джерело: Узагальнення автора

Оскільки на ринку за допомогою цін відбувається збалансування економічних відносин купівлі-продажу товарів, можна сказати, що ринок виконує роль механізму, через який досягається рівновага попиту і пропозиції. Таким чином, ми можемо вести мову про функцію регулювання. Цю функцію ринку більшість науковців вважають найважливішою, оскільки вона пов'язана із впливом ринку на усі сфери економіки й передусім на виробництво.

Цимбал Л. говорить про цю функцію ринку наступне: «Ринок має регулюючий вплив на економіку, оскільки сигналізує про порушення необхідних пропорцій між обсягом суспільних потреб у певних товарах та обсягом їхнього виробництва, а отже, про необхідність перерозподілу ресурсів і праці між галузями та видами виробництва» [82, с. 152].

Ціна кожного товару на ринку формується як результат взаємодії виробників і споживачів, пропозиції і попиту. Саме сформована таким чином ціна

товару чи послуги відображає їхню реальну корисність. Отже, ми бачимо ціноутворюючу функцію ринку. За твердженням З. Ватаманюка, «на будь-якому ринковій пропозиція і попит мають бути збалансовані, зрівноважені. Цього досягають завдяки динаміці ринкових цін. Через систему проб і помилок – до рівноваги цін і виробництва» [15, с. 151].

Орієнтуючись на рівень ринкових цін, виробники, продавці та споживачі ухвалюють рішення про те, що і наскільки вигідно виробляти й купувати. Таким чином проявляється інформаційна функція ринку. Булатов А. зазначає: «Операції, що відбуваються стихійно, перетворюють ринок у величезний комп'ютер, який опрацьовує колосальні об'єми точкової інформації та видає узагальнені дані про увесь господарський простір, який він охоплює. Це дозволяє кожному підприємству постійно звіряти власне виробництво з умовами ринку, що постійно змінюються» [146, с. 29].

Існування вільного ринку передбачає наявність певного конкурентного середовища, де споживач та продавець мають можливість вибору оптимального (найбільш вигідного для себе) контрагента. Саме в наявності вільного вибору й проявляється посередницька (або релевантна) функція ринку. Іншими словами, ринок виступає посередником між виробниками та споживачами, даючи змогу їм знайти найбільш вигідний варіант купівлі-продажу [114, 22].

Стимуляційна функція ринку проявляється у спонуканні виробників через конкурентну боротьбу до раціональнішого використання ресурсів та опосередковано впливає на прискорення науково-технічного прогресу. Професор В. Базилевич так описує цю функцію: «ринок спонукає виробників товарів і послуг до зниження витрат, підвищення якості споживчих властивостей товарів. Він створює дієвий механізм мотивації праці, стимулює підвищення ефективності економіки на основі впровадження найпередовіших досягнень науково-технічного прогресу» [34, с. 195].

Інтеграційна функція ринку полягає в тому, що ринкові відносини пов'язують економічну систему суспільства в єдине ціле. Цимбал Л. про цю функцію ринку говорить наступне: «Ринок передусім виступає важливою фа-

зою суспільного відтворення, що забезпечує його безперервність та опосередковує зв'язок між виробництвом і споживанням» [82, с. 152].

За результатами конкурентної боротьби на ринку лідируючі позиції посідають сильніші та більш адаптовані до існуючих умов підприємства, натомість неконкурентоспроможні суб'єкти господарювання вимушено залишають ринок. У цьому полягає ринкова функція санації. Науковець О. Ряба зазначає: «Ринок позбавлений будь-яких емоцій. Він як об'єктивний суддя відбирає найбільш корисних для суспільства виробників, у результаті чого безперервно підвищується середній рівень ефективності національного господарства» [114, с. 88].

Серед численних функцій ринку В. Базилевич розглядає алокаційну. Він говорить про неї так: «ринок забезпечує виробництво оптимальної комбінації товарів та послуг за допомогою найефективнішої комбінації ресурсів. Ефективною є така комбінація ресурсів, за якої товари та послуги виробляються з мінімальними альтернативними витратами» [34, с. 195].

Деякі автори виділяють контролюючу функцію ринку, яка проявляється в можливості впливу споживача на виробництво. Цимбал Л. говорить про цю функцію наступне: «Саме на ринку виявляється, наскільки необхідні суспільству затрати праці відокремлених виробників, наскільки потрібен суспільству створений ними продукт. Акт реалізації товарів означає, що вироблено не просто споживну вартість, що зроблені затрати праці є суспільно необхідними» [82, с. 152].

Визначення дефініції «ринок» окремих авторів не суперечать одне одному. Вони зумовлені численними функціями ринку як складної економічної системи чи певного економічного механізму, які ці автори розглядають у своїх працях. У нашому дослідженні ринок кормових добавок розглядається як певний товарний ринок, параметри якого повинні бути окреслені, відділені від параметрів ринків інших товарів.

Виходячи з цього, пропонуємо розглядати ринок кормових добавок як економічне середовище, що виконує функцію координуючого механізму, де в

умовах конкуренції відбувається взаємодія виробників, продавців та споживачів кормових добавок, на основі якої формується загальна рівновага цін на відповідну продукцію.

З метою глибшого з'ясування принципів функціонування ринку кормових добавок окреслимо його місце серед інших товарних ринків. Перш за все, ринок кормових добавок можна розглядати як елемент аграрного ринку, оскільки він є частиною ресурсного ринку для виробників сільськогосподарської продукції. Отже, процеси на цьому ринку визначаються станом та тенденціями розвитку аграрного сектора економіки країни, державною аграрною політикою тощо.

У вужчому плані ринок кормових добавок входить до складу ринку матеріальних засобів для галузі тваринництва. Кормові добавки призначені для задоволення поживних потреб тварин, забезпечення сприятливого впливу на характеристики кормів, продуктів тваринного походження, екологічні наслідки тваринницької діяльності, продуктивність та благополуччя тварин [93]. Ринок кормових добавок функціонує поряд із ринками інших видів кормів, ветеринарних препаратів, ветеринарних послуг, дезінфікуючих засобів для використання у ветеринарії, ветеринарного інструментарію і обладнання тощо. Стан усіх цих ринків залежить від процесів у галузі тваринництва. Водночас стан окремих із цих ринків певною мірою (прямо чи опосередковано) залежить від стану інших складових ринку товарів для тваринництва. Особливо тісним є зв'язок між ринками кормових добавок та інших видів кормів.

Якщо розглядати кормові добавки як продукцію певної галузі, то значна частка представлених на ринку товарів відповідної категорії є синтетичними чи органічними субстанціями, виготовленими в хімічній та фармацевтичній промисловості. Відтак їх можна віднести до ринку хімічних або фармацевтичних товарів. Інша група кормових добавок – так звані пробіотичні засоби, які, по суті, є живими мікроорганізми, а отже – продуктами біотехнологічної промисловості. Ферментні кормові добавки найчастіше є продуктами органічного синтезу. Також у якості кормових добавок використовуються продукти видобувної промисловості (бентоніти, алюмосилікати та ін.). Виробництво в перелічених

галузях відзначається низкою особливостей, які в кінцевому підсумку визначають характер внутрішньогалузевої конкуренції, географічне розміщення основних виробників, впливаючи тим самим на рівень монополізації ринків та на розвиток глобалізаційних процесів.

Наявність великої кількості виробників та широкого асортименту товарів на ринку кормових добавок України свідчить про відносно невисокі бар'єри для входу на цей ринок (окремі його сегменти) нових операторів.

За типологією вітчизняний ринок кормових добавок можна віднести до типу неоднорідної олігополії, оскільки присутня на ринку продукція є диференційованою, однак диференціація не має дискретного характеру, що дало би змогу поділити галузь на кінцеве число підгалузей. Можна стверджувати, що така типологія певною мірою відповідає й характеристиці світового ринку кормових добавок.

Низка кормових добавок захищені інтелектуальним правом та мають відповідні патенти. Тому ринок кормових добавок також є елементом ринку інтелектуальної власності.

Досліджуваний нами ринок є частиною глобального товарного ринку, і йому притаманні більшість загальних ознак останнього. Ключовими його елементами традиційно є попит, пропозиція, ринкова ціна, певний рівень конкуренції, які власне й формують кон'юнктуру ринку [114, с. 88]. Ринок кормових добавок функціонує на засадах, які принципово не відрізняються від засад функціонування інших аграрних ринків. У той же час цей ринок має певні особливості, що визначаються специфікою застосування кормових добавок при виробництві продукції тваринництва. Зокрема:

- обсяг ринку кормових добавок прямо залежить від кількості поголів'я сільськогосподарських тварин;
- попит на кормові добавки формується залежно від динаміки розвитку галузі тваринництва – загалом, у розрізі окремих тваринницьких галузей та в окремих категоріях господарств (сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення);

- обсяг споживання кормових добавок прямо залежить від обсягу споживання кормів та їх якості;
- ціни на ринку кормових добавок визначаються рівнем попиту на них, а отже певною мірою залежать від тенденцій у тваринницьких галузях;
- відчутна регулююча роль держави, оскільки кормові добавки перш ніж потрапити на ринок підлягають державній реєстрації;
- ринок кормових добавок є ринком покупця, оскільки має місце великий асортимент запропонованих товарів та спостерігається перевищення пропозиції над попитом.

Будь-який товарний ринок в Україні регулюється великою кількістю нормативно-правових актів, що визначають принципи і правила взаємодії всіх учасників ринку – продавців і покупців товарів, посередників, суб'єктів, що представляють ринкову інфраструктуру, органи державної влади. Для того, щоб товарний ринок міг функціонувати як самостійна система, ефективно виконувати визначені на нього функції, необхідна низка чинників та умов. На думку В. Передборського [33, с. 106], головними умовами для формування, ефективного функціонування та подальшого розвитку ринку є:

1) наявність у суспільстві плюралізму форм власності, серед яких обов'язково повинна бути приватна, рівність усіх форм власності перед законом та однакова їх захищеність;

2) свобода підприємництва (підприємницької діяльності);

3) свобода вибору в ринкових взаємовідносинах, тобто свобода власника ресурсів (виробника) розпоряджатися ними, а споживача – вільно купувати ті товари та послуги, які він вважає потрібними для задоволення своїх потреб;

4) наявність особистого інтересу, який є рушійною силою ринку і спрямований на те, щоб виробник мав змогу мінімізувати витрати, максимізувати прибуток, а споживач – придбати певний товар (послугу) за найнижчою ціною. Саме завдяки особистому інтересу виробники і споживачі реалізують свій вільний вибір;

5) існування механізму конкуренції, що означає, по-перше, наявність на ринку великої кількості незалежних продавців і покупців певного продукту або ресурсу. По-друге, конкуренція означає також свободу для покупців і продавців виходити на ті чи інші ринки і покидати їх;

6) постійний і досить жорсткий контроль з боку держави за процесом монополізації виробництва та обігу, неухильне вживання за потреби антимонопольних заходів;

7) регулювання державними органами тих сфер життєдіяльності суспільства, які виходять за межі регуляторних можливостей з боку окремих (навіть найбільш потужних) суб'єктів підприємницької діяльності. Йдеться про структурну, інвестиційну, кредитну, соціальну політику держави, грошовий обіг, оподаткування, охорону навколишнього середовища тощо;

8) наявність розвинутої інфраструктури ринку;

9) створення надійної та відрегульованої системи правового захисту ринкових відносин [33].

Умови функціонування ринку кормових добавок в Україні змінюються в процесі трансформації моделі економіки, що сформувалася і розвивається в нашій країні. Вектор розвитку цієї моделі загалом спрямований на утвердження наведених вище засад розвитку відносин між учасниками ринків. Однак не всі аспекти цих відносин врегульовані на рівні, що забезпечує гармонізацію інтересів усіх учасників ринку, у тому числі органів державної влади, які представляють інтереси суспільства. Це вимагає постійного моніторингу стану ринку та удосконалення механізму, що регламентує відносини між його учасниками.

Важливою характеристикою будь-якого товарного ринку, у тому числі ринку кормових добавок, є тенденція його розвитку. Філософія трактує поняття «розвиток» як певну форму зміни взагалі, особливий вид руху, якому притаманні закономірні, незворотні, якісні зміни матеріальних об'єктів [24]. Зміни, які визначають тенденцію розвитку ринку, можуть мати прогресивний за суттю характер, що відображає перехід до досконаліших відносин між учасниками ринку, який супроводжується зростанням обсягів ринкових операцій. Однак в

окремі періоди тенденцію розвитку ринку можуть визначати й регресійні зміни. Вони здебільшого пов'язані з порушенням ринкової рівноваги, яка характеризується надлишком пропозиції чи незадоволеним попитом, розривом зв'язків між учасниками ринку. Наслідком таких процесів є зменшення обсягів ринкових операцій, кількості задіяних у них суб'єктів.

Виробництво продукції тваринництва, на забезпечення потреб якого спрямоване функціонування ринку кормових добавок, визначає рівень продовольчої безпеки країни. Цим визначається важливість забезпечення переважання прогресивних тенденцій у розвитку ринку кормових добавок, хоча слід виходити з того, що, як і на будь-якому товарному ринку, на ньому неминучі фази порушення ринкової рівноваги, найгостріші прояви яких можуть набути характеру ринкових криз.

Отже, ринок кормових добавок можна розглядати як певне економічне середовище, яке визначає умови взаємодії виробників, продавців та покупців (споживачів) кормових добавок. Інституційні умови, що визначають відносини між учасниками ринку, не можна вважати досконалими. Це вимагає удосконалення ринкового механізму як сукупності засад, принципів, інструментів, що регламентують відповідні відносини. Визначальним вектором розвитку ринку кормових добавок, як й інших товарних ринків, слід вважати утвердження засад добросовісної конкуренції, що передбачає формування рівних умов для всіх учасників ринку, недопущення їх дискримінації, дотримання етичних норм економічного суперництва.

Розвиток ринку кормових добавок визначається процесами, які відбуваються в аграрному секторі економіки, зокрема у тваринницьких продуктових підкомплексах. Виняткове соціальне значення виробництва продукції тваринництва, яке визначає рівень продовольчої безпеки країни, вимагає моніторингу з боку державних органів процесів на ринку кормових добавок та здійснення регуляторного впливу на ці процеси наперед визначеними економічними та адміністративними інструментами.

1.2. Кормові добавки як виробничий ресурс та предмет товарного обігу

Прискорення науково-технічного прогресу, загострення конкурентної боротьби та ріст попиту на безпечні продукти харчування ставлять тваринницькі підприємства перед необхідністю застосування інноваційних підходів у вирощуванні та відгодівлі тварин. Сьогодні застосування кормових добавок стало невід'ємною умовою раціоналізації використання кормів, покращення їх функціональних та смакових якостей, балансування раціонів тварин за поживними речовинами тощо. Успішне функціонування ринку кормових добавок, який забезпечує доступність для споживачів широкого асортименту продукції, стало запорукою прибутковості галузі тваринництва.

Відповідно до Закону України «Про безпечність та гігієну кормів», кормові добавки – це речовини, мікроорганізми або суміші, інші ніж кормовий матеріал або премікси, які спеціально додаються до корму або води з метою виконання однієї чи декількох з таких функцій: задоволення поживних потреб тварин, забезпечення сприятливого впливу на характеристики кормів, продуктів тваринного походження, екологічні наслідки тваринницької діяльності, продуктивність та благополуччя тварин, зокрема шляхом впливу на шлунково-кишкову флору та засвоюваність кормів чи колір декоративних рибок та птахів, здійснення кокцидіостатичної чи гістомоностатичної дії [93]. Це визначення є імплементованим з європейського законодавства, зокрема з Регламенту (ЄС) № 1831/2003 Європейського парламенту та Ради Європи «Про добавки, що застосовуються для годівлі тварин» [176].

На вітчизняному ринку представлений широкий спектр кормових добавок, які розрізняються за складом, метою застосування, призначені для різних видів тварин, часто із врахуванням специфіки потреб, продиктованих віком, статтю та фізіологічним станом тварин.

Слід зазначити, що до 2003 року не було уніфікованого підходу до класифікації кормових добавок, тому багато дослідників приводили власні способи типології цих продуктів. Так, Енсмінгер С., Олдфілд Дж. та Хейнеманн В. роз-

глядають у якості кормових добавок лише продукти, призначені для підвищення поживної цінності основного корму. Дослідники поділяють добавки на протеїнові, мінеральні та вітамінні [147, с. 321- 323]. Однак приведені визначення та спосіб класифікації залишають поза увагою цілий ряд важливих добавок, без яких сучасна галузь тваринництва не може обходитися (ферментні добавки, пробіотичні добавки та ін.).

Карунський О. та Ланцова Д. пропонують розглядати кормові добавки як біологічно-активні речовини та поділяють їх на: добавки, що нормують елементи живлення (вітаміни, мінерали, амінокислоти); добавки, що регулюють споживання і перетравність корму, продуктивність і якість продукції (ферменти, антиоксиданти, гормони, бета-антагоністи, пробіотики та ін.); добавки, що регулюють здоров'я тварин (антигельмінтики, транквілізатори, протимікробні засоби та ін.) [47, с. 116]. Слід зазначити, що така класифікація є далеко не вичерпною, а приклади продуктів, які приводять автори до кожної з груп кормових добавок, є вкрай дискусійними. Такі продукти, як гормони, транквілізатори, бета-антагоністи, антигельмінтні засоби та протимікробні препарати, які перераховані в цитованій публікації, є виключно ветеринарними препаратами і розглядати їх в якості кормових добавок не можна.

Уточнимо, що обіг і застосування ветеринарних препаратів регламентується законом України «Про ветеринарну медицину» [94]. Ці препарати застосовуються лише з метою лікування чи профілактики захворювань тварин у обмежених кількостях, упродовж короткого терміну, під контролем ветеринарного лікаря та із суворим дотриманням вимог наведених у листівці-вкладці до зазначеного ветеринарного лікарського засобу.

Слід зазначити, що іще наприкінці минулого століття з метою стимуляції росту тварин до кормів додавали певні групи протимікробних чи гормональних препаратів. І навіть сьогодні в науковій літературі з годівлі сільськогосподарських тварин все ще можна зустріти таке поняття, як «кормові антибіотики» або «антибіотики, що використовуються в годівлі тварин» [40, с. 28-29; 55, с.10; 88, с. 64]. Однак слід пам'ятати, що відповідно до п. 6 статті 17 Закону України

«Про безпечність та гігієну кормів» є чітке застереження: «Антибіотики, крім кокцидіостатиків та гістомоностатиків, не можуть бути кормовими добавками чи їх компонентами» [93].

Починаючи з 2003 року, в Європейському Союзі Регламентом (ЄС) № 1831/2003 Європейського парламенту та Ради Європи «Про добавки, що застосовуються для годівлі тварин» [176] застосовується уніфікована класифікація кормових добавок. Саме ця класифікація й була імплементована в сучасне вітчизняне законодавство, що регулює їх виробництво та обіг в Україні.

Ця система класифікації поділяє кормові добавки на 5 категорій: технологічні, сенсорні, поживні, зоотехнічні добавки, а також кокцидіостатики та гістомоностатики (рис. 1.2). У кожній з цих категорій у свою чергу виділяють низку функціональних груп. Для з'ясування характеристик асортименту продукції, за яким формується товарна пропозиція на ринку кормових добавок, розглянемо призначення та особливості їх використання в розрізі окремих категорій.

Технологічні кормові добавки використовують для збереженості та/або корекції фізико-хімічних властивостей кормів. Їх застосування покликане продовжити термін придатності кормових сумішей, покращити їхні хімічні та мікробіологічні характеристики або покращити фізичні показники корму. Категорія технологічних добавок включає такі функціональні групи:

- консерванти – речовини або мікроорганізми, що запобігають псуванню кормів;
- антиоксиданти – речовини, що продовжують термін зберігання кормів та кормових матеріалів, зокрема захищають від пошкоджень, викликаних окисненням;
- емульгатори – речовини, що дають змогу формувати чи підтримувати однорідну суміш двох чи більше фаз кормів, які не змішуються;
- стабілізатори – речовини, що забезпечують збереження фізико-хімічних якостей кормів;
- згущувачі – речовини, що підвищують в'язкість кормів;

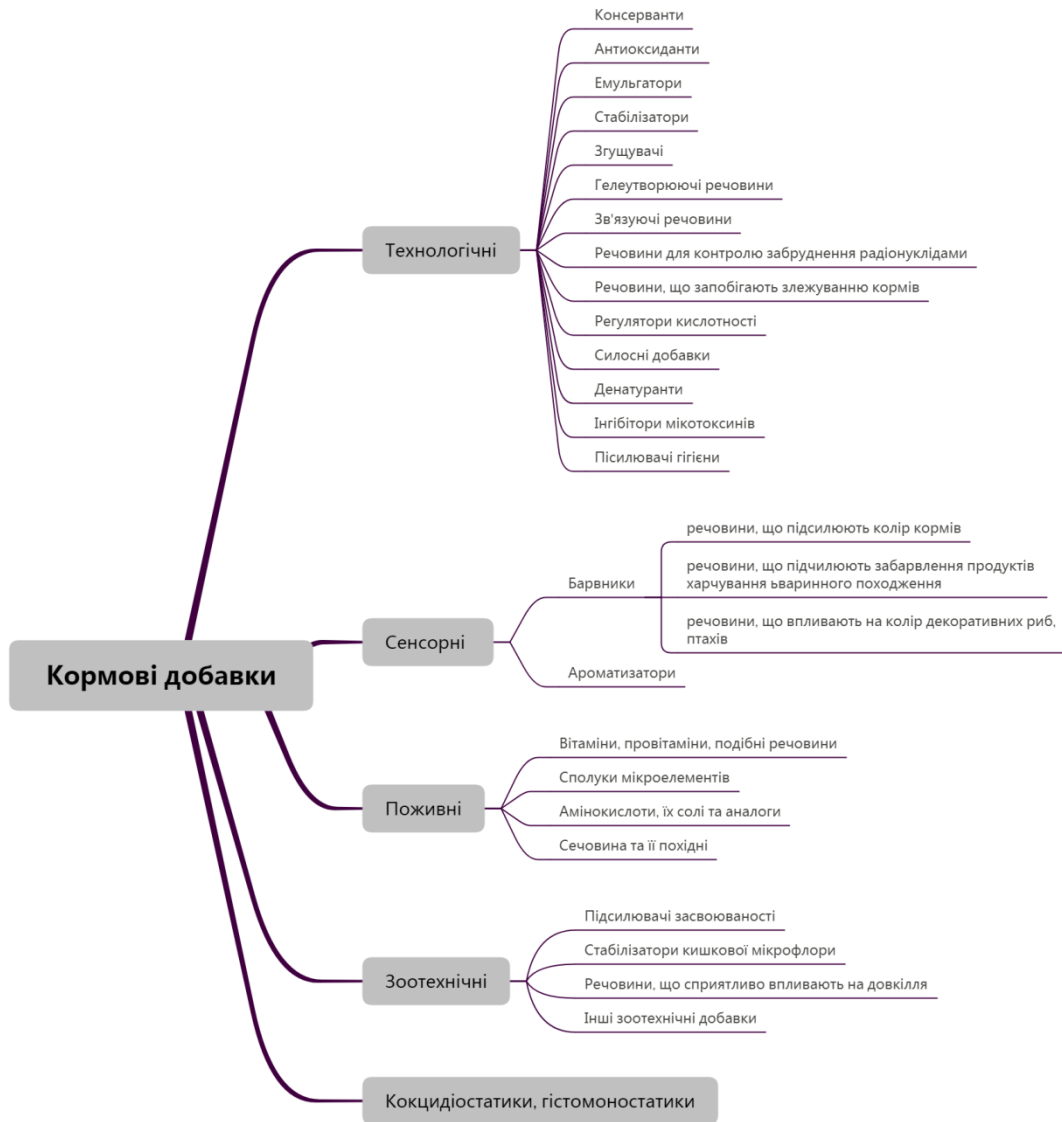

Рис. 1.2. Класифікація кормових добавок*

* Узагальнення автора на основі джерел [93; 94; 176; 178]

- гелеутворюючі речовини, що надають текстуру корму в результаті гелеутворення;
- зв'язуючі речовини, що підсилюють здатність часток корму склеюватися між собою;
- речовини, що застосовуються для контролю забруднення радіонуклідами;
- речовини, що запобігають злежуванню кормів (знижують склеюваність окремих часток корму);

- регулятори кислотності – речовини, що регулюють рівень рН кормів;
- силосні добавки – речовини, призначені для додавання в корми з метою покращення силосування;
- денатуранти – речовини, що додають в корм під час його обробки для можливості подальшого встановлення походження певних харчових продуктів чи кормових матеріалів;
- інгібітори мікотоксинів – речовини для запобігання чи стримання забруднення кормів мікотоксинами;
- підсилувачі гігієни – речовини або мікроорганізми, що запобігають мікробіологічному забрудненню кормів.

Технологічні кормові добавки не впливають на поживну цінність кормів, однак сучасне кормовиробництво не може обійтися без їх застосування. Нетривалий термін придатності кормів несе серйозні загрози економічних збитків як для продавця, так і для покупця. Технологічні добавки роблять кормові суміші стійкішими до умов зберігання та транспортування (нестабільний температурний режим, надмірна вологість повітря, недостатня вентиляція приміщень тощо), запобігають розмноженню патогенних мікроорганізмів, адсорбують токсичні для організму продукти їх життєдіяльності.

Застосування технологічних кормових добавок повинно бути надзвичайно продуманим та зваженим, оскільки деякі з них потенційно можуть нести загрози для здоров'я тварин та безпечності продуктів харчування тваринного походження [60]. Тому при державній реєстрації технологічних кормових добавок як в ЄС, так і в Україні, обов'язковий аналіз наданих виробником результатів токсикологічних досліджень, зокрема задекларованих параметрів гострої токсичності цих продуктів [61].

Категорія сенсорних кормових добавок включає дві функціональні групи:

1. Барвники, до яких відносять: речовини, що підсилюють або відновлюють колір кормів; речовини, які при згодовуванні тваринам підсилюють забарвлення продуктів харчування тваринного походження; речовини, що мають сприятливий вплив на забарвлення декоративних риб та птахів.

2. Ароматизуючі речовини, які підсилюють запах та смакові якості корму.

На ринку пропонується широкий асортимент кормових добавок сенсорного типу. Вони покращують смакові та ароматичні властивості кормів, тим самим стимулюючи апетит у тварин. Здебільшого це добавки з натуральної сировини, із яскравим, приємним для тварин ароматом або підсолоджувачі, які приховують небажані смакові характеристики кормів. Приємний їстівний аромат стимулює секреторні функції залоз травного тракту. Виділений секрет подразнює слизову оболонку шлунково-кишкового тракту тварин, і тим самим стимулює їх до поїдання більшої кількості корму та сприяє кращому його перетравленню.

Приміром для свиней приємними є молочний, фруктовий, трав'яний аромати, аромат смаженого. Найбільш розповсюджені сенсорні добавки для свиней мають аромат ванілі, анісу, апельсину та ін. [90; 140]. Для котів та собак виробники пропонують кормові добавки з посиленням ароматом курки, м'яса, морепродуктів та ін.

При інтенсивному вирощуванні свинини тваринники практикують раннє відлучення поросят та переведення їх на твердий корм. Вважається, що чим раніше починається привчання тварин до нового корму, тим кращий буде результат. І в цьому випадку сенсорні добавки є надзвичайно корисними. Поросята відчують аромат, подібний до аромату молока матері та охоче споживають запропонований корм.

Також ароматизуючі кормові добавки застосовують з метою надання кормосуміші аромату відсутнього смакового елемента або для поліпшення запаху корму (пригнічення затхлого запаху або запаху відходів від м'ясопереробного виробництва) [90]. До іншого виду сенсорних добавок належать сполуки, що покращують зовнішні характеристики харчових продуктів тваринного походження (наприклад, інтенсивність забарвлення жовтка курячих яєць). Ці речовини не несуть загрози здоров'ю людини й тому досить широко використовуються у тваринництві (переважно у птахівництві).

Найпоширенішою на ринку категорією кормових добавок є поживні добавки. Вони є джерелом речовин, необхідних тварині для оптимального росту. Ця категорія включає такі функціональні групи:

- вітаміни, провітаміни та речовини із встановленим хімічним складом, що мають подібну дію;
- сполуки мікроелементів;
- амінокислоти, солі амінокислот та їх аналоги;
- сечовина та її похідні.

Вважається, що при споживанні корму основна його частина витрачається на фізіологічне забезпечення життєдіяльності тварини, а решта – на енергію росту. Оптимізація цих частин сприяє поліпшенню продуктивного потенціалу корму. Покращення споживання та підвищення ефективності використання кормів, одержання максимальної продуктивності тварин забезпечується високим рівнем збалансованості корму за основними поживними елементами, для досягнення якого й використовуються поживні добавки [143, с.5].

Важливі для організму тварини мінеральні речовини поділяються на макроелементи (натрій, кальцій, фосфор, магній, сірка та ін.) та мікроелементи. До поняття «кормова добавка» належать лише мікроелементи, основними з яких є 7 речовин – кобальт, мідь, йод, залізо, марганець, селен та цинк.

Вітаміни – це важливі органічні сполуки, які беруть участь у обмінних процесах організму. Зокрема, вони важливі для синтезу гормонів, ферментів та ін. Вітаміни впливають на функціонування імунної системи організму та роботу внутрішніх органів. Попри невисокі норми споживання відсутність будь-якого вітаміну в раціоні тварин викликає специфічні симптоми і, як наслідок, зниження продуктивності.

Вітаміни та мінеральні речовини надзвичайно важливі для обмінних процесів в організмі. У той же час надлишок однієї речовини може викликати дефіцит іншої. Елементи, що мають схожі хімічні властивості, можуть конкурувати між собою в системах метаболізму. Деякі мікроелементи негативно впливають на стабільність вітамінів, провокуючи їх деструкцію. Частина мінеральних

речовин може проявляти взаємний хімічний антагонізм. Тому при створенні комплексних кормових добавок наука обов'язково враховує взаємодію елементів. Як приклад можна навести сучасні білково-вітамінно-мінеральні кормові добавки, які містять необхідні енергетичні та біологічно активні речовини, усувають їх дефіцит у кормах і виконують роль каталізаторів (прискорювачів) обмінних процесів у організмі. Ефективне і раціональне їх використання дає змогу значно збільшити коефіцієнти перетравлення та засвоєння поживних речовин корму, підвищити продуктивність і збереженість тварин [43].

Зоотехнічні кормові добавки застосовуються передусім з метою підвищення засвоюваності кормів та стабілізації кишкової мікрофлори. Ці добавки покращують поживний статус кормів не шляхом додавання конкретних поживних речовин (на відміну від поживних добавок), а забезпечують ефективніше засвоєння поживних речовин з корму. У рамках цієї категорії кормових добавок виділяють такі функціональні групи:

- підсилювачі засвоюваності – речовини, що при згодовуванні тваринам підвищують засвоюваність кормів шляхом впливу на цільові кормові матеріали;
- стабілізатори кишкової флори – мікроорганізми або інші речовини з встановленим хімічним складом, які при згодовуванні тваринам мають сприятливий вплив на кишкову флору;
 - речовини, що позитивно впливають на довкілля;
 - інші зоотехнічні добавки.

Важливою групою зоотехнічних добавок є стабілізатори кишкової мікрофлори. Ними є мікроорганізми або хімічно синтезовані речовини, які при згодовуванні тваринам, позитивно впливають на кишкову флору тварин. Це так звані пробіотики та пребіотики [182, с.147].

З моменту заборони в ЄС застосування антибіотиків у якості стимуляторів росту науковцями була знайдена безпечна альтернатива. Нею стали пробіотичні кормові добавки, до складу яких входять життєздатні мікроорганізми, які за перорального прийому сприятливо впливають на здоров'я тварини внаслідок поліпшення мікробіологічного балансу кишечника. Механізм дії пробіотиків,

на відміну від антибіотиків, спрямований не на знищення, а на конкурентне виключення умовнопатогенних бактерій зі складу кишкової мікробіоти. Бактерії-пробіоти випереджають заселення кишечника новонароджених тварин нормальною мікрофлорою і створюють біологічний бар'єр, що перекриває доступ умовнопатогенним бактеріям.

Пребіотик – неперетравний харчовий інгредієнт, який сприятливо впливає на мікробіоту кишечника шляхом вибіркової стимуляції росту корисних мікроорганізмів та/або пригнічення розвитку їх конкурентів (наприклад інουλін, фруктоолігосахариди та ін.). Пробіотики і пребіотики можуть споживатися окремо, однак у тандемі вони дають помітніший позитивний ефект.

До п'ятої категорії кормових добавок – кокцидіостатиків та гістомоностатиків – відносять речовини, що знищують або пригнічують ріст протозойних організмів у кормах. Ці речовини синтезують хімічно або продукуються мікроорганізмами.

Європейський регламент 1831/2003 розглядає ці продукти як кормові добавки, однак у статті 11 п. 1 цього регламенту йдеться про те, що Європейське співтовариство до 31 грудня 2012 року має поетапно відмовитись від використання кокцидіостатиків та гістомоностатиків у якості кормових добавок за умови, що їм буде знайдено альтернативу [176]. Однак у 2008 році на розгляд Європейського Парламенту було представлено «Звіт Комісії до Ради та Європейського Парламенту про використання кокцидіостатиків та гістомоностатиків в якості кормових добавок», у якому йдеться, що жодна з розглянутих альтернатив боротьби з кокцидіозом не дає таких переваг, як використання кокцидіостатиків в якості кормових добавок. Щодо лікування гістомонозу, то тут взагалі не знайдено жодних альтернатив [53]. Таким чином, Комісія дійшла висновку про доцільність та поки що безальтернативність застосування кокцидіостатиків та гістомоностатиків у якості кормових добавок, оскільки таке застосування гарантує порівняно високий рівень безпеки для споживачів та адекватно захищає здоров'я і благополуччя тварин та довкілля [53]. Цей європейський досвід було взято до уваги розробниками вітчизняного законодавства, що й знайшло

своє відображення у Законі України «Про безпеку та гігієну кормів». Тому цю групу речовин також було включено до переліку кормових добавок.

Слід зауважити, що застосування європейської класифікації значно звужує перелік продуктів, які до 2020 року вітчизняним законодавством розглядалися як кормові добавки. Зокрема, такі продукти, як замітники молока, окремі мінеральні добавки, енергетичні добавки та ін. тепер класифікуються як «кормовий матеріал» і, відповідно, до їх виробництва та обігу застосовуються значно ліберальніші норми, ніж до кормових добавок. Тим не менше, перелічені продукти все ще розглядаються в сучасній літературі з годівлі сільськогосподарських тварин як цінне джерело поживних елементів та зараховуються до кормових добавок. Зазначимо, що до вступу в дію нового законодавства, велика частка таких продуктів були зареєстровані саме як кормові добавки і саме в такій якості сьогодні перебувають у обігу на вітчизняному ринку [17; 43, с. 128-142; 52; 86].

Розглянута класифікація є зручною для типології монокомпонентних добавок або добавок із однонаправленим механізмом дії. Наприклад, користуючись цією системою класифікації легко визначити категорію та функціональну групу вітамінної добавки, ферментної, пробіотичної тощо. У той же час, користуючись нею досить непросто детально класифікувати, скажімо, комплексну вітаміно-мінерально-амінокислотну добавку. Зрозуміло, що такий варіант добавок належатиме до категорії «поживні», однак виникають труднощі з визначенням її функціональної групи, оскільки з таким складом добавка підпадає одразу під три групи. А слід зауважити, що дуже велика кількість зареєстрованих в Україні кормових добавок є комплексними (такими, що містять у своєму складі кілька активnodіючих речовин різнопланової дії).

Враховуючи це, вважаємо за потрібне розробити більш універсальні способи класифікації кормових добавок, які могли б стати в нагоді не лише у перехідний період зміни законодавчих норм в Україні, а й для чіткої типології кормових добавок без прив'язки до законодавчих норм тої чи іншої країни (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Способи класифікації кормових добавок*

Спосіб класифікації	Тип кормових добавок	Уточнення
За походженням	Синтетичні	Виготовляються хімічною промисловістю
	Рослинні (фітогенні)	Виготовляються з рослинної сировини, здебільшого відносяться до фармацевтичної промисловості.
	Продукти видобувної промисловості	Продукти, що видобуваються з природних родовищ
	Біологічні	Продукти мікробіологічної промисловості
	Продукти харчової промисловості	Окремі замітники молока, висушені кров'яні клітини, окремі види жирів та ін.
	Комбіновані	Кормові добавки, до складу яких входять продукту різного походження.
За метою застосування	Добавки поживних речовин	Добавки для балансування раціонів тварин за поживними елементами
	Добавки призначені для підвищення продуктивності тварин та зміцнення імунітету	Пробіотичні добавки, ензимні препарати, ароматизуючі речовини, стимулятори апетиту ліпідні добавки та ін..
	Добавки, призначені для покращення фізичних, хімічних та гігієнічних властивостей кормів	Емульгатори, стабілізатори, згущуючі та желатуючі засоби, консерванти, антиоксиданти, зв'язуючі речовини тощо
	Добавки, що застосовуються для лікування та профілактики захворювань тварин	Добавки для запобігання кокцидіозу (еймеріозу) та гістомонозу. Інші лікувальні кормові добавки.
За цільовими видами тварин	Добавки для продуктивних тварин	Кормові добавки для тварин, продукти яких використовуються для харчування людей.
	Добавки для хутрових тварин	Кормові добавки для тварин, що вирощуються з метою отримання хутра (тхори, норки, кролі та ін.)
	Добавки для тварин-компаньйонів та інших непродуктивних тварин	Кормові добавки, для тварин, що утримуються людиною у своїй оселі задля виховання, спілкування тощо (собаки, коти та ін.)
	Добавки для аквакультур	Кормові добавки призначені для промислової та ставкової риби
	Добавки для екзотів	Кормові добавки призначені для екзотичних тварин (папуги, пітони, ящірки та ін.)

* Складено автором

За способом виготовлення пропонуємо поділяти кормові добавки на:

- синтетичні (або такі, що виготовляються хімічною промисловістю). Сюди можна віднести окремі види вітамінів, окремі мінеральні добавки, великий спектр технологічних та сенсорних добавок тощо;

- рослинні або фітогенні добавки. Виготовляються з рослинної сировини і переважно застосовуються з метою покращення смакових характеристик корму, його якісних параметрів та іноді з метою впливу на продуктивність тварин;

- продукти видобувної промисловості. До них відносяться популярні сьогодні бентоніти та інші алюмосилікати, які по суті є гірничорудними корисними копалинами. Також до цієї групи можна зарахувати кухонну сіль, цеоліти тощо;

- біологічні добавки або продукти мікробіологічної промисловості. До цієї групи можна зарахувати пробіотичні кормові добавки, ензимні добавки тощо;

- продукти харчової промисловості. До цієї групи можна віднести кормові добавки, виготовлені з побічних продуктів харчової промисловості. Наприклад, ліофілізовані кров'яні клітини, окремі види заміників молока, харчові жири тощо;

- комбіновані кормові добавки – добавки, до складу яких входять продукти різного походження. Це, наприклад, складні вітамінні комплекси. Так, більшість вітамінів синтезують хімічним шляхом, натомість ергостерин, рибофлавін (B2), вітамін B12 та аскорбінову кислоту отримують шляхом мікробіологічного синтезу.

За метою застосування пропонуємо поділяти кормові добавки на:

- добавки поживних речовин. Найпопулярніша група добавок, до якої можна віднести продукти, призначені для балансування раціонів тварин за основними поживними елементами – вітаміни, мінерали, амінокислоти тощо;

- добавки, призначені для підвищення продуктивності тварин та зміцнення імунітету. Найширша за асортиментом група добавок. Сюди можна віднести пробіотичні та пребіотичні кормові добавки, які нормалізують мікрофлору кишечника, тим самим значно підвищуючи імунітет тварин, ферментні добавки,

що суттєво покращують конверсію корму, ароматизуючі добавки та добавки, що стимулюють апетит тощо;

- добавки, призначені для покращення фізичних, хімічних та гігієнічних властивостей кормів. Сюди можна віднести усі кормові добавки, які за європейською системою класифікації належать до категорії технологічних кормових добавок. Це консерванти, антиоксиданти, стабілізатори, регулятори кислотності, інгібітори мікотоксинів тощо;

- добавки, які застосовуються для лікування та профілактики захворювань тварин. До цієї групи можна віднести продукти, що застосовуються як елемент комплексної терапії при лікуванні окремих захворювань тварин. Це переважно добавки з лікарських рослин, кокцидіостатики, гістомоностатики тощо.

За цільовими видами тварин, пропонуємо класифікувати кормові добавки на:

- добавки, призначені для продуктивних тварин. Найбільш широка за асортиментом група добавок, призначених для тварин, які вирощуються з метою виробництва харчових продуктів для споживання людиною. До цих добавок пред'являються особливі вимоги, оскільки їх застосування повинно не лише позитивно впливати на здоров'я тварин, але й продукти харчування від таких тварин повинні бути гарантовано безпечними для людини;

- добавки, призначені для хутрових тварин. Сюди входять добавки, що безпосередньо впливають на якість хутра і призначені для тварин, які вирощуються з метою отримання хутра (тхори, норки, лисиці, кролі та ін.);

- добавки, призначені для тварин-компаньйонів та інших непродуктивних видів тварин. Тварини-компаньйони, або іншими словами – домашні вихованці чи домашні улюбленці – це тварини, які супроводжують людину в житті. Це собаки, коти, мурчаки, іноді фредки (тхори), щури та інші тварини, що живуть в оселі людини. Зазначені добавки переважно призначені для покращення здоров'я цих тварин та їх зовнішнього вигляду. За функціональним призначенням до цієї групи добавок пропонуємо відносити продукти, призначені для спортивних коней та інших непродуктивних тварин;

- добавки, призначені для аквакультур. Сюди пропонуємо відносити добавки, призначені для промислової риби, креветок та інших їстівних водних тварин;

- добавки, призначені для тварин-екзотів. Тварини-екзоти – це тварини, не характерні для певної місцевості. Сюди можна віднести черепах, пітонів, папуг, крупних тварин, що утримуються в зоопарках тощо.

Вважаємо, що запропоновані нами способи класифікації кормових добавок є зручним допоміжним інструментом для вирішення головних стратегічних завдань, а саме – гарантування якості, безпечності та ефективності кормових добавок, що перебувають у обігу на вітчизняному ринку (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Завдання класифікації кормових добавок*

* Розроблено автором

Так, найважливішим елементом контролю якості кормових добавок є її контроль на етапі виробництва. Відповідні заходи починаються з аналізу якості вхідної сировини, продовжуються на проміжних етапах виробництва та завершуються контролем якості готового продукту. Зрозуміло, що за кожного спосо-

бу виробництва, у кожній промисловості застосовуються свої стандарти якості. Так, у фармацевтичній промисловості важливим стандартом є вимоги до належної практики виробництва GMP (Good Manufacturing Practice). У харчовій промисловості та в галузі кормовиробництва застосовуються вимоги системи аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Point). Також існує міжнародний стандарт GMP+, у цьому випадку йдеться про Належну практику виробництва, та інтегрований у неї аналіз безпеки НАССР. Таким чином, групування кормових добавок за їх походженням дає змогу сформувані уніфіковані вимоги до якості продуктів у кожній із груп.

Класифікуючи кормові добавки за метою застосування, можна визначити критерії ефективності для кожної з виділених груп. Так, серед основних критеріїв ефективності для добавок, призначених для підвищення продуктивності тварин і зміцнення їх імунітету можна розглядати збереженість тварин, показники конверсії корму тощо. Для добавок, призначених для балансування раціонів, у якості критеріїв можна назвати добовий приріст живої маси, збереженість молодняку в підсисний період тощо. Для добавок, призначених для покращення фізичних, хімічних та гігієнічних властивостей кормів, критерієм ефективності може слугувати термін придатності корму, термін збереження ним високих якісних показників, чистота кормосумішей від мікотоксинів тощо. Очевидним критерієм ефективності для добавок, що застосовуються для лікування та профілактики захворювань тварин є відсутність таких захворювань або швидкість одужання тварин.

Поняття безпечності кормових добавок передусім передбачає відсутність їх негативного впливу на здоров'я тварин та якість продуктів тваринного походження. Тому групування кормових добавок за цільовими видами тварин дає змогу сформулювати вимоги для кожної групи. Так, вимоги безпечності для поживної добавки, призначеної для продуктивних тварин, можуть бути значно вищими, ніж для такої ж добавки, призначеної для непродуктивних тварин. Також можуть існувати дуже специфічні вимоги до добавок, призначених для ек-

зотів, при цьому такі вимоги можуть бути абсолютно не важливими для добавок, призначених для хутрових звірів. Часто бувають випадки, коли одна кормова добавка призначена одразу для кількох видів тварин (продуктивних та непродуктивних. У такому випадку пріоритетною є група із вищими вимогами до безпеки, очевидно, це група продуктивних тварин.

Вважаємо, що запропоновані нами підходи до класифікації кормових добавок мають практичну цінність. У той же час з метою сегментації ринку за типологією товару все ж доцільніше орієнтуватися на європейську систему класифікації. Передусім тому, що саме ця система закладена у вітчизняне законодавче поле і саме вона буде використовуватись при подальшій реєстрації кормових добавок та при веденні державного реєстру.

Сегментація ринку може слугувати універсальним поділом будь-якого ринку на однорідні групи. У найбільш узагальненому трактуванні, приведеному в тлумачному словникові, сегментація – це розподіл ринку на окремі частини (сегменти) за видом товару, що продається, територіальним розміщенням, типом найбільш представлених у відповідній частині ринку покупців тощо [16, с.1302].

З точки зору типології товару можна вести мову про поділ ринку кормових добавок на 5 великих сегментів: технологічних добавок; сенсорних добавок; поживних добавок; зоотехнічних добавок; кокцидіостатиків/гістоностатиків. Як було показано вище, у межах названих сегментів виокремлюються ринкові ніші – функціональні групи кормових добавок.

З точки зору маркетингу сегментація – це поділ ринку на окремі групи покупців із спільними потребами, характеристиками та поведінкою, яким необхідні певні види товарів або особливий маркетинговий комплекс [50, с.120]. Слід зазначити, що саме такий погляд на сегментацію ринку є найбільш популярним на практиці.

Основними споживачами кормових добавок є виробники тваринницької продукції (сільськогосподарські підприємства, включаючи фермерські господарства, а також господарства населення), підприємства з виготовлення премік-

сів, комбікормові заводи та індивідуальні власники тварин. Вочевидь, перелічені споживачі мають різні поведінкові мотиви. Так, якщо сільськогосподарські підприємства та індивідуальні власники купують кормові добавки для власного використання, то підприємства з виготовлення преміксів і комбікормові заводи купують ці продукти з метою використання їх для виготовлення власних товарів кормового призначення та подальшого їх продажу. Таких покупців різнитиме прийнятний ціновий діапазон, лояльність до різних виробників, різні очікування щодо післяпродажної підтримки та ін. Іншими мотивами придбання кормових добавок є вибір продукту за напрямками застосування. Тут також може стати у нагоді запропонований нами спосіб класифікації кормових добавок з виділенням серед них добавок за функціональним призначенням:

- для балансування раціонів;
- для підвищення продуктивності тварин та зміцнення імунітету;
- для покращення фізичних, хімічних і гігієнічних властивостей кормів;
- для лікування та профілактики захворювань тварин.

На нашу думку, для сільськогосподарських товаровиробників головним чином цікавими повинні бути добавки для підвищення продуктивності тварин та зміцнення їх імунітету (переважно зоотехнічні), а також добавки, призначені для лікування та профілактики захворювань тварин. Для комбікормових заводів та підприємств із виготовлення преміксів найбільш цікавими є добавки для балансування раціонів тварин. Що стосується власників тварин-компаньйонів, вони зацікавлені у придбанні спеціалізованих комплексних добавок, призначених для конкретного виду тварин із врахуванням їхнього віку та фізіологічного стану.

Також корисною може бути сегментація ринку кормових добавок за цільовими видами тварин. У цьому випадку ринок може бути розділено на 5 великих сегментів за нашою класифікацією: продуктивні тварини; непродуктивні тварини; хутрові звірі; аквакультури; екзоти. Наведені сегменти можна поділити на ніші в розрізі добавок для окремих видів тварин (корови, свині, кури, собаки та ін.).

Загалом існує чимало інших способів та критеріїв для сегментації ринку кормових добавок – за походженням товару, за регіональною належністю покупців чи продавців тощо. Питання вибору критеріїв сегментації – це питання вірно обраної маркетингової стратегії підприємства.

Розглядаючи кормові добавки як предмет товарного обігу, слід зазначити, що вони є незамінною складовою в сучасних підходах до годівлі тварин. Продумане використання кормових добавок дає змогу покращити здоров'я тварин, підвищити ефективність використання кормів, стимулювати продуктивність тварин та покращувати якість тваринницької продукції. У певних випадках кормові добавки можуть стати безпечною альтернативою застосуванню ветеринарних препаратів або використовуватися в якості допоміжних засобів при лікуванні тварин.

Так, пробіотичні кормові добавки, на відміну від антибіотиків, не спричиняють звикання умовно-патогенних мікроорганізмів, а продукти життєдіяльності бактерій-пробіонтів не накопичуються в органах та тканинах тварин і не впливають на товарні якості продукції. У той же час включення пробіотичних добавок до раціонів тварин сприятливо впливає на мікрофлору кишечника. Відбувається конкурентна боротьба з патогенними бактеріями, зміна умов середовища в кишечнику, вироблення антимікробних речовин, стимуляція кишкової імунної реакції. Відзначають також багатогранні механізми лікувально-профілактичної дії пробіотиків.

Іншим прикладом безпечної альтернативи може служити застосування ферментних кормових добавок. Так, ферменти, на відміну від гормонів і стимуляторів, безпосередньо не впливають на організм тварин, а діють лише на компоненти корму під час їх перетравлення у шлунково-кишковому тракті. Як наслідок, вони не накопичуються в організмі тварин та продуктах тваринництва. Тому введення кормових ферментів у комбікорми для тварин і птиці дає такі позитивні ефекти: підвищення перетравності поживних речовин та полегшення її всмоктування в тонкому відділі кишечника; компенсацію дефіциту власних травних ферментів у молодняку та в стресових ситуаціях; підвищення кормової

цінності раціонів; зниження витрат кормів на одиницю продукції; зростання продуктивності тварин і птиці при тих же затратах на виробництво [27, с.8].

Сучасний ринок пропонує тваринникам велику кількість різнопланових кормових добавок, як вузькоспеціалізованих, так і для широкого застосування. Правильний їх вибір може суттєво покращити економічні показники тваринницьких підприємств.

Так, при відгодівлі свиней основними показниками, що характеризують ефективність виробництва продукції є середньодобовий приріст та витрати корму на одиницю приросту живої маси. При цьому витрати на годівлю свиней складають 60-70%, а при інтенсивних технологіях – до 80% загальних витрат на виробництво свинини. При аналізі витрат на годівлю враховують вартість 1 кг корму, ефективність його використання та тривалість відгодівлі [143, с.17]. Доведено, що економічно вигідно згодовувати повноцінні корми, якісно збалансовані за основними показниками поживності, оскільки вони краще засвоюються, завдяки чому зменшується тривалість відгодівлі тварин.

З іншого боку, незбалансованість раціонів відгодівельних підсвинків за незамінними амінокислотами, зокрема лізином, спричинює зниження середньодобових приростів тварин на 20 %. Крім того, зниження рівня енергії в раціоні на 10 - 20 % від норми призводить до затримання росту тварин і збільшення витрат корму на одиницю приросту [87].

Застосування білково-мінеральних кормових добавок вівцям підвищує їх м'ясну, молочну та вовнову продуктивність у середньому на 10-25%. При цьому скорочуються витрати кормів на одиницю продукції на 8-15%, захворюваність і падіж тварин – на 20-40% [117].

Такі приклади можна навести й для інших тваринницьких галузей. Слід зазначити, що проблеми балансування раціонів тварин повністю вирішують застосування поживних кормових добавок, яких сьогодні на ринку пропонується понад 350 найменувань. Серед такого широкого асортименту тваринники доволі легко можуть обрати продукт, який відповідатиме їхнім очікуванням щодо якісних, кількісних та цінових показників.

В обігу на вітчизняному ринку сьогодні перебуває понад 1600 найменувань кормових добавок, серед яких окрім названих вище поживних добавок – понад 230 найменувань технологічних добавок, 300 найменувань зоотехнічних добавок, 45 найменувань сенсорних добавок, понад 200 найменувань лікувальних добавок для тварин-компаньйонів та ін. Така широка пропозиція підтверджує нашу тезу про ріст потреб тваринництва в застосуванні якісних та доступних кормових добавок.

Слід зауважити, що особливість виробництва більшості видів кормових добавок полягає в тому, що цінність виготовленого продукту є достатньо високою, щоби було рентабельним транспортувати його на досить великі відстані, при цьому виробництво кормових добавок, на відміну від виробництва кормової сировини, значно меншою мірою залежить від місцевих умов, клімату, ґрунних площ тощо. У той же час термін зберігання більшості кормових добавок є досить тривалим. Так, вітамінні та мінеральні добавки, за умови дотримання необхідних норм зберігання (температурний режим, захист від прямих сонячних променів та від вологи), можуть зберігатися два-три роки. Середній термін зберігання технологічних, сенсорних та зоотехнічних кормових добавок становить 12 місяців.

Тому кормові добавки цілком реально транспортувати на великі відстані. При цьому логістичні збої, внаслідок яких вантаж може затриматися на митних складах трансферних країн, залишає імпортерам досить багато простору для маневру та вкрай рідко призводить до псування товару в дорозі. Досить тривалий термін придатності кормових добавок дає змогу споживачам робити необхідні товарні запаси без необхідності регулярного їх поповнення.

Слід відзначити, що в момент повномасштабного військового вторгнення в Україну у лютому 2022 року ця обставина практично врятувала ринок, оскільки наявних товарних запасів вистачило на те, щоб імпортери попри блокаду портів та зрив ланцюгів постачання змогли налагодити нові канали збуту. На ринку не було зафіксовану відчутного дефіциту жодної з груп кормових добавок.

Отже, кормові добавки є транспортабельним та зручним для зберігання товаром. При цьому слід зауважити, що за умови вжиття заходів з оптимізації товарних запасів, із врахуванням можливих змін у структурі попиту кормові добавки є товаром із швидкою оборотністю. Так, максимальний термін придатності готового преміксу, до складу якого входять кормові добавки, не перевищує 6 місяців, а термін придатності готового комбікорму становить 1-2 місяці. Тому розглядаючи кормові добавки як сировину для виготовлення цих продуктів, можна говорити, що термін їх оборотності не перевищує 2-3 місяці, що свідчить про досить високу ліквідність кормових добавок як товару.

Іншою важливою особливістю кормових добавок, як предмету товарообігу є специфіка їх ціноутворення. Окрім звичних витрат, що враховуються в ціні готового продукту (витрати виробництва, транспортування та зберігання та торгова націнка) до кінцевої вартості кормових добавок входять і вартість їх державної реєстрації (яка в Україні до 2020 року становила близько 2000 євро за одну рецептуру для закордонних кормових добавок і близько 600 євро для вітчизняних). Окрім цього з метою реєстрації кормової добавки як у країні її походження, так і в інших країнах, виробник має надати дані, що підтвержують її безпечність та ефективність, а саме представити результати проведених клінічних та токсикологічних досліджень. Вартість таких досліджень відрізняється у різних країнах та залежить від складності дослідження, кількості дослідних тварин, їх цільових видів та ін. В Україні середня вартість токсикологічних досліджень кормових добавок становить 2000-3000 євро, а вартість клінічних досліджень стартує від 3000 та сягає 25000 євро.

З урахуванням цього, на вітчизняному ринку легально завезена кормова добавка, яка пройшла державну реєстрацію та має дозвіл на обіг в нашій державі, може коштувати на 20-30% дорожче, ніж контрафактна добавка, завезена без відповідних дозволів. Проте ризики, які може нести підприємство, застосовуючи незареєстровані кормові добавки (захворювання тварин, неякісні продукти тваринництва), як правило незрівнянно вищі, ніж вигода від економії на її придбанні, не кажучи вже про порушення принципів етичного ведення бізнесу.

1.3. Основні характеристики ринку кормових добавок та методика їх дослідження

Розглядаючи ринок як складну динамічну систему, що поєднує в собі численні якісно-кількісні зв'язки різних елементів, які своєю взаємодією обумовлюють механізм та правила розподілу ресурсів, передусім необхідно виділити головні його параметри, які у своїй взаємодії зумовлюють функціонування товарного ринку. Тому перш ніж перейти до прикладних аспектів вивчення ринку кормових добавок, розглянемо теоретичний бік питання.

Як відомо, головними характеристиками будь-якого товарного ринку є попит та пропозиція. В економічній теорії попит розглядається як величина, що демонструє кількість продукту, яку споживачі бажають та спроможні купити за певну ціну з низки можливих цін за деякий проміжок часу. Так, Кемпбелл Р. Макконнелл та Стенлі Л. Брю зауважують: «Ми зазвичай розглядаємо попит з позиції ціни, тобто вважаємо, що попит показує ту кількість продукту, яку споживачі купуватимуть за різними можливими цінами. Правильно також, а іноді ще і корисніше, розглядати попит з позиції кількості. Замість того, щоб запитати, яку кількість можна продати за різними цінами, можна запитати, за якими цінами споживачі готові купити різні кількості товару» [64, с. 54,55].

Професор З. Ватаманюк при визначенні цього поняття робить акцент не стільки на бажанні споживачів, скільки на їхній платоспроможності. Зокрема він зазначає: «Попит – це потреби людей, представлені на ринку і забезпечені грошима; іншими словами попит – це платоспроможна потреба людей» [15, с. 179]. Зазначимо, що чинник платоспроможності відіграє принципову роль, коли покупцями товару виступають не тільки люди як фізичні особи, а й підприємства, зокрема покупці кормових добавок.

Закон попиту наголошує, що за незмінних всіх інших чинників зниження ціни на товар збільшує величину попиту. І навпаки, за інших рівних умов, підвищення ціни зменшує відповідну кількість попиту. Тобто існує зворотна залежність між ціною і величиною попиту. Ця закономірність має місце й для фор-

мування попиту на товари виробничого призначення, зокрема на ринку кормових добавок. Окрім цього, неціновими чинниками, що впливають на величину попиту є: уподобання споживачів, певні модні тенденції та тренди; кількість покупців на ринку; наявність товарів – замінників та їх ціни; очікування споживачів щодо зміни доходів чи цін. У той же час, Кемпбелл Р. Макконнелл та Стенлі Л. Брю наголошують, що «зміну попиту» не можна плутати із «зміною величини попиту». Так, зміна попиту характеризується переміщенням кривої попиту (праворуч або ліворуч в разі його збільшення чи зменшення), у той час як «зміна величини попиту» означає переміщення від однієї точки до іншої на постійній кривій попиту [64, с. 62].

Щодо визначення поняття «пропозиція», вчені зійшлися в думці, що зазначена дефініція відображає кількість продукту, яку виробник бажає та спроможний виробити і постачати для продажу на ринку, за кожну ціну із низки можливих цін, протягом зазначеного проміжку часу [64, с. 62, 15, с. 185]. Закон пропозиції говорить про те, що величина пропозиції прямо залежить від ціни. Якщо ціна зростає, величина пропозиції за інших рівних умов збільшується.

Як і у випадку із попитом, пропозицію передусім розглядають з позиції ціни (чим більша ціна, тим вища пропозиція), однак Кемпбелл Р. Макконнелл та Стенлі Л. Брю наголошують на тому, що корисно розглядати пропозицію з точки зору її обсягу (кількості): «Замість того, щоб питати, яку кількість пропонуватимуть за різними цінами, можна спитати, які ціни спонукатимуть виробників пропонувати різні кількості товару» [64, с. 62].

Додатковими чинниками, що впливають на пропозицію, є: ціни на ресурси, складність та сучасність технології виробництва, податки і субсидії, кількість продавців на ринку, зміни модних тенденцій, релігійні традиції тощо [34, с. 222; 64, с. 64].

Поєднання сил попиту і пропозиції визначає ринкову ціну товару та ту його кількість, яку споживачі готові купити, а виробники готові виготовити за певною ціною за рівних інших умов. Дисбаланс між обсягом попиту та пропо-

зиції на ринку може спровокувати або надлишок товару (перевищення пропозиції над попитом), або його нестачу (перевищення попиту над пропозицією). Надлишок продукту на ринку знижує ціну товару, а дефіцит (нестача) призводить до росту ціни. Таким чином, поступово на ринку встановлюється так звана «ринкоочисна» або «рівноважна» ціна продукту. А ситуація, коли виробники пропонують рівно ту кількість товару, яку споживачі готові купити називається ринковою рівновагою. Так, рівноважна ціна фактично виконує роль своєрідного фільтра, який розподіляє рівноважну кількість товару між його продавцями і покупцями [15, с. 190]. Механізм формування ринкової ціни під впливом взаємодії чинників попиту і пропозиції діє й на ринку кормових добавок.

Макроекономіка розглядає ціну як важливий критерій, що характеризує ринкову кон'юнктуру, оскільки ринкова ціна є результатом впливу різнонаправлених ринкових сил та процесів. Так, динаміка змін ціни на ринку пов'язана із зміною пропорцій у пропозиції (кількість виробників товару, складність технології виробництва, товарні запаси, доступність сировини для його виготовлення, налагодженість логістичних ланцюгів тощо), зміною величини попиту (платоспроможність споживачів, рівень та структура споживання даного товару, модні тенденції, наявність товарів-субститутів тощо). Окрім цього, на динаміку цін впливають такі економічні фактори, як темпи інфляції, курсові коливання валют, рівень податків, наявність спеціальних державних зборів (митні тарифи, акциз тощо).

Слід зазначити, що за умов ринкової економіки, використовується таке поняття як «конкурента ціна». Йдеться про ціну, за якою продають свій товар основні товаровиробники-конкуренти. Тому дуже часто рівень цін залежить від ступеня монополізації певного сегменту ринку та рівня конкуренції на ньому.

Основоположними умовами здорової економічної змагальності є наявність на ринку великої кількості продавців та покупців та їх свобода вільно заходити чи залишати ті чи інші ринки. Як відомо, ситуація, коли на ринку присутні велика кількість продавців та покупців, при цьому бар'єри входу на ринок практично відсутні, називається досконалою конкуренцією. У реальному житті

ринковий стан досконалої конкуренції трапляється вкрай рідко. Продавці конкуруючи між собою, намагаючись у будь-який спосіб створити для себе конкурентні переваги, застосовують найрізноманітніші способи конкурентної боротьби. Тому навіть якщо на ринку в певний період часу з'являються ознаки досконалої конкуренції, дуже скоро баланс сил змінюється і відбувається перехід до стану недосконалої конкуренції, яка можлива у трьох видах: абсолютна монополія; монополістична конкуренція та олігополістична конкуренція [34, с. 243].

Абсолютна монополія це ринкова система, за якої велика кількість покупців купує товар в єдиного на ринку продавця. Для ринку кормових добавок така ситуація не характерна. Вона в окремі періоди може простежуватися на окремому сегменті цього ринку, але за наявності вираженого попиту на певну кормову добавку доволі швидко з'являються альтернативні варіанти її пропозиції споживачам.

Значно більш поширеними є монополістична та олігополістична конкуренції. Монополістична конкуренція – ринкова ситуація, за якої численні продавці реалізують подібні але не ідентичні продукти. Диференціація продукту є основою того, що, незважаючи на наявність відносно великої чисельності фірм, кожен виробник в умовах монополістичної конкуренції має певний ступінь контролю над цінами на власну продукцію [33, с. 140].

Олігополістична конкуренція – це панування на ринку декількох фірм, що виробляють ідентичні або схожі товари. Характерними рисами олігополії є невелика кількість підприємств у галузі, які можуть контролювати основну частину ринку, виробляючи як однорідну, так і диференційовану продукцію. Високі бар'єри для входження в галузь та висока взаємозалежність підприємств-олігополістів один від одного як за ціною, так і за випуском продукції призводять до того, що в разі узгодження дій конкуруючих підприємств, на ринку можливий істотний контроль над ціною товару [34, с. 245].

Для окремих сегментів ринку кормових добавок, виділених за географічною ознакою чи видом товару, прояви монополістичної та олігополістичної

конкуренції є доволі типовими. Це обумовлено наявністю достатньої кількості виробників та продавців товару, серед яких є й великі компанії, які захопили значну частку ринку. У подальшому буде проаналізовано присутність на ринку кормових добавок України продавців різних видів відповідної продукції.

Дослідження ринку передбачає глибокий аналіз ринкової кон'юнктури, яка відображає актуальні коливання попиту та пропозиції, стан функціонування ринку, його розширення чи скорочення, ступінь конкуренції, зміна цінових показників тощо. Відображення змін передбачає дослідження показників – характеристик ринкової кон'юнктури в динаміці.

Для дослідження ринку кормових добавок будуть використовуватися методологічні підходи, спрямовані передусім на вивчення факторів, що утворюють кон'юнктуру ринку, ринкове середовище, сегментацію ринку за рядом виділених ознак. Будуть розглянуті глобальні ринкові тенденції та інші показники, які можуть охарактеризувати стан досліджуваного ринку.

У рамках вивчення кон'юнктури ринку планується виявити чинники, що безпосередньо впливають на попит та пропозицію на ринку кормових добавок. Необхідно встановити характер цих чинників, значимість їх впливу, зміну відповідних параметрів у динаміці. Серед знайдених чинників необхідно виокремити та проаналізувати ті, що діють постійно (зокрема вплив інфляції, концентрація виробництва та капіталу, регулюючий вплив держави та ін.) та непостійні чинники (політичні кризи, спекулятивні фактори, стихійні лиха тощо). Зосередження уваги на чинниках, що особливо цікавлять дослідника, передбачає застосування методу абстрагування.

Для визначення основних понять та узагальнення теоретичних основ функціонування ринку кормових добавок застосовані структурно-семантичний аналіз, діалектичний та абстрактно-логічні методи. Структурно-семантичний аналіз економічної термінології дає змогу застосувати тлумачення широких економічних термінів (наприклад, ринкова кон'юнктура, попит, пропозиція, ціноутворення) до контекстного в рамках нашого дослідження значення. Зокрема, такий аналіз дав змогу запропонувати визначення ринку кормових добавок. За

допомогою абстрактно-логічного методу будуть сформульовані основні категорії та поняття, якими оперуватимемо в подальшому ході нашого дослідження.

Діалектичний метод у широкому розумінні можна розглядати як спосіб знаходження істини через раціональну дискусію, що становлять єдність протилежностей, діалектичну суперечність [62. с. 18]. Він дає змогу зробити висновки про універсальні зв'язки та явища, характерні для ринку кормових добавок як складової товарних ринків з урахуванням їхньої класифікації.

У рамках нашого дослідження застосовано системний підхід, за якого здійснюється аналіз внутрішніх структурно-функціональних, причинно-наслідкових, ієрархічних, прямих та зворотних зв'язків між елементами та компонентами ринку кормових добавок.

У процесі дослідження спочатку на емпіричному етапі виявляли факти, що стосуються предмету дослідження. Для систематизації цих фактів застосували метод абстрагування, який дав змогу створити абстрактну, спрощену модель ринку. Відсутність у цій моделі другорядних деталей дійсності дала змогу чітко окреслити головні принципи функціонування вітчизняного ринку кормових добавок, узагальнити та виявити закономірності в поведінці його учасників, з'ясувати основні тенденції його розвитку та дати їм оцінку.

Обробка інформації про зібрані з різних джерел факти здійснювалася за допомогою статистичних методів, застосування яких дало змогу виділити окремі характеристики досліджуваних явищ, що піддаються кількісному виміру, вивчати динаміку процесу та виявляти чинники, що впливають на зв'язки елементів у складній множині даних.

Окрім цього, у процесі здійснення економічного аналізу застосовані загальноприйняті методи наукового пізнання: структурно-семантичного аналізу економічних термінів, індукції, дедукції, методів аналізу і синтезу, аналогії та інших методів формальної логіки.

Аналіз – метод дослідження, що дає змогу виявити і вивчити структуру економічного явища, теоретично розділити його на складові частини. У рамках

нашого дослідження вивчали процеси (зокрема пов'язані з годівлею тварин) в окремих галузях тваринництва, на ринках різних груп кормових добавок.

Синтез, як метод дослідження – логічний прийом, зворотний аналізу. Застосовується для формування цілісного уявлення про досліджувані явища. Опрацювання розрізної інформації дало змогу зробити узагальнення щодо розвитку виробництва продукції тваринництва в різних за розмірами сільсько-господарських підприємствах.

Індукція як метод дослідження ґрунтується на русі від окремого до загального, коли на підставі аналізу окремих показників робиться висновок про закономірності досліджуваних явищ чи процесів. У рамках нашого дослідження на підставі опрацьованої інформації зроблені припущення щодо закономірностей, характерних для ринку кормових добавок загалом.

Застосування дедукції як методу дослідження передбачає після аналізу певних узагальнених характеристик формулювання висновків про окремі явища чи процеси. Зокрема з'ясовано, що для ринку кормових добавок характерна дія основних законів товарних ринків, про які згадувалося вище.

Застосування методів індукції та дедукції дає змогу виявити та узагальнити основні ринкові тенденції. Так, вивчення асортименту зареєстрованих кормових добавок дало змогу зробити певні висновки про принципи формування пропозиції на ринку, а також дає певне уявлення про конкурентний тиск у тому чи іншому сегменті досліджуваного ринку. За допомогою методів індукції та дедукції давали оцінку не тільки процесам на ринку кормових добавок, а й стану та тенденцій розвитку тваринництва в Україні. З'ясування процесів, що відбуваються в галузі, необхідне для розуміння перспектив розвитку ринку кормових добавок, який постачає один із видів ресурсів виробникам продукції тваринництва.

Порівняння як метод дослідження застосовується для визначення відмінностей або подібностей певних явищ чи процесів. Він вважається найпоширенішим методом дослідження і знайшов широке застосування в рамках нашого дослідження. Досліджуючи тенденції розвитку галузі тваринництва, витрати

кормів виробниками продукції тваринництва, порівнювали показники за окремі роки, у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення. Застосовуючи метод порівняння, серед досліджуваних процесів та явищ виявлені спільні риси та розбіжності, що дало змогу систематизувати отриману інформацію. Порівняння отриманих показників із середніми показниками галузі дало змогу зрозуміти вплив структурних зрушень на діяльність виробників кормових добавок тощо. Застосування методу порівняння слугує підґрунтям для проведення аналогій.

Аналогія як метод дослідження передбачає знаходження спільних або подібних ознак у різних явищах чи процесах. Досліджуючи окремі сегменти ринку кормових добавок, робили припущення, що встановлені в окремих випадках зв'язки між ознаками можуть проявлятися й у інших ситуаціях на ринку. Так, з'ясувавши за допомогою статистичного обстеження сільськогосподарських підприємств Львівської області особливості придбання й використання ними кормових добавок, вважаємо, що ці закономірності є характерними й для інших областей України.

Слід розуміти, що формально-логічні методи аналізу мають силу лише при вивченні структури досягнення кінцевих висновків. [148. с. 325]. Тому разом із класичними методами пізнання застосовані й специфічні методи економічних досліджень: економіко-статистичний, монографічний, стратегічного аналізу та ін. Застосування цих методів дає змогу детально оцінити наслідки впливу тих чи інших чинників на функціонування ринку кормових добавок, ринку продукції тваринництва, на стан галузі тваринництва.

З метою унаочнення знайдених в ході дослідження взаємозв'язків і взаємозалежностей, процесів та явищ в русі, показників динаміки, тенденцій розвитку застосовували графічний метод. Особливістю цього методу є його наочність, простота подання інформації та виключення неоднозначності тлумачень.

Для дослідження окремих аспектів функціонування ринку кормових добавок на прикладі окремих підприємств використано монографічний метод. Суть цього методу полягає в тому, що певну проблему (або групу проблем)

всебічно вивчають на прикладі окремого об'єкту. На підставі проведеного вивчення роблять гіпотетичний висновок щодо особливостей прояву досліджуваного процесу чи явища й на інших подібних об'єктах. Застосування цього методу, зокрема, є корисним для виявлення причинно-наслідкових зв'язків у питаннях формування попиту та пропозиції на ринку кормових добавок, поведінки учасників цього ринку.

Застосування економіко-статистичного методу дало змогу оцінити стан тваринництва в Україні, провести аналіз вітчизняного виробництва преміксів та кормів, проаналізувати зовнішньоекономічну активність галузей тваринництва та кормовиробництва. Цей метод, на відміну від монографічного, призначений для комплексного оцінювання масових явищ. На підставі отриманих результатів опрацювання інформації за сукупністю підприємств роблять висновки про певні тенденції чи закономірності, характерні для досліджуваних процесів та явищ.

Для визначення ринкових можливостей та маркетингового аналізу зовнішнього середовища функціонування суб'єктів ринку кормових добавок застосовані такі аналітичні інструменти як SWOT та PEST-аналіз. Вони є елементами стратегічного аналізу, який широко використовується в аналізі економічних процесів.

Так, SWOT-аналіз дає змогу визначити основні чинники, що впливають на поведінку учасників ринку кормових добавок та розділити їх на 4 категорії: сильні та слабкі сторони функціонування ринку, а також виявити головні можливості та загрози. Складена матриця дає змогу отримати структуровані дані, що допомагають комплексно оцінити бізнес-середовище на ринку кормових добавок.

Водночас слід розуміти, що SWOT-аналіз вважається статичним інструментом, який лише дає уявлення про стан справ на поточний момент та не враховує в достатній мірі можливий розвиток подій. Саме тому в рамках нашого дослідження застосовано PEST-аналіз функціонування ринку кормових добавок. Цей аналіз є зручним інструментом для визначення та оцінки ключових

тенденцій у досліджуваній сфері. В рамках його здійснення складається матриця, що включає в собі чотири головні фактори макросередовища, які безпосередньо впливають на функціонування досліджуваного ринку: політичний (P), економічний (E), соціальний (S) та технологічний (T). Проведення PEST-аналізу дає змогу виявити основні явища, процеси та тенденції, що мають місце у макросередовищі функціонування ринку кормових добавок та обумовлюють подальший його розвиток як певної економічної системи.

Виконуючи поставлені завдання, проведено комплекс кабінетних та польових досліджень. У рамках кабінетного дослідження проведено збір та аналіз інформації про функціонування ринку кормових добавок, зокрема поведінку основних груп його учасників, виявлення основних трендів цього ринку та чинників, що впливають на його функціонування. У процесі кабінетного дослідження використано широкий спектр інформаційно-методологічних інструментів.

Важливим джерелом інформації слугували дані Державної служби статистики України, що характеризують стан тваринництва в державі. Зокрема аналізували масиви даних, які відображають динаміку зміни чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин, обсяги виробництва основних продуктів тваринництва, групування підприємств за видами тварин. З метою аналізу ефективності прийнятих способів годівлі вивчали витрати кормів усіх видів на виробництво одиниці продукції тваринництва та у розрахунку на одну умовну голову великої рогатої худоби, структуру витрат кормів на годівлю сільськогосподарських тварин тощо. З метою аналізу ефективності функціонування галузі тваринництва вивчали витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства, показники рентабельності основних видів продукції тваринництва, баланси виробництва окремих видів продукції тваринництва та ін.

З відкритих джерел інформації Державної митної служби, а також регіональних служб державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні і транспорті, почерпнули дані щодо обсягу експортно-імпорتنних операцій галузі тваринництва та кормовиробництва. Окрім цього,

проаналізована статистична інформація ключових гравців ринку кормових добавок в Україні, доступні аналітичні матеріали дослідницьких агенцій та спеціалізована наукова література щодо світового та вітчизняного ринку кормових добавок.

Також у своїй роботі зверталися до аналітичної інформації профільних бізнес-спілок: Союзу птахівників України, Асоціації свинарів України, Союзу кормовиробників України, Асоціації виробників і дистриб'юторів ветеринарних препаратів та кормових добавок, Європейської бізнес-асоціації тощо.

Інформацію про основних операторів ринку та асортимент зареєстрованих в Україні кормових добавок, їх виробників та власників отримали з відповідних реєстрів Держпродспоживслужби України та Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок.

Цінною інформаційною базою про тенденції світового ринку кормових добавок слугують аналітичні матеріали Європейського управління харчових продуктів (EFSA) та Управління продовольства і медикаментів, США (FDA), Європейської асоціації виробників кормових інгредієнтів та їх сумішей (FEFANA), а також Європейської федерації зоотехніки (EAAP).

У рамках польового дослідження з метою вивчення особливостей формування попиту на вітчизняному ринку кормових добавок, з'ясування найбільш цінних споживчих характеристик товару у співпраці з Головним управлінням статистики у Львівській області проведено анкетне опитування сільськогосподарських підприємств Львівської області, що звітують за формами 50-сг, 24-сг (тваринництво) та/або №1-риба.

Опитувальник (дод. А) містить 4 блоки інформації:

1. Відомості про підприємство (стаж функціонування на ринку, форму власності, види та кількість утримуваних сільськогосподарських тварин та ін.). Ця інформація дає змогу скласти детальний профайл підприємства-споживача кормових добавок, виокремити галузі тваринництва, де застосування кормових

добавок є звичною практикою, зрозуміти, яку частку витрат підприємства становить придбання кормових добавок.

2. Відомості про досвід підприємства щодо застосування кормових добавок. Ця інформація дає змогу визначити найбільш цінні споживчі характеристики кормових добавок, принципи, за якими споживач робить свій вибір, основні джерела інформації про новинки на досліджуваному ринку та ін.

3. Відомості про впізнаваність брендів. Цей блок дає змогу скласти рейтинг найбільш популярних виробників кормових добавок та зрозуміти, на які саме добавки в першу чергу орієнтується споживач.

4. Відомості про вплив законодавчих норм на діяльність підприємства. Цей блок даних дає змогу зрозуміти ступінь і характер впливу держави на регіональне бізнес-середовище галузі тваринництва, а також визначити, хто, на думку респондентів, несе відповідальність за якість кормових добавок, що перебувають в обігу на внутрішньому ринку.

Отримані результати опитування дали змогу зрозуміти основні принципи формування попиту на кормові добавки серед тваринників, їх основні споживчі мотиви та головні ціннісні характеристики товару. Ми вважаємо, що отримані дані є цілком репрезентативними щодо споживчих поглядів тваринницьких підприємств й інших регіонів нашої країни.

Зібрані в ході досліджень дані лягли в основу складання SWOT та PEST-аналізу функціонування ринку кормових добавок.

Окрім цього, на нашу думку, потребують окремого вивчення особливості функціонування вітчизняного ринку кормових добавок за умов військового стану в Україні. Зокрема, важливо з'ясувати, які наслідки має військова агресія росії, падіння внаслідок неї економіки та рівня життя населення для вітчизняних виробників кормових добавок та галузі кормовиробництва загалом. Окрім цього, доцільно з'ясувати вплив світового локдауну через епідемію Covid-19 на порушення логістичних ланцюгів та світову тенденцію до зростання цін на активні речовини, що входять до складу кормових добавок.

У рамках дослідження принципів регулювання ринку кормових добавок проведено поглиблений аналіз вітчизняного законодавства, що регламентує виробництво та обіг кормових добавок в Україні. Беручи до уваги євроінтеграційні прагнення нашої держави, вивчали принципи і норми, що регулюють обіг кормових добавок у Європейському Союзі. Також важливо, на нашу думку, з'ясувати, які саме аспекти регулювання ринку кормових добавок були імплементовані з європейського законодавства у вітчизняне та спрогнозувати, який вплив це матиме на досліджуваний нами ринок.

У рамках аналізу ринкової інфраструктури уточнено детальний склад учасників ринку кормових добавок, їх зв'язки та вплив на функціонування ринку. Зокрема поділ ринку на сегменти (за європейською класифікацією кормових добавок) дає змогу уточнити основних виробників, що пропонують свою продукцію, та зрозуміти рівень конкуренції на кожному з сегментів. Отримані висновки дадуть змогу сформулювати пропозиції щодо перспективності розвитку того чи іншого ринкового сегменту, що безумовно матиме прикладну цінність для виробників та постачальників кормових добавок.

Розуміння складу основних споживачів на ринку кормових добавок певною мірою дає змогу сформулювати висновки щодо принципів формування попиту та зрозуміти тенденції розвитку досліджуваного ринку в частині споживання кормових добавок. Окрім цього, результати аналізу дають змогу уточнити групи потенційних споживачів кормових добавок, які сьогодні з тої чи іншої причини мало зацікавлені в їх використанні. Отримані висновки можуть бути корисними для складання маркетингових програм виробниками кормових добавок.

Висновки до розділу 1

1. Умови функціонування ринку кормових добавок в Україні змінюються у процесі трансформації моделі економіки, що сформувалася і розвивається в

нашій країні. Вектор розвитку цієї моделі загалом спрямований на утвердження рівноправних засад розвитку відносин між учасниками ринків. Однак не всі аспекти цих відносин врегульовані на рівні, що забезпечує гармонізацію інтересів усіх учасників ринку, у тому числі органів державної влади, які представляють інтереси суспільства. Це вимагає постійного моніторингу стану ринку та удосконалення механізму, що регламентує відносини між його учасниками.

2. Ринок кормових добавок пропонуємо розглядати як економічне середовище, що виконує функцію координуючого механізму, де в умовах конкуренції відбувається взаємодія виробників, продавців та споживачів кормових добавок, на основі якої формується загальна рівновага цін на відповідну продукцію.

3. Головними особливостями ринку кормових добавок є: обсяг цього ринку прямо залежить від кількості поголів'я сільськогосподарських тварин; попит на кормові добавки формується залежно від динаміки розвитку галузі тваринництва – загалом, у розрізі окремих тваринницьких галузей та в окремих категоріях господарств; обсяг споживання кормових добавок прямо залежить від обсягу споживання кормів та їх якості; ціни на ринку кормових добавок визначаються рівнем попиту на них, а отже певною мірою залежать від тенденцій у тваринницьких галузях; відчутна регулююча роль держави, оскільки кормові добавки перш ніж потрапити на ринок, підлягають державній реєстрації; ринок кормових добавок є ринком покупця, оскільки має місце великий асортимент запропонованих товарів та спостерігається перевищення пропозиції над попитом.

4. У сучасне вітчизняне законодавство, що регулює виробництво та обіг кормових добавок, імплементована європейська система класифікації цих продуктів, яка поділяє кормові добавки на 5 категорій: технологічні, сенсорні, поживні, зоотехнічні добавки, а також кокцидіостатики та гістомоностатики. У кожній із цих категорій у свою чергу виділяють низку функціональних груп. Цей спосіб класифікації є найбільш поширений, водночас він суттєво звужує перелік продуктів, які до 2020 року вітчизняним законодавством розглядалися як кормові добавки. Зокрема такі продукти, як премікси, енергетичні добавки,

замінники молока та комплексні добавки для тварин-компаньйонів більше не підпадають під законодавче визначення поняття «кормова добавка», відповідно регулювання їх обігу здійснюється за значно простішими вимогами.

5. Європейська класифікація є зручною лише для типології монокомпонентних добавок або добавок із однонаправленим механізмом дії та практично непридатна для класифікації кормових добавок із комплексним складом, що застосовуються з метою широкого впливу на організм тварин та/або якість кормів. Тому пропонуємо більш універсальний спосіб класифікації кормових добавок, який може бути використаний з метою вирішення основних стратегічних завдань держави, а саме: гарантування якості, безпечності та ефективності кормових добавок, що перебувають у обігу на вітчизняному ринку. З метою контролю якості кормових добавок зручною буде класифікація продуктів за їх походженням. З метою контролю ефективності пропонуємо застосовувати класифікацію кормових добавок за метою застосування. Для контролю безпечності цих добавок найкраще підійде їх класифікація за цільовими видами тварин, для яких добавки призначені.

6. Розглядаючи кормові добавки як предмет товарного обігу, можна виділити такі їх особливості. Відносно легка транспортабельність та тривалий термін зберігання кормових добавок дає змогу споживачам робити їх товарні запаси. Кормові добавки є продуктами з нетривалим терміном оборотності. До вартості кормових добавок виробником включаються витрати на проведення їх державної реєстрації та вартість наукових досліджень. У результаті легально завезена кормова добавка, яка пройшла державну реєстрацію та має дозвіл на обіг в нашій державі, може коштувати на 20-30% дорожче, ніж контрафактна добавка, завезена без відповідних дозволів.

7. Дослідження ринку кормових добавок передбачає аналіз ринкової кон'юнктури, яка відображає актуальні коливання попиту та пропозиції, стан функціонування ринку, його розширення чи скорочення, ступінь конкуренції, зміну цінових показників та ін. У рамках нашого дослідження застосовано системний підхід, за якого проаналізовані внутрішні структурно-функціональні,

причинно-наслідкові, ієрархічні, прямі та зворотні зв'язки між елементами та компонентами ринку кормових добавок. Важливим джерелом інформації про поведінку споживачів кормових добавок є результати обстеження сільськогосподарських підприємств – виробників продукції тваринництва.

Основні наукові результати, що подані у першому розділі дисертації, опубліковані автором у працях [1; 2; 131].

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ КОРМОВИХ ДОБАВОК

2.1. Стан та тенденції розвитку виробників продукції тваринництва як споживачів кормових добавок

Тваринництво є потужним локомотивом розвитку агропродовольчого сектору економіки, каталізатором глибинних економічних, соціальних та екологічних змін у продовольчих системах цілого світу. У той же час, виробникам продукції тваринництва доводиться долати чимало труднощів, тому дослідження стану галузі є відправною точкою для аналізу цілого комплексу проблем, що стосуються розвитку сільського господарства. Слід зазначити, що стан галузі тваринництва прямо впливає на такі аспекти, як попит на корми та кормові добавки, ринкову концентрацію в ланцюгах сільськогосподарського товарообігу, інтенсифікацію виробництва на рівні сільськогосподарських підприємств, дохід фермерів, відносини землекористування, а також рівень харчування та здоров'я людей і тварин.

Останні десятиліття саме тваринництво визначає темпи змін у сільському господарстві. Галузь тваринництва є найбільшим користувачем земельних ресурсів, оскільки постійні лугові та пасовищні угіддя складають 26% глобальних земельних ресурсів, а кормові культури вирощуються на третині орних земель у світі [163, с. 2].

Після другої світової війни завдяки інтенсифікації виробництва був забезпечений суттєвий прогрес у світовому розвитку сільського господарства й галузі тваринництва в тому числі. Позитивні процеси спостерігалися і в Україні. Дослідники зазначають, що на початку 90-х років минулого століття цінні пропорції на сільськогосподарську та промислову продукцію дозволяли зміцнювати матеріально-технічну базу сільськогосподарських підприємств, здійснювались роботи з впровадження на агропідприємствах прогресивних виробничих технологій, поліпшувався генофонд худоби і птиці. Тому закономірно,

що показники передкризових 1990-1991 років часто використовують як базу для порівняння в дослідженні тенденцій розвитку і стану сучасного сільськогосподарського виробництва [150, с. 49].

Після розпаду СРСР аграрний сектор економіки загалом і тваринництво зокрема в нашій країні опинилися у дуже складній ситуації. Упродовж 1991-2000 рр. виробництво сільськогосподарської продукції в Україні зменшилося на 40%, у тому числі продукції тваринництва – у 2,4 раза (дод. Б). Основний спад припав на підприємства, які виявилися неспроможними ефективно функціонувати в нових економічних умовах. Завдяки екстенсивному розвитку (збільшенню земельних площ) господарства населення дещо наростили виробництво продукції рослинництва, однак не уникнули негативних тенденцій у галузі тваринництва.

З початку поточного століття ситуація в аграрному секторі України почала покращуватися. Позитивні зміни забезпечені за рахунок відновлення діяльності сільськогосподарських підприємств. Натомість господарства населення й надалі не демонстрували помітних успіхів, і насамперед це стосується виробництва продукції тваринництва. Так, протягом 2011-2021 рр. обсяг її виробництва в постійних цінах 2016 року зменшився в цих господарствах на 25%.

Успіхи вітчизняного сільського господарства пов'язані з бурхливим розвитком галузі рослинництва. Завдяки цьому виробництво продукції сільського господарства (в постійних цінах) у 2021 році перевищило рівень початку 90-х років минулого століття. Однак у тваринництві результати значно гірші: обсяг виробництва продукції цієї галузі в постійних цінах залишався в зазначеному часі приблизно удвічі нижчим, ніж у 1990 році.

Виробництво продукції тваринництва здійснюється в кількох продуктивних галузях, основними з яких є скотарство (молочне і м'ясне), свинарство і птахівництво. Серед другорядних галузей можна виділити вівчарство і козівництво. Розвиток окремих тваринницьких галузей відбувається за різними сценаріями. Про це, зокрема, свідчить динаміка поголів'я тварин і птиці (дод. В, рис. 2.1 і 2.2).

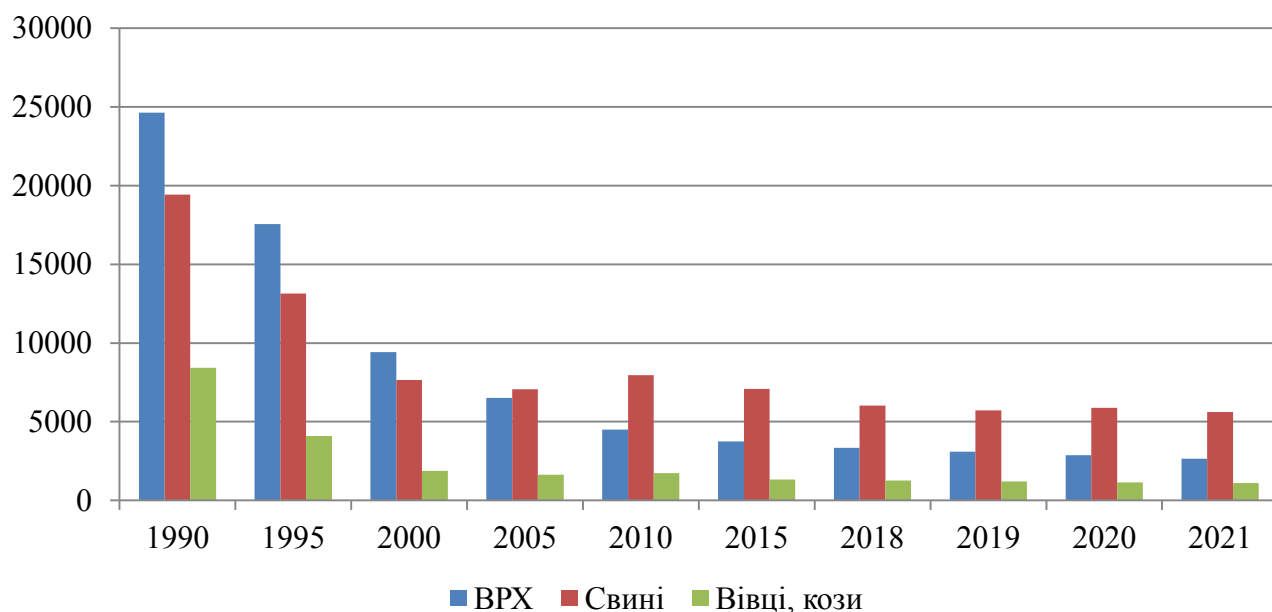

Рис. 2.1. Динаміка поголів'я сільськогосподарських тварин в Україні, тис. голів*

* Джерело: [119, с. 120]

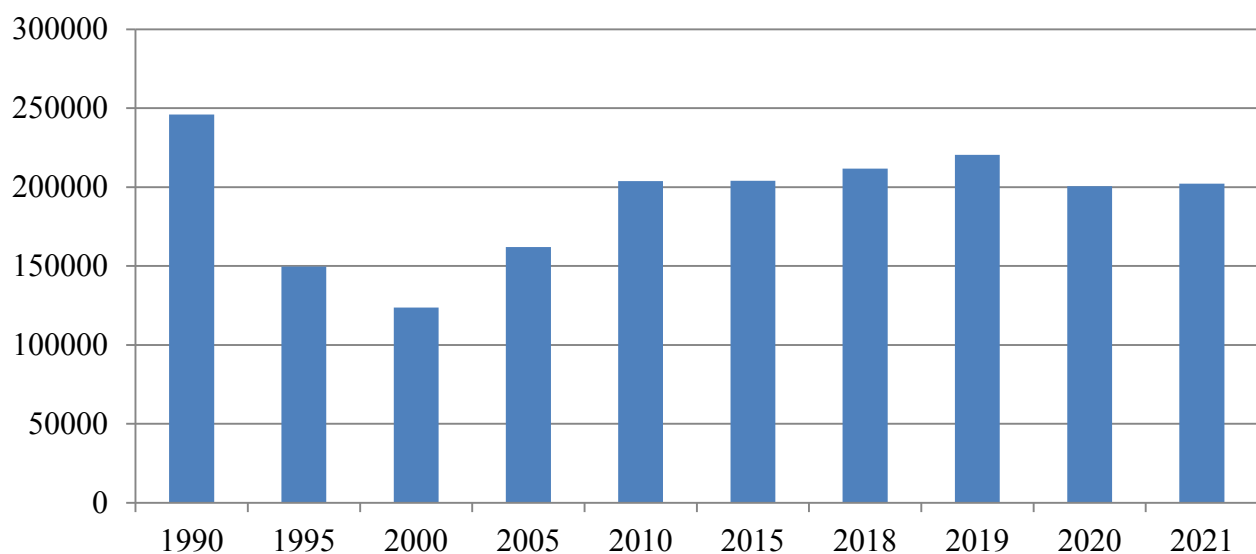

Рис. 2.2. Динаміка поголів'я свійської птиці в Україні, млн. голів*

* Джерело: [119 с. 120]

Протягом 1991-2001 років в Україні відбулося скорочення поголів'я усіх основних видів тварин і птиці. У подальшому ситуація найшвидше покращилася в птахівництві, поголів'я птиці почало зростати уже з початку поточного століття і наприкінці 2021 року було меншим від показника 1990 року всього на 18%. Завдяки короткому виробничому циклу птахівництво виявилось найбільш

мобільною галуззю, здатною швидко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури. Поголів'я свиней в усіх категоріях господарств протягом 1991-2021 років зменшилося в 3,5 раза, дрібної рогатої худоби (овець і кіз) – у 7,7 разів. Швидкими темпами продовжує скорочуватися поголів'я великої рогатої худоби. Усього протягом досліджуваного періоду поголів'я тварин у скотарстві зменшилося у 9,3 разів, у тому числі корів – у 5,4 разів.

Закономірним наслідком суттєвого скорочення поголів'я тварин стало істотне зменшення виробництва основних продуктів тваринництва (рис. 2.3). Так, за даними Державної служби статистики України виробництво м'яса всіх видів у забійній вазі у 2021 році в порівнянні з 1990 роком скоротилося майже удвічі, молока – у 2,8 раза. Натомість виробництво яєць після 2000 року почало відновлюватися й у 2020 році фактично сягнуло рівня 1990 року, однак у 2021 році цей показник знову помітно зменшився.

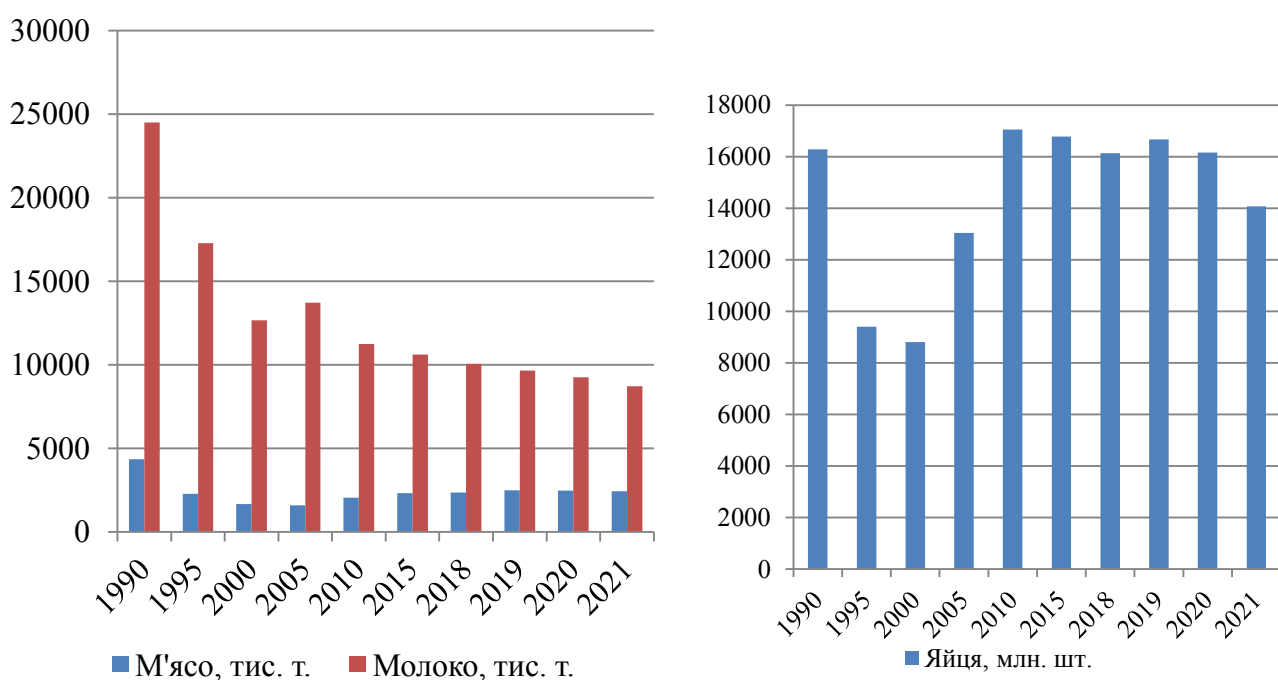

Рис. 2.3. Динаміка виробництва в Україні основних продуктів тваринництва.

* Джерело: [119. с. 137]

Уже зазначали, що процеси розвитку тваринництва в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення є неоднаковими. Детальніша інформація про зміни в поголів'ї тварин і птиці, які відбувалися протягом

останніх років, наведена в табл. 2.1. Помітно, що темпи скорочення поголів'я великої рогатої худоби та свиней у господарствах населення є вищими, аніж у сільськогосподарських підприємствах. У господарствах населення наприкінці 2021 року утримувалося 62,0% поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі 72,5% поголів'я корів. Тому стрімке зменшення поголів'я цих тварин украй негативно позначається на формуванні в країні балансів молока та м'яса. Якщо поголів'я свиней у сільськогосподарських підприємствах у 2021 році порівняно з 2015 роком майже не змінилося, то в господарствах населення воно зменшилося на 40%.

Таблиця 2.1

Динаміка поголів'я тварин і птиці в Україні, на кінець року, тис. голів*

Вид тварин і птиці	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2015, %
Господарства усіх категорій							
Велика рогата худоба	3750,3	3530,8	3332,9	3092,0	2874,0	2644,0	70,5
Корови	2166,6	2017,8	1919,4	1788,5	1673,0	1544,0	71,2
Свині	7079,0	6109,9	6025,3	5727,4	5876,2	5608,8	79,2
Вівці та кози	1325,3	1309,3	1268,6	1204,5	1140,4	1094,3	82,5
Птиця	203986,2	204830,9	211654,4	220485,8	200651,9	202243,1	99,1
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба	1270,5	1166,6	11381,1	1049,5	1008,1	1003,4	78,9
Корови	505,1	466,6	467,8	438,6	423,9	424,6	84,0
Свині	3704,0	3303,6	3395,6	3300,1	3629,5	3576,9	96,5
Вівці та кози	186,9	187,0	182,3	168,6	151,3	168,5	90,1
Птиця	112008,7	112512,3	118812,9	127773,2	109737,0	113478,9	101,3
Господарства населення							
Велика рогата худоба	2479,8	2364,2	2194,8	2042,5	1865,6	1640,6	66,1
Корови	1661,5	1551,2	1451,6	1349,9	1249,1	1119,4	67,3
Свині	3375,0	2806,3	2629,7	2427,3	2246,7	2031,9	60,2
Вівці та кози	1138,4	1122,3	1086,3	1035,9	989,1	925,8	81,3
Птиця	91977,5	92318,6	92841,5	92712,6	90914,9	88764,2	96,5

* Джерело: [119].

Динаміка обсягів виробництва продукції тваринництва корелює з динамікою поголів'я тварин. Тенденції виробництва основних видів продукції тваринництва в розрізі окремих категорій господарств наведені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Динаміка обсягів виробництва в Україні основних видів
продукції тваринництва, тис. т ***

Вид тварин і птиці	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2015 р., %
Господарства усіх категорій							
М'ясо у забійній вазі	2322,6	2318,2	2354,9	2494,4	2477,5	2438,3	104,9
у т.ч. яловичина та телятина	384,0	363,5	358,9	369,5	345,4	310,5	80,8
свинина	759,7	735,9	702,6	708,3	697,2	724,0	95,3
м'ясо птиці свійської	1143,7	1184,7	1258,9	1381,4	1404,7	1373,5	120,0
Молоко	10618,4	10280,5	10064,0	9663,2	9263,6	8713,9	82,0
Яйця, млн. шт.	16782,9	15505,8	16132,0	16677,5	16167,2	14071,3	83,8
Сільськогосподарські підприємства							
М'ясо у забійній вазі	1463,4	1483,0	1533,6	1697,9	1704,0	1720,4	117,5
у т.ч. яловичина та телятина	93,7	94,8	87,7	101,7	84,8	77,9	83,1
свинина	400,3	372,6	359,8	384,8	385,1	431,9	107,8
м'ясо птиці свійської	967,7	1014,1	1084,6	1209,7	1232,2	1208,5	124,8
Молоко	2669,2	2765,7	2755,5	2728,6	2761,2	2767,7	103,7
Яйця, млн. шт.	9762,2	8365,3	8900,3	9357,6	8913,5	7012,8	71,8
Господарства населення							
М'ясо у забійній вазі	859,2	835,2	821,3	794,5	773,5	717,9	83,5
у т.ч. яловичина та телятина	290,3	268,7	271,2	367,8	260,6	232,6	80,1
свинина	359,4	363,3	342,8	323,5	312,1	292,1	81,2
м'ясо птиці свійської	176,0	170,6	174,3	171,7	172,5	165,0	92,0
Молоко	7946,2	7514,8	7308,5	6934,6	6502,4	5946,2	74,8
Яйця, млн. шт.	7020,7	7140,5	7231,7	7319,9	7253,7	7058,5	100,5

* Джерело: [119, 125].

Протягом 2015-2021 років виробництво м'яса в забійній вазі в Україні зросло на 4,9%. Відбулося це за рахунок розвитку в сільськогосподарських підприємствах птахівництва м'ясного напрямку. На м'ясо птиці у 2021 році припадало 56,3% усього виробленого в країні м'яса. У той час, як у підприємств виробництво свинини зросло на 7,8%, у господарствах населення скорочувалося виробництво яловичини та свинини. Деяке збільшення протягом дослі-

джуваного періоду виробництво молока у підприємствах країни не компенсувало помітного скорочення його виробництва господарствами населення.

Частка виробництва сільськогосподарськими підприємствами продукції тваринництва в постійних цінах 2016 року зросла з 47,5% у 2015 році до 53,7% у 2021 році. Зокрема, на підприємства у 2021 році припадало 70,6% виробленого м'яса в забійній вазі, у тому числі 25,1% яловичини та телятини, 59,7% свинини, 88,0% м'яса птиці. Також підприємствами у 2021 році було вироблено 31,8% молока, 49,8% яєць.

Зростання частки виробництва в сільськогосподарських підприємствах основних видів продукції тваринництва зумовлене змінами не тільки поголів'я тварин, а й їх продуктивності. Так, середній річний удій молока від однієї корови в сільськогосподарських підприємствах країни у 2021 році становив 6863 кг, збільшившись порівняно з 2015 роком на 28 %. У господарствах населення цей показник у 2021 році становив усього 4604 кг, тобто був на 33% меншим, ніж у підприємствах.

Далеко не всі сільськогосподарські підприємства в Україні проявляють інтерес до виробництва продукції тваринництва. Так, лише протягом 2018-2021 років кількість підприємств, які утримували велику рогату худобу, зменшилася на 22,0%, корів – на 20,8%, свиней – на 24,9%, птиці – на 29,6% (табл. 2.3). Зменшується насамперед кількість підприємств, які утримували відносно невелике поголів'я тварин та птиці. Натомість зростає частка поголів'я тварин і птиці, а отже, й обсягів виробництва продукції тваринництва, у великих за розмірами підприємствах. Зокрема, у 2021 році більше половини поголів'я великої рогатої худоби (58,2%) утримувалося підприємствами, де чисельність цих тварин становила понад 1000 голів. Зростає й концентрація поголів'я молочних корів: на підприємствах, що утримували 500 і більше корів, частка їх поголів'я зросла з 49,5% у 2018 році до 52,4% у 2021 році. На свинокомплексах з поголів'ям свиней понад 10 тис. голів у 2021 році утримувалося 66,5% від усього їх поголів'я в підприємствах, на птахофабрики з поголів'ям птиці понад 500 тис. голів – 81,5% їх поголів'я.

Таблиця 2.3

**Групування підприємств за кількістю сільськогосподарських тварин,
на кінець року***

Показники	2018 р.		2019 р.		2020		2021 р.	
	Кількість підприємств, одиниць	Кількість тварин, тис. голів	Кількість підприємств, одиниць	Кількість тварин, тис. голів	Кількість підприємств, одиниць	Кількість тварин, тис. голів	Кількість підприємств, одиниць	Кількість тварин, тис. голів
Велика рогата худоба								
Всього	2296	1138,1	2045	1049,5	1911	1008,4	1792	1003,4
з них мали, голів до 50	633	12,3	550	11,2	494	9,8	437	8,8
50 – 99	210	15,0	161	11,4	165	11,8	159	11,3
100 – 499	741	202,9	678	185,4	610	176,7	562	151,5
500 – 999	394	274,7	360	250,2	361	249,6	356	247,6
1000 – 1499	144	177,0	141	176,0	130	159,3	127	157,7
1500 і більше	174	456,2	155	415,3	151	401,2	151	426,5
Корови								
Всього	2130	467,8	1894	438,6	1791	423,0	1686	424,6
з них мали, голів до 50	752	11,9	625	10,1	594	10,1	536	9,4
50 – 99	244	17,8	228	16,5	211	15,4	203	14,5
100 – 499	877	206,6	801	191,5	742	178,9	716	177,8
500 – 999	188	123,1	175	116,9	175	115,3	150	100,1
1000 і більше	69	108,4	65	103,6	69	104,2	81	122,8
Свині								
Всього	1729	3395,6	1551	3300,1	1437	3629,5	1297	3576,9
з них мали, голів до 100	382	8,6	494	19,8	454	18,1	404	17,7
100 – 199	206	14,9	203	29,3	181	26,0	159	23,9
200 – 499	539	134,0	277	89,3	247	81,7	230	76,3
500 – 999	192	141,8	177	126,2	164	116,3	144	103,0
1000 – 4999	183	640,8	269	599,3	247	580,0	225	538,9
5000 – 9999	50	348,6	57	408,3	67	466,3	64	438,0
10000 і більше	74	2106,9	74	2027,9	77	2341,1	71	2379,1

Продовження таблиці 2.3

Птиця свійська всіх видів								
Всього	449	118812,9	424	127773,2	385	109737,0	316	113478,9
з них мали, голів до 4999	187	186,6	160	157,1	142	139,3	100	114,5
5000-49999	113	2378,9	107	2196,7	107	2387,7	91	2069,0
50000 – 99999	25	1800,7	34	2417,7	29	2075,0	28	2105,4
100000 – 499999	87	21150,1	82	20189,7	71	16674,3	64	16738,1
500000 і більше	37	93296,6	41	102812,0	36	88460,7	33	92451,9

* Джерело: Статистичні щорічники «Сільське господарство України» за відповідні роки [119]

На основі цих даних доходимо висновку, що саме великі сільськогосподарські підприємства, спеціалізовані на виробництві продукції тваринництва, слід розглядати в якості основних споживачів кормових добавок. Натомість роль малих сільськогосподарських товаровиробників як постачальників на ринках продукції тваринництва та, відповідно, як покупців на ринку кормових добавок в останні роки була не надто помітною.

У перспективі значимість малих сільськогосподарських підприємств як учасників ринків продукції тваринництва та кормових добавок може зрости. Такий висновок зроблено на основі аналізу стану галузі тваринництва у фермерських господарствах України (дод. Г). У 2020 році в користуванні фермерських господарств знаходилося 11,7% загальної площі сільськогосподарських угідь. Однак виробили вони всього 2,5% від загального обсягу виробництва продукції тваринництва в постійних цінах. Переважна більшість фермерських господарств спеціалізується виключно на виробництві продукції рослинництва. Однак у динаміці значимість цієї категорії господарств у виробництві продукції тваринництва зростає. Обсяг виробництва ними продукції тваринництва у 2021 році порівняно з 2015 роком зріс на 42%. Ті фермерські господарства, які спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва, будуть зацікавлені в зміцненні кормової бази, зокрема й у придбанні кормових добавок.

Як уже було зазначено, поголів'я тварин та обсяги виробництва продукції тваринництва в господарствах населення України зменшуються. Наведені в дод. Д дані свідчать, що майже 40% домогосподарств сільської місцевості взагалі не утримують тварин, причому в динаміці цей показник зростає. У 2021 році велику рогату худобу утримували лише 16,0% домогосподарств сільської місцевості, свиней – 22,8%, птицю – 58,8%. Низьким є інтерес сільських сімей до утримання овець та кіз. Не всі домогосподарства, що утримують тварин, здійснюють ветеринарні перевірки, санітарну обробку приміщень, що є ознакою зацікавленості в ефективному виробництві продукції тваринництва.

Інтерес до використання кормових добавок могли би проявляти ті господарства населення, які орієнтуються на товарне виробництво продукції тваринництва, збільшуючи для цього поголів'я тварин. Однак у динаміці концентрація поголів'я тварин у домогосподарствах сільської місцевості знижується. У 2021 році чотири і більше голів великої рогатої худоби утримували лише 0,9% домогосподарств, 4 і більше голови свиней – 1,5% від загальної їх кількості [83]. Тому вважаємо, що немає підстав для того, щоб розглядати господарства населення в якості покупців, які формуватимуть помітний попит на вітчизняному ринку кормових добавок.

Тенденції в розвитку галузі тваринництва в сільськогосподарських підприємствах залежать від економічної вигідності виробництва відповідної продукції. Індикатором останньої є рівень рентабельності окремих видів продукції тваринництва (табл. 2.4). Можливість покрити понесені витрати доходами від реалізації продукції визначає доцільність інвестицій у розвиток певної тваринницької галузі.

Показники рентабельності продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України є загалом нижчими, аніж рентабельності продукції рослинництва. Тому й зменшується кількість підприємств, які утримують тварин та птицю. Особливо складною є ситуація в м'ясному скотарстві, вівчарстві та козівництві. Як наслідок, у багатьох підприємствах відгодівля великої рогатої худоби перетворилася в доповнюючу молочне скотарство галузь, а зна-

чимість розведення дрібної рогатої худоби в діяльності суб'єктів аграрного бізнесу є вкрай невеликою.

Таблиця 2.4

Динаміка показників рентабельності окремих видів продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України, %*

Продукція	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2015 р., +/- п.
Велика рогата худоба на м'ясо	- 16,9	3,4	- 17,7	- 27,1	- 24,2	- 7,3
Свині на м'ясо	12,6	3,5	6,9	4,7	2,6	- 10,0
Вівці та кози на м'ясо	- 26,6	- 39,6	- 16,6	- 39,7	- 39,4	- 12,8
Птиця на м'ясо	- 5,4	7,0	5,7	- 3,7	- 0,2	+ 5,2
Молоко	12,7	26,9	16,1	20,6	20,4	+ 7,7
Яйця птиці свійської	60,9	- 9,0	5,4	- 23,5	- 19,2	- 80,1

* Джерело: [119, с. 168].

Відносно низькими є показники рентабельності свинарства і птахівництва, у багатьох підприємствах ця галузь є збитковою. Помітні коливання показників рентабельності в окремі роки свідчать про нестабільність зовнішніх умов функціонування виробників свинини, м'яса птиці та яєць. Відносно високими упродовж останніх років були показники рентабельності молока. Однак, як показано вище, це не створює достатніх стимулів для розвитку молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах.

Основними чинниками, які визначають рівень рентабельності, а отже, й економічну ефективність виробництва продукції тваринництва, є рівень цін її реалізації та собівартість продукції. Динаміка відповідних показників наведена в табл. 2.5. Рівень цін відображає кон'юнктуру, що склалася на певному ринку, а собівартість продукції – ефективність технологій, які застосовують підприємства для її виробництва. Оскільки Державна служба статистики України подає обмежену інформацію про виробничу собівартість одиниці продукції тварин-

ництва, визначали повну собівартість одиниці реалізованої продукції, взявши до уваги ціну її реалізації та показник рентабельності.

Таблиця 2.5

Динаміка цін реалізації та собівартості реалізованої сільськогосподарськими підприємствами України продукції тваринництва*

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2015 р., %
Середня ціна реалізації продукції, грн/ц: тварини живі	2196,6	2246,8	3183,8	3333,1	3268,0	3249,1	147,9
з них:							
велика рогата худоба	2069,6	2113,2	3634,3	3018,2	2907,2	3278,3	158,4
свині	2426,0	2382,1	3341,0	3871,2	3726,6	3736,7	154,0
птиця свійська	2126,2	2154,3	2828,5	2890,4	2965,1	2757,0	129,7
молоко	434,7	546,2	723,4	760,2	819,8	884,0	203,4
яйця свіжі	133,3	110,9	114,6	160,0	120,6	125,9	94,4
Повна собівартість 1 ц реалізованої про- дукції, грн/ц							
велика рогата худоба	2490,5	2810,1	3514,8	3667,3	3987,9	4324,9	173,7
свині	2154,5	2494,3	3228,0	3621,3	3559,3	3642,0	169,0
птиця свійська	2247,6	2051,7	2643,5	2734,5	3079,0	2762,5	122,9
молоко	385,7	462,1	570,1	654,8	679,8	734,2	190,4
яйця свіжі	82,8	110,3	125,9	151,8	157,6	155,8	188,2
Індекс цін реалізації продукції тваринни- цтва, до попередньо- го року, %	141,3	101,7	130,7	108,6	96,8	103,0	143,9
Сукупний індекс ви- трат на виробництво продукції тваринни- цтва, до попередньо- го року, %	159,8	120,9	118,2	116,2	99,1	105,4	173,4

* Розраховано за даними статистичних бюлетенів «Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення» і «Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства» за відповідні роки [20; 107]

З'ясовано, що впродовж досліджуваного періоду темпи зростання цін реалізації продукції тваринництва були нижчими, ніж темпи зростання її собівартості. Отже, спостерігається диспаритет цін на продукцію тваринництва та ресурси, необхідні для її виробництва. Особливо складна ситуація склалася в птахівництві яєчного напрямку.

Собівартість одиниці продукції тваринництва характеризувалася чітко вираженою тенденцією до зростання, яка пов'язана з інфляційними процесами. Приклади зменшення цієї собівартості порівняно з попереднім роком носили поодинокий характер. Натомість коливання цін на окремі види продукції тваринництва в певні роки були значно помітнішими, що свідчить про нестійкий характер ринкової кон'юнктури. Позитивною є тенденція до зниження ланцюгових індексів витрат на виробництво продукції тваринництва, однак паралельно знижуються й індекси цін її реалізації.

Оскільки на ринках сільськогосподарської продукції, у тому числі тваринницької, здебільшого присутня велика кількість продавців, їхній вплив на формування закупівельних цін є менш помітним, ніж вплив покупців цієї продукції – заготівельних та переробних підприємств. Рівень цін реалізації продукції тваринництва та перспективи їх зростання залежать від попиту на цю продукцію. Цінова кон'юнктура формується під впливом внутрішнього попиту на сировинну продукцію та можливості експорту цієї продукції і продуктів її переробки (попиту на зовнішніх ринках).

Внутрішній попит на тваринницьку продукцію визначається насамперед рівнем споживання продуктів харчування тваринного походження з розрахунку на одну особу. Динаміка відповідних показників в Україні наведена у дод. Е.

Згідно з даними Державної служби статистики України у 2021 році споживання на одну особу м'яса та м'ясопродуктів становило 53,0 кг, молока та молочних продуктів – 201,5 кг, яєць – 272 кг [8]. Порівняння цих показників з рекомендованими нормами (м'ясо і м'ясопродукти – 83 кг на одну особу в рік, молоко і молокопродукти – 380 кг, яйця – 290 шт. [41]) свідчить, що рівень споживання м'ясних продуктів в Україні є меншим від зазначеної норми на третину, молочних продуктів – майже удвічі, яєць – можна оцінити як задовільний.

На виробі з м'яса птиці припадає майже половина всіх м'ясопродуктів, що їх споживає населення України. Отже, рівень розвитку птахівництва в Україні є достатньо високим, він здатний забезпечити внутрішні потреби у продук-

тах харчування. Натомість обсяги виробництва продукції інших основних тваринницьких галузей є недостатніми для гарантування продовольчої безпеки країни. Це визначає необхідність планування їх нарощування.

Низький внутрішній попит на продовольчі товари тваринного походження пов'язаний із низькими доходами населення країни. На придбання продовольства в останні роки припадало понад 40% грошових витрат домогосподарств України. Значна частка сімей змушена віддавати перевагу відносно дешевшим продуктам харчування рослинного походження. Відносно низька цінова доступність м'яса птиці та яєць стала стимулом для розвитку підприємств промислового птахівництва, які практично повністю задовольняють внутрішній попит на цю продукцію.

У таких умовах важливим стимулом для інвестування виробництва тваринницької продукції є можливість її експорту. Динаміка обсягів експорту підприємствами України основних видів продукції тваринництва та продуктів її переробки розглянута в табл. 2.6. Особливо помітно операції експорту впливають на формування балансів продукції птахівництва. Так, у 2021 році експорт м'яса птиці сягнув третини від обсягу його внутрішнього виробництва, експорту яєць та яєчних продуктів у 2019 та 2020 роках – перевищував 20%. Результати функціонування птахівничих підприємств значною мірою залежать від можливостей реалізації їхньої продукції на зовнішніх ринках. Значно скромнішими є обсяги експорту продукції скотарства. Як незначні можна оцінити показники експорту свинини.

Експортерам продовольчих товарів тваринного походження доводиться вступати в жорстку конкуренцію з зарубіжними виробниками. Цю конкуренцію вони відчують і на внутрішніх ринках. Так, доволі помітними в останні роки були обсяги імпорту в Україну свинини, зростають обсяги імпорту молочних продуктів. Для зміцнення своїх позицій вітчизняним виробникам доводиться забезпечувати високу якість продукції та ефективність її виробництва. Одним із основних інструментів у цій конкурентній боротьбі виступає зміцнення кормової бази, у тому числі за рахунок використання кормових добавок.

Таблиця 2.6

**Експорт продовольчих товарів тваринного походження підприємствами
України***

Показники	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2015 р., %, +/- п.
Експорт м'яса та м'ясних продуктів, тис. т	245	351	399	487	473	509	207,7
у % до обсягу внутрішнього виробництва	10,5	15,1	16,9	19,5	19,1	20,8	+ 10,3 п.
у т. ч. експорт яловичини і телятини, тис. т	40	59	56	58	27	29	72,5
у % до обсягу внутрішнього виробництва	10,4	16,2	15,6	15,7	7,8	9,3	- 1,1 п.
експорт свинини, тис. т	41	14	9	11	10	12	29,3
у % до обсягу внутрішнього виробництва	5,4	1,9	1,3	1,6	1,4	1,7	- 3,7 п.
експорт м'яса птиці, тис. т	163	272	330	417	435	466	285,9
у % до обсягу внутрішнього виробництва	14,3	23,0	26,2	30,2	31,0	33,9	+ 19,6 п.
Експорт молока та молочних продуктів, тис. т	464	835	807	593	440	369	79,5
у % до обсягу внутрішнього виробництва	4,4	8,2	8,0	6,1	4,7	4,2	- 0,2 п.
Експорт яєць та яєчних продуктів, тис. т	126	155	186	198	192	97	76,9
у % до обсягу внутрішнього виробництва	13,0	17,3	20,0	20,6	20,6	11,9	- 1,1 п.

* Розраховано за даними статистичних збірників «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України» за відповідні роки [8].

Важливим індикатором процесів, що відбуваються у сфері аграрного виробництва, у тому числі в тваринництві, є витрати сільськогосподарських підприємств. Рівень, динаміка та розподіл цих витрат у розрізі окремих видів продукції свідчать про зусилля агровиробників, направлені на розвиток окремих продуктивних галузей. У 2020 році частка витрат сільськогосподарських підприємств України, пов'язаних з виробництвом продукції (робіт, послуг) тваринництва в загальних їх витратах на сільськогосподарське виробництво становила 24,5 % [20]. Порівняно з 2017 роком цей показник зменшився на 2,7 %, тобто, інвестиційна привабливість тваринництва в оцінці агровиробників суттє-

во не змінилася й загалом поступалася інвестиційній привабливості виробництва продукції рослинництва. Детальніша інформація про витрати підприємств України на виробництво продукції тваринництва наведена в табл. 2.7. Вона включає дані за відносно великими підприємствами, які, зокрема, у 2020 році утримували понад 100 голів великої рогатої худоби, овець та кіз, від 200 голів свиней, від 5000 голів свійської птиці.

Таблиця 2.7

**Динаміка витрат на виробництво продукції тваринництва
в сільськогосподарських підприємствах України, млн грн ***

Продукція	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2017 р., %
Продукція тваринництва, усього	66106,4	78799,4	83387,3	86028,6	130,1
Вирощування на м'ясо	39653,9	46965,8	50505,3	51671,9	130,3
у тому числі:					
велика рогата худоба	6237,2	7002,7	7452,3	7383,1	118,4
свині	11566,6	13929,9	15382,0	17278,5	149,4
вівці	108,3	122,2	141,5	116,8	107,8
кози	6,0	7,6	14,2	17,5	291,7
птиця свійська	21578,0	25724,1	27399,8	26792,1	124,2
Молоко	14277,7	16881,6	17481,9	19080,1	133,6
Яйця птиці в шкаралупі свіжі	9457,6	12157,8	12273,4	12261,1	129,6

* Розраховано за даними статистичних бюлетенів «Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства» за відповідні роки [20].

У 2020 році 45,4% усіх витрат сільськогосподарських підприємств на виробництво продукції тваринництва припадало на птахівництво. Відносно швидкими темпами зростали витрати в галузі свинарства. Як уже зазначали, вирощування дрібної рогатої худоби (овець та кіз) не становило значного інтересу для сільськогосподарських товаровиробників. У скотарстві темпи зростання витрат на виробництво молока були вищими, аніж витрат на вирощування великої рогатої худоби.

Характер процесів у галузі тваринництва відображає структура виробничих витрат (табл. 2.8, дод. Є). Найбільша частка у структурі виробничої собівартості продукції тваринництва припадає на корми. У 2020 році вона становила 59,0%, причому в динаміці простежується тенденція до її зростання. Особливо високою частка вартості кормів була у собівартості м'яса птиці (70,2%) та свиней (65,8%). Це вказує на значимість впливу системи годівлі тварин на показники як технологічної, так і економічної ефективності виробництва продукції тваринництва.

Вартість витрачених кормів помітно впливає на фінансові результати виробництва продукції тваринництва. Перевитрати кормів підвищують собівартість цієї продукції, знижуючи її рентабельність. Обсяг витрат залежить від витрат кормів на одиницю продукції в натуральних одиницях та від собівартості самих кормів.

Сільськогосподарські підприємства використовують корми власного виробництва і покупні, зокрема комбікорми, до складу яких входять премікси або окремі кормові добавки. Частка витрат на покупні корми у 2020 році становила 41,2% вартості всіх витрачених підприємствами кормів і 24,3% у структурі виробничої собівартості продукції тваринництва. Особливо високою частка покупних кормів є у птахівництві і свинарстві. У 2020 році загальна вартість придбаних кормів середніми й великими (за класифікацією Державної служби статистики України) сільськогосподарськими підприємствами становила 22 млрд грн, отже, йдеться про доволі місткий ринок, на якому функціонує велика кількість продавців і покупців.

Серед інших статей витрат виділимо прямі витрати на оплату праці. Їхня частка у структурі виробничої собівартості продукції тваринництва в динаміці зростає. Це позитивне явище, пов'язане зі зростанням оплати праці в сільському господарстві. Однак вона все ще помітно відстає від середньомісячної заробітної плати в цілому по економіці країни, що негативно характеризує соціальну ефективність сільськогосподарського виробництва у підприємствах. Відносно вища частка витрат на оплату праці у виробничій собівартості молока

(16,0%) і м'яса великої рогатої худоби (14,2%) пов'язана з високою трудомісткістю продукції скотарства. Натомість на птахівничих підприємствах з високою концентрацією поголів'я птиці частка витрат на оплату праці доволі низька.

Таблиця 2.8

Структура виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) тваринництва у підприємствах України*

Показники	2018 р.		2019 р.		2020 р.	
	млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку	млн. грн	у % до підсумку
Витрати – усього	90158,3	100,0	88154,2	100,0	90323,0	100,0
Прямі матеріальні витрати – усього	65881,7	73,1	66586,5	75,6	68796,1	76,2
<i>у тому числі</i>						
- корми	50688,8	56,2	50684,4	57,5	53333,1	59,0
- з них покупні	21978,4	24,4	22301,1	25,3	21958,5	24,3
інша продукція сільського господарства	3129,0	3,5	3801,4	4,3	3498,7	3,9
пальне і мастильні матеріали	1856,1	2,1	1732,7	2,0	1336,9	1,5
електроенергія	1743,8	1,9	2119,1	2,4	1982,8	2,2
паливо й енергія	2359,6	2,6	1084,5	1,2	626,4	0,7
запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	2782,2	3,1	3540,8	4,0	2514,9	2,8
Прямі витрати на оплату праці	6245,3	6,9	7409,4	8,4	7703,1	8,5
Інші прямі витрати – усього	6948,9	7,7	7783,9	8,8	8064,4	8,9
<i>у тому числі</i>						
відрахування на соціальні заходи	1340,6	1,5	1606,7	1,8	1690,6	1,9
амортизація	3621,2	4,0	4267,4	4,8	4958,0	5,5
Загальновиробничі витрати – усього	11082,4	12,3	6374,4	7,2	5759,4	6,4
<i>з них</i>						
оплата послуг сторонніх організацій	2629,6	2,9	3008,7	3,4	2841,8	3,1

* Розраховано за даними статистичних бюлетенів «Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства» за відповідні роки [20].

У динаміці у структурі виробничої собівартості продукції тваринництва помітно зросли обсяг і частка витрат, що відносяться до амортизації основних засобів. Цю тенденцію можна розглядати як індикатор зміцнення матеріально-технічної бази виробництва продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах.

Отже, сільськогосподарські підприємства України свій потенціал для виробництва продукції тваринництва використовують недостатньо. Стримує розвиток тваринницьких підприємств низька купівельна спроможність населення, яка не дає змоги підвищувати закупівельні ціни на вироблену ними продукцію. Унаслідок жорсткої конкуренції кількість підприємств – виробників продукції тваринництва в Україні зменшується. Результатом конкуренції є зростання концентрації виробництва продукції тваринництва на великих підприємствах, які здатні модернізувати виробництво, у тому числі розвиваючи кормову базу.

2.2. Аналіз виробництва кормових добавок та їх застосування

Використання кормових добавок є важливою складовою системи годівлі тварин. Останню характеризує низка показників щодо витрат кормів загалом та в розрізі окремих їх видів і груп, використання кормів з розрахунку на одиницю поголів'я тварин (рівень годівлі) та з розрахунку на одиницю продукції тваринництва (кормомісткість продукції, що характеризує технологічну ефективність її виробництва).

Державна служба статистики України подає дані про обсяги витрат кормів на годівлю сільськогосподарських тварин (табл. 2.9). Динаміка загального обсягу витрат кормів корелює з обсягами виробництва продукції тваринництва. Так, у сільськогосподарських підприємствах України виробництво продукції тваринництва в постійних цінах у 2021 році порівняно з 2015 роком зросло на 4%, а витрати ними кормів – майже не змінилися. У господарствах населення

протягом зазначеного періоду виробництво продукції тваринництва зменшилося на 18,8%, а витрати кормів – на 23%.

Таблиця 2.9

Витрати кормів на годівлю сільськогосподарських тварин в Україні,

тис. т. кормових одиниць *

Показники	2015р.	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	2021 р. до 2015 р., %,
Господарства усіх категорій							
Концентровані корми	14684	14120	16012	16283	15607	14968	101,9
в т.ч. комбікорми	6440	6881	8819	9115	8730	8060	125,2
Грубі корми	4875	4840	4522	4422	4078	3844	78,8
Соковиті корми	8401	8100	7234	6868	6357	5991	71,3
Інші	3027	2678	2218	2039	1746	1738	57,4
Всього	30987	29738	29986	29612	27788	26541	85,6
Сільськогосподарські підприємства							
Концентровані корми	8694	8430	10317	10783	10247	9801	112,7
в т.ч. комбікорми	5920	6411	8359	8735	8360	7690	129,9
Грубі корми	1085	1020	1042	1022	978	1004	92,5
Соковиті корми	1701	1700	829	868	817	841	49,4
Інші	377	318	188	189	146	158	41,9
Всього	11857	11468	12376	12862	12188	11804	99,5
Господарства населення							
Концентровані корми	5990	5690	5695	5500	5360	5167	86,3
в т.ч. комбікорми	520	470	460	380	370	370	71,2
Грубі корми	3790	3820	3480	3400	3100	2840	74,9
Соковиті корми	6700	6400	6405	6000	5540	5150	76,8
Інші	2650	2360	2030	1850	1600	1580	59,6
Всього	19130	18270	17610	16750	15600	14737	77,0

* Розраховано за даними статистичних збірників «Тваринництво України» за відповідні роки [125]

У 2021 році на сільськогосподарські підприємства припадало 44,5% витрат кормів на годівлю сільськогосподарських тварин, при цьому вони виробили 53,7% від загального обсягу продукції тваринництва в постійних цінах. Відмінності в показниках витрат кормів і обсягів виробництва продукції зумовлені різною галузевою структурою тваринництва в підприємствах та господарствах

населення. Зокрема, на підприємства припадає більшість виробництва продукції птахівництва, кормомісткість якої є відносно низькою. Натомість основна частина виробництва продукції скотарства, вівчарства і козівництва припадає на господарства населення, які використовують значні обсяги грубих та соковитих кормів.

Зменшення обсягів витрат грубих і соковитих кормів у господарствах населення пов'язано зі зменшенням у них поголів'я великої рогатої худоби та обсягів виробництва продукції скотарства. Показники суттєвого зменшення в сільськогосподарських підприємствах витрат соковитих кормів не відповідають динаміці обсягів виробництва молока та яловичини. Слід взяти до уваги повідомлення Державної служби статистики України, що у 2018-2019 роках відбулися зміни в методиці обліку кормів [124, с. 157].

На жаль, Державна служба статистики України не веде прямого обліку використання кормових добавок у тваринництві, тому з'ясувати реальну картину їх споживання досить непросто. Однак оскільки до складу більшості комбінованих кормів входять кормові добавки, ми можемо умовно екстраполювати статистичні дані щодо застосування комбікормів на кількість та ефективність застосування кормових добавок. Спостерігається тенденція до зростання обсягів використання комбікормів у сільськогосподарських підприємствах України.

Протягом останніх років у господарствах населення зменшувалося використання концентрованих кормів (зернофуражу, висівок, борошна, макухи, шроту та ін.). При цьому вони дуже мало використовують комбікорми. Це свідчить про загалом низький інтерес з боку господарств населення до використання покупних кормів, у тому числі й кормових добавок. Основними їх покупцями в Україні є сільськогосподарські підприємства.

Для аналізу ефективності використання кормів застосовують показник їх витрат на виробництво одиниці продукції тваринництва. Динаміка відповідних показників у сільськогосподарських підприємствах України наведена в табл. 2.10. Спостерігається тенденція до зниження витрат кормів на виробництво 1 ц приросту великої рогатої худоби і молока. Вона вказує на підвищення

ефективності використання кормів у скотарстві. Натомість у свинарстві кормо-місткість продукції дещо зросла.

Таблиця 2.10

**Витрати кормів на виробництво продукції тваринництва у
сільськогосподарських підприємствах України, ц кормових одиниць**

Показники	2015р.	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	2021 р. до 2015 р., %,
Витрати кормів на виробництво 1 ц приросту великої рогатої худоби	14,80	14,34	12,06	13,95	12,84	13,17	88,9
з них концентровані	4,93	4,79	5,79	6,65	6,12	6,15	124,7
Витрати кормів на виробництво 1 ц приросту свиней	4,46	4,31	4,87	4,84	4,79	4,60	103,1
з них концентровані	4,34	4,22	4,79	4,80	4,75	4,56	105,1
Витрати кормів на виробництво 1 ц молока	1,00	0,94	0,86	0,89	0,84	0,86	86,0
з них концентровані	0,41	0,39	0,48	0,49	0,46	0,47	114,6
Витрати кормів на одну умовну голову великої рогатої худоби	26,46	27,26	29,19	29,59	28,78	28,70	108,5
з них концентровані	19,41	20,09	24,37	24,83	24,20	23,84	122,8

* Розраховано за даними статистичних збірників «Тваринництво України» за відповідні роки [125]

Показником забезпечення тварин кормами є їх витрати з розрахунку на одну умовну голову великої рогатої худоби. За умовну голову прийнято вважати голову дорослої великої рогатої худоби. Для обчислення умовного поголів'я використовують перевідні коефіцієнти, які визначають, виходячи із співвідношення кількості використаних у стійловий період кормів різними видами та статеві-віковими групами тварин, тобто за кормовими (або фуражними) коефіцієнтами. Умовне поголів'я визначається як добуток чисельності худоби та птиці в натурі (у фізичних головах) та відповідних кормових (фуражних) коефіцієнтів [73]. Наведені в табл. 2.10 дані свідчать, що в сільськогосподарських

підприємствах України простежується тенденція до збільшення витрат кормів на одну умовну голову. Вона відображає поліпшення забезпечення тварин кормами. За умови збалансованого раціону тварин це забезпечує зростання продуктивності тварин.

Раціони свиней і птиці в сільськогосподарських підприємствах практично повністю складаються з концентрованих кормів. У динаміці спостерігається зростання частки концентрованих кормів для годівлі тварин і у скотарстві. Потужний зернопродуктовий підкомплекс, вирощування у великих обсягах низки технічних культур (зокрема сої, соняшнику, макуху і шрот від переробки яких використовують для годівлі тварин) дають змогу забезпечити в Україні виробництво широкого асортименту цінних комбікормів.

У додатку Ж наведені дані про витрати кормів на виробництво продукції тваринництва в господарствах населення. Цю інформацію Державна служба статистики України збирає на основі вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості. Згідно з офіційними даними витрати кормів на виробництво 1 ц приросту великої рогатої худоби в господарствах населення є нижчими, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Натомість у свинарстві і молочному скотарстві окупність кормів у господарствах населення є дещо гіршою. У динаміці спостерігається зростання в господарствах населення частки у раціонах тварин концентрованих кормів. У 2021 році цей показник становив 35 %. Однак він значно поступається рівню витрат концентрованих кормів у сільськогосподарських підприємствах.

Сьогодні інформація про виробництво і обіг кормових добавок в Україні є досить обмеженою. Зокрема вітчизняна статистична звітність не передбачає окремий збір інформації про кормові добавки, наводячи лише дані про виробництво та обіг кормів для тварин, що утримуються на фермах та витрати підприємств на придбання покупних кормів. Така інформація була проаналізована вище, однак вона може надати лише дуже опосередковане уявлення про обсяг ринку кормових добавок.

Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010 наводить категорію «Премікси до кормів для сільськогосподарських тварин» (10.91.10-10.00), яка є деталізованою категорією класу «Корми готові для сільськогосподарських тварин» (10.91). Динаміка виробництва готових кормів переробними підприємствами України у рамках зазначених категорій наведена в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Виробництво готових кормів підприємствами України, тис. т^{*}

Вид кормів	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2015 р., %
Корми готові (крім преміксів) для годівлі свиней	1401,9	1226,1	1210,3	1231,8	1235,9	88,2
у тому числі із сировини замовника	...	89,5	87,5	83,6	87,0	...
Корми готові (крім преміксів) для годівлі великої рогатої худоби	729,6	782,3	724,3	701,4	744,1	102,0
у тому числі із сировини замовника	...	62,1	98,4	74,7	78,1	...
Корми готові (крім преміксів) для годівлі свійської птиці	3895,2	3898,7	4091,2	4534,0	4322,2	111,0
у тому числі із сировини замовника	...	690,3	798,5	636,7	600,3	...
Інші корми готові (крім преміксів) для годівлі сільськогосподарських тварин	720,6	671,8	606,9	470,8	394,5	54,7
у тому числі із сировини замовника	...	71,5	39,7	50,7	22,5	...
Премікси для кормів для сільськогосподарських тварин	60,2	55,3	67,9	78,5	60,0	99,7
у тому числі із сировини замовника	...	7,1	7,6	29,2	27,2	...

* Розраховано за даними джерела [19]

Спостерігається коливання обсягів виробництва готових кормів (крім преміксів) для окремих видів тварин. Це не дає змоги вказати на чіткі тенденції

у розвитку відповідної галузі переробної промисловості. Простежується зростання виробництва кормів для годівлі свійської птиці – основної галузі товарного тваринництва в Україні. Очевидно, обсяги виробництва визначаються насамперед запитами споживачів і за збільшення попиту переробні підприємства зможуть наростити їх випуск.

Частину кормів переробні підприємства виготовляють для споживачів цих кормів із сировини замовника. Найбільше таких кормів випускають для годівлі свійської птиці (13,9% від загального обсягу їх виробництва у 2020 році). Практика виробництва промисловістю кормів із сировини агровиробників в Україні є доволі поширеною. Зокрема, у 2021 році сільськогосподарські підприємства використали для переробки на комбікорми 2577,8 тис. т вирощеного ними зерна (дод. 3). Крім того, ними на кормові цілі було використано 232,1 тис. т продуктів переробки зерна. Слід зазначити, що на кормові цілі сільськогосподарські підприємства використовують відносно невелику частку власної продукції вирощування зернових культур. У них немає підстав зменшувати рівень використання комбікормів через брак сировини для їх виробництва.

З наведених у табл. 2.11 даних найбільш цікавим для нас є обсяг виробництва преміксів для сільськогосподарських тварин, адже відповідно до визначення цього поняття, приведеного у Законі України «Про безпечність та гігієну кормів», «премікс – суміш кормових добавок або суміш однієї кормової добавки (кількох кормових добавок) з кормовими матеріалами чи водою, які використовуються як носії, не призначена для безпосереднього годування тварин» [93]. Таким чином, динаміка виробництва преміксів в Україні є інформативним індикатором інтенсивності використання кормових добавок. Попри помітні коливання в окремі роки, до 2019 року простежувалася тенденція до зростання виробництва преміксів підприємствами України, водночас у 2020 році зафіксований суттєвий спад їх виробництва, що може бути пов'язаним із загальним спадом ділової активності через світовий нокдаун у зв'язку з пандемією COVID-19. Також доволі помітним є виробництво преміксів із сировини замовників (45,3% у 2020 році).

Детальніше динаміку виробництва преміксів проілюстровано графіком (рис. 2.4). У 2016 році порівняно з 2014 роком їх виробництво в Україні зменшилося на 42%. Таке падіння було результатом скорочення попиту на продукцію вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках. У подальшому намітилася позитивна тенденція до зростання обсягу виробництва преміксів в Україні.

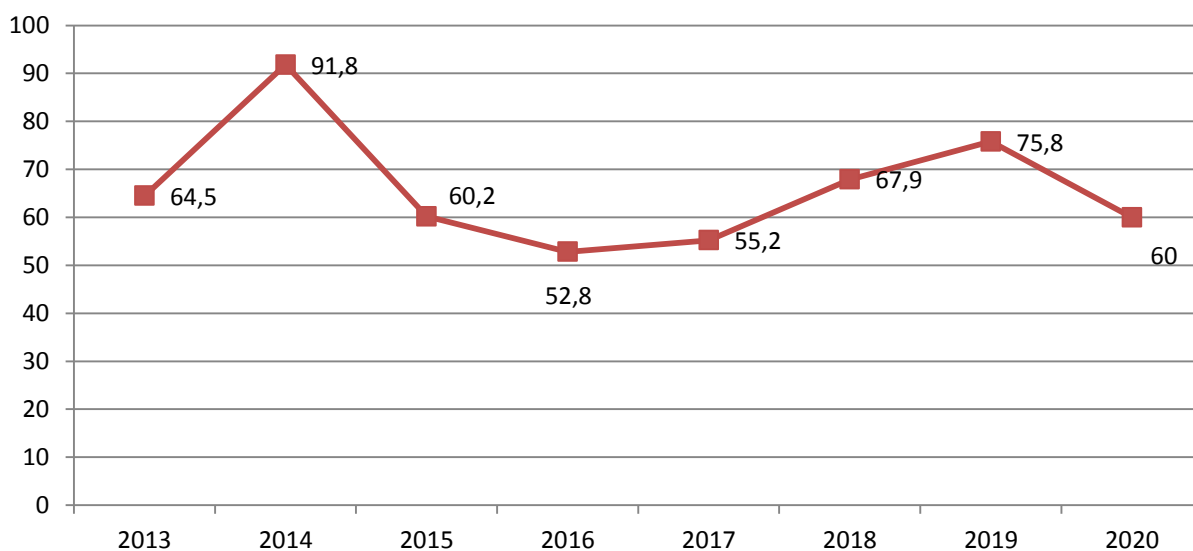

Рис. 2.4. Виробництво преміксів в Україні, тис. т

* Сформовано за даними джерела [19]

Важливий вплив на формування ринку кормової продукції має обсяг зовнішньоекономічних операцій. Державна фіскальна служба України не веде збір даних стосовно обсягу імпорту та експорту кормових добавок як окремої категорії товарів. Тому ми змушені орієнтуватися лише на категорію «Продукти для годівлі тварин», яка у митній статистиці обліковується за кодом УКТЗЕД 2309. Інформація про сумарний обсяг імпорту та експорту таких продуктів наведена в таблиці 2.12.

Спостерігається тенденція до зростання обсягів як імпорту, так і експорту продуктів для годівлі тварин підприємствами України. Зростання обсягів імпорту свідчить про наявність внутрішнього попиту на ці продукти, що слід розглядати як позитивну тенденцію на відповідному ринку. Зростання експорту вказує на певні успіхи у вітчизняних виробників для годівлі тварин при просу-

ванні своєї продукції на зовнішні ринки. Індикатором їхніх успіхів є й зростання ціни 1 тонни експортованої продукції – з 418 доларів США у 2015 році до 1044 доларів США у 2021 році. Водночас відносно невеликі обсяги експорту та коливання їх показників у окремі роки означає, що вітчизняні експортери поки що не займають стійких позицій у певних нішах на зовнішніх ринках.

Таблиця 2.12

**Обсяг імпорту та експорту продуктів для годівлі тварин підприємствами
України***

Роки	Імпорт вартість, тис. дол. США	Імпорт вага нетто, тонн	Експорт вартість, тис. дол. США	Експорт вага нетто, тонн	Сальдо, тис. дол. США
2015	144 285	103 086	16 163	38 629	-128 122
2016	137 630	103 354	17 591	48 313	-120 039
2017	151 897	113 599	12 956	23 981	-138 941
2018	195 668	136 828	14 856	21 564	-180 812
2019	192 012	145 212	19 846	29 394	-172 166
2020	184 459	259 011	24 325	36 571	-147 888
2021	322 740	211 902	26 266	25 153	-296 474

* Розраховано за даними джерела [42].

З графіку динаміки імпорту та експорту продуктів для годівлі тварин (рис. 2.5) ми бачимо, що крива імпорту певною мірою узгоджується із кривою виробництва преміксів в Україні. Також ми бачимо суттєве перевищення імпорту над експортом. Упродовж усього досліджуваного періоду сальдо зовнішньої торгівлі продуктами для годівлі тварин було від'ємним, причому переважання обсягів імпорту над експортом є кількакратним.

Різке зростання імпорту продуктів для годівлі тварин у 2021 році пов'язане зі зміною вітчизняного законодавства, яке дозволило ввезення на територію України петфуду без його державної реєстрації [95]. Усунення цього бар'єру значно пожвавило ринок кормів для непродуктивних тварин, водночас таке пожвавлення мало вплинуло на активність ринку кормових добавок.

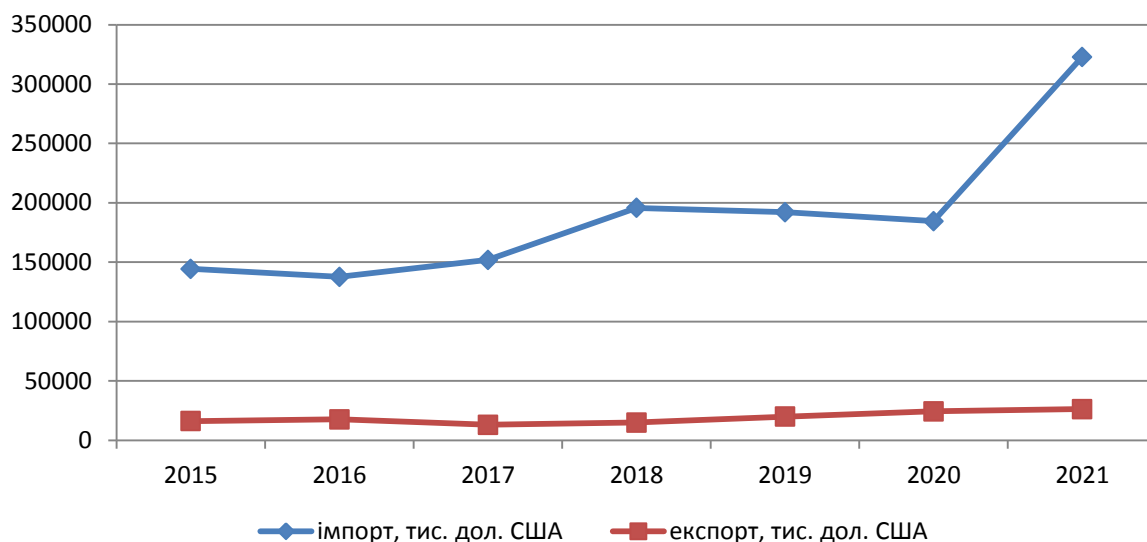

Рис. 2.5. Динаміка імпорту та експорту продуктів для годівлі тварин,
тис. дол. США*

* Сформовано за даними джерела [42]

Для з'ясування, яким є асортимент кормових добавок, що перебувають в обігу в Україні, нами був проведений аналіз діючого реєстру кормових добавок, преміксів, готових кормів та ветеринарних препаратів. У рамках цього аналізу взяті до уваги короткі характеристики кожної добавки, зареєстрованої в Україні. З урахуванням складу та показів до застосування добавки розподілили за функціональними групами відповідно до європейської системи класифікації. Окремо виділені категорії: добавки для тварин-компаньйонів, премікси, заміники молока та енергетичні добавки.

Кормові добавки для тварин-компаньйонів (собак, котів, декоративних гризунів, екзотів) винесені в окрему категорію, оскільки більшість із них застосовується в якості допоміжного засобу при комплексній терапії певних розладів здоров'я або з метою покращення фізіологічного стану тварини. Як правило, до складу таких добавок входять екстракти рослин, олії, пивні дріжджі, перероблені мушлі молюсків, молоко та інші продукти, які є джерелом вітамінів, макро-, мікроелементів та амінокислот, вміст яких декларується в частині «аналітичний склад продукту». За чинним законодавством ці продукти більше відповідають поняттю «додатковий корм» або «премікс». Вони виокремлені в окрему

групу ще й тому, що склад цієї групи досить широкий, а характерні для неї ринкові тенденції часто не відповідають основним тенденціям на ринку кормових добавок для продуктивних сільськогосподарських тварин. Зокрема, попит на добавки цієї групи, як правило, менше залежить від якості доступної кормової бази, натомість більше залежить від рівня доходів власників тварин. Також очевидно, що для цієї групи нехарактерні сучасні тенденції щодо екологічності вирощування тварин і, як наслідок, якості та безпечності продукції тваринництва.

Окремо виділили групу зареєстрованих добавок, які застосовуються для збалансування раціонів тварин за обмінною енергією. Їх основним компонентом є рослинні і тваринні жири або білкові компоненти, які через легкість засвоєння сприяють нормалізації обміну речовин, позитивно впливають на продуктивність, збереженість і відтворні функції сільськогосподарських тварин і птиці. За вимогами чинного законодавства ці компоненти мали би трактуватися не як кормові добавки, а як кормовий матеріал. Відповідно, за європейською класифікацією їх не можна віднести до жодної з функціональних груп добавок.

Це ж стосується і замінників молока, які раніше реєструвались як кормові добавки, а згідно з новим трактуванням є кормовим матеріалом і вже не підлягають державній реєстрації.

Як уже зазначали, преміксом вважається суміш кормових добавок або суміш однієї кормової добавки (кількох кормових добавок) з кормовими матеріалами чи водою, які використовуються як носії, не призначена для безпосереднього годування тварин [93]. Аналіз реєстру показав, що група «премікси» є найбільш чисельною та включала станом на початок 2021 року 411 найменувань, майже 80% яких є продуктами закордонного виробництва. Слід зазначити, що застосування преміксів є найбільш зручним для тваринницьких підприємств, оскільки їх рецептура розробляється цільово для кожного виду тварин з урахуванням їх віку та фізіологічних потреб на кожному етапі життя. Застосування преміксів не вимагає проведення спеціального аналізу раціону тварин та його балансування за окремими показниками.

Аналіз даних державного реєстру зареєстрованих в Україні ветеринарних препаратів та кормових добавок показав, що станом на 01.01.2021 р. в Україні діють реєстраційні посвідчення на 1627 найменування кормових добавок, преміксів, замінників молока тощо (табл. 2.13). Серед них – 29 продуктів групи «кокцидіостатики та гістомоноостатики», які в Україні зареєстровані як ветеринарні препарати, однак за чинним законодавством в подальшому розглядатимуться як кормові добавки.

Таблиця 2.13

**Розподіл за функціональними групами зареєстрованих в Україні
кормових добавок (станом на 01.01.2021)***

Групи	Вітчизняні	Імпортні	Всього
Технологічні добавки	36	200	236
Сенсорні добавки	0	45	45
Поживні добавки	35	319	354
Зоотехнічні добавки	40	260	300
Кокцидіостатики та гістомоноостатики	10	19	29
Премікси	89	322	411
Замінники молока	4	19	23
Лікувальні/поживні кормові добавки для тварин-компаньйонів	66	153	219
Енергетичні добавки	1	9	10
Всього	281	1346	1627

* Власні дослідження автора

Як видно з наведених даних, станом на початок 2021 року лише 17,3% зареєстрованих в Україні прелічених вище продуктів були продукцією вітчизняного виробництва. Решта 82,7% найменувань стосуються імпортованих товарів, що говорить про високу залежність українського ринку кормових добавок від іноземних виробників. У нашій країні взагалі не виготовляють сенсорні добавки, а частка добавок вітчизняного виробництва у решті функціональних груп не пе-

ревищує 15,5%, водночас, частку найменувань продуктів українських виробників серед преміксів (21,7%) можна вважати відносно високою.

Як зазначали, в Україні до 2020 року всі продукти групи «Кокцидіостатики та гістомоностатики» класифікувалися як ветеринарні препарати. У подальшому після вступу в дію нового законодавства більшість із них будуть перереєстровані вже як кормові добавки, тому проаналізуємо дозволений до обігу в Україні асортимент цих продуктів. У Європейському Союзі дозволені до використання в якості кормових добавок 11 діючих речовин, що мають кокцидіостатичну дію: натрію монензим, натрію лазалоцид, амонію мадураміцин, наразин, натрію саліноміцин, натрію семдураміцин, декоквінат, робенідину гідрохлорид, галофугінон, диклазурил, нікарбазин. Кількість зареєстрованих в Україні препаратів із цими діючими речовинами наведена в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

**Зареєстровані в Україні кокцидіостатики та гістомоностатики,
які в подальшому можуть бути перереєстровані як кормові добавки
(станом на 01.01.2021 р.)***

Група	Вітчизняні	Імпортні	Всього
Іонофори			
натрію монензин	0	4	6
натрію лазалоцид	0	1	1
амонію мадураміцин	0	1	1
наразин	0	1	1
натрію саліноміцин	2	3	5
натрію семдураміцин	0	0	0
Хімічні речовини			
декоквінат	1	2	3
робенідину гідрохлорид	0	0	0
галофугінон	0	2	2
диклазурил	4	2	6
нікарбазин	лише в складі комплексних продуктів		
комплексні	3	3	6
Всього	10	19	29

* Власні дослідження автора

Застосування кокцидіостатичних речовин вважається економічно виправданим та відносно безпечним. Та, як зазначали в п. 1.2, Європейське Співтовариство свого часу поставило за мету поетапно відмовитись від використання цих продуктів у якості кормових добавок за умови, що їм буде знайдено альтернативу [176]. Зокрема, в якості основної альтернативи розглядалась можливість створення вакцини від еймеріозу. Однак відповідно до «Звіту Комісії до Ради та Європейського Парламенту про використання кокцидіостатиків та гістомоностатиків в якості кормових добавок» жодна з розглянутих альтернатив боротьби з кокцидіозом (еймеріозом) не дає таких переваг, як використання кокцидіостатиків у якості кормових добавок. Таким чином, було зроблено висновок про доцільність та поки що безальтернативність застосування кокцидіостатиків із кормами, оскільки таке застосування гарантує порівняно високий рівень безпеки для споживачів, захищає здоров'я і благополуччя тварин та довкілля [53].

Технологічний процес виготовлення кормових добавок, преміксів та комбікормів в Україні мало відрізняється від підходів, прийнятих в інших країнах світу. Основні компоненти кормових добавок – активні речовини та наповнювач. І якщо в питаннях щодо якості та вибору варіантів наповнювача українські виробники ще якось можуть орієнтуватися на вітчизняну сировинну базу, то у виборі активних речовин вони дуже залежать від іноземних постачальників.

Сьогодні в Україні з сировини вітчизняного виробництва виготовляються досить небагато кормових добавок. Переважно це окремі технологічні та зоотехнічні кормові добавки, виробництво яких ґрунтується на мікробіологічному синтезі продуктів з нехарчової сировини або відходів харчової промисловості. Йдеться про ферменти, пробіотики та кормові дріжджі.

Основними вітчизняними виробниками кормових ферментів є завод мікробіологічного синтезу – державне підприємство «Ензим», м. Ладижин, яке виготовляє фітазу, целюлазу, пектат-транселіміназу, ксиланазу, та розташоване в Київській області приватне підприємство «Кронос Агро», яке виготовляє бага-

токомпонентні ферментні кормові добавки на основі ксиланази, протиази, амілази, фітами та ін. Однак асортимент та обсяги виробництва кормових ферментів цими підприємствами покривають лише невелику частину потреб вітчизняного тваринництва, тому більша частка цих продуктів в Україну імпортується. У 2020 році основними постачальниками кормових ферментів у нашу країну були Німеччина, Китай і Польща (табл. 2.15). За обсягом операцій серед лідерів – корпорація DSM (польське і швейцарське відділення), компанія Danisco (підрозділ DuPont Nutrition Biosciences ApS, Великобританія), Biochem Zusatzstoffe Handels-und Produktionsgesellschaft mbh (Німеччина) та Wuhan Sunhy Biology (Китай).

Таблиця 2.15

Країни-постачальники ферментів в Україну, 2020 рік, кг*

Країни	Обсяг імпорту
Німеччина	311235
Китай	127900
Польща	108900
Бельгія	90025
Болгарія	68000
Литва	47000
Великобританія	36400
Гонконг	34300
Нідерланди	34000
Данія	17600
Франція	6472
Австрія	3082
Білорусь	2500
Всього	887414

* Розраховано за даними джерела [45].

Кормові вітаміни в Україні не виготовляють взагалі. Їх випуск вимагає серйозних фінансових вкладень та наукової підтримки, які можуть собі дозволити лише окремі компанії. Зокрема, йдеться про відомі міжнародні корпорації DSM, Adisseo, Kaesler, продукція яких здебільшого виготовляється в Європі та широко представлена на українському ринку. Окрім цього, основним імпортерами кормових вітамінів на український ринок є китайські виробники – Shandong NB Technology, Shandong Jujia Biotech та ін. У 2020 році основними країнами-постачальниками кормових вітамінів в Україну стали Китай, Німеччина, Польща (табл. 2.16)

Таблиця 2.16

Країни-постачальники вітамінів в Україну, 2020 рік, кг*

Країни	Обсяг імпорту
Китай	2153819
Німеччина	680562
Польща	314070
Гонконг	120000
Бельгія	101915
Нідерланди	64965
Італія	60000
Франція	16850
Іспанія	6250
Австрія	1906
Естонія	1126
Данія	1900
Білорусь	360
Всього	3523723

* Розраховано за даними джерела [45].

Подібна ситуація і з іншими активнодіючими речовинами кормових добавок. Приміром, з восьми основних амінокислот (лейцин, лізин, триптофан,

треонін, метіонін, ізолейцин, валін, фенілаланін) в Україні виготовляють лише одну – лізин. Її виробником є Трипільський біохімічний завод, при цьому цей продукт офіційно не зареєстровано як кормову добавку. Водночас за обсягами імпорту в Україну саме лізин займає лідируючі позиції. Так, у 2020 році його було завезено понад 35 тонн, у той час як сумарний імпорт треоніну, метіоніну і триптофану за цей період склав 14,8 тонн.

Основними постачальниками кормових амінокислот на ринок України є європейські та китайські виробники. У 2020 році, основними постачальниками кормових амінокислот в Україну стали Китай, Німеччина, Бельгія (табл. 2.17)

Таблиця 2.17

Країни-постачальники в Україну амінокислот, 2020 рік, кг*

Країни	Обсяг імпорту
Китай	38364000
Бельгія	3092100
Німеччина	2670100
Польща	1472750
Гонконг	979500
РФ	820000
Нідерланди	771300
Японія	502000
Індонезія	501600
Франція	292400
Малайзія	282000
Білорусь	235000
Данія	216000
Литва	187000
Сполучене Королівство	15000
Всього	50400750

* Розраховано за даними джерела [45].

Ситуація з кормовими добавками на основі фосфатів та мікроелементів на вітчизняному ринку аналогічна. Із восьми найважливіших кормових мікроелементів (Ферум, Манган, Купрум, Цинк, Кобальт, Йод, Селен, Молібден) в Україні не виготовляють жодного. Основними постачальниками фосфатів в Україну у 2020 році були Литва, російська федерація та Китай (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Країни-постачальники в Україну фосфатів, у 2020 році, кг*

Країни	Обсяг імпорту
Литва	13486000
Російська Федерація	9966000
Китай	6617119
Сербія	3234000
Марокко	1870000
Туреччина	1354600
Болгарія	858000
Гонконг	594000
Казахстан	366500
Малайзія	308000
Всього	38654219

* Розраховано за даними джерела [45].

На рис. 2.6 наведено топ-10 країн-імпортерів кормових добавок в Україну у 2020 році. Лідером поставок є Китай, на нього припадає 35% від усього імпорту. На другому місці – Литва, частка якої в імпортних поставках кормових добавок в Україну становила в досліджуваному періоді 10%. Частка Польщі становила 9%.

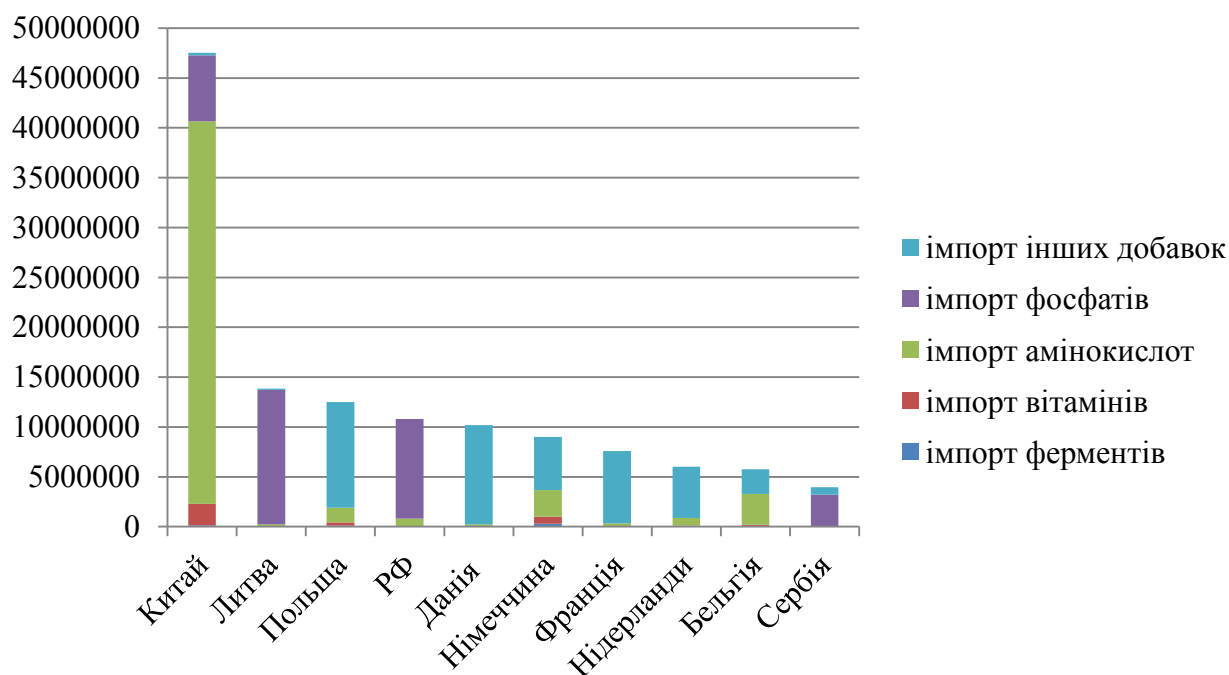

Рис. 2.6. ТОП-10 країн-імпортерів в Україну кормових добавок, у 2020 році, кг*

* Сформовано за даними джерела [45].

Для виготовлення преміксів, до складу яких входять вітаміни, амінокислоти та мікроелементи, українським виробникам потрібно близько 90% імпортованих складових. При цьому майже 70% преміксів на ринку України є вітчизняного виробництва (табл. 2.19). У той же час у 2020 році порівняно із 2018 обсяги вітчизняного виробництва преміксів суттєво знизились на фоні відчутного збільшення обсягів їх імпорту.

Таблиця 2.19

Формування пропозиції преміксів на українському ринку, тис. тонн¹

Джерело пропозиції	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2018 р., %
Виробництво в Україні	67,9	78,5	60,0	88,3
Імпортовано	22,6	24,12	25,9	114,6
Всього	90,5	102,62	85,9	94,9

¹ Розраховано за даними джерел [19, 42, 45]

Висока залежність від імпорту кормових добавок суттєво впливає на собівартість комбикормів і, як наслідок, продуктів тваринництва. Найбільші у сві-

ті виробники кормових добавок, такі як DSM, BASF, ADM, InVivo Group, Cargill, Incorporated, Nutreco N.V., які мають свої підприємства практично в усьому світі [175], а також китайські компанії можуть повністю задовольнити світовий попит на кормові добавки. Тому більшість країн світу, як і Україна, або не мають власного виробництва цих компонентів, або виготовляють лише окремі з них. Водночас необхідно зазначити, що ринок кормових добавок має багато сегментів, і на окремих із них можуть знайти свою нішу й українські виробники. Вони можуть розвивати свою діяльність, опираючись на тісні зв'язки з вітчизняними виробниками продукції тваринництва.

Загалом перспективи розвитку в Україні виробництва кормових добавок залежать від інвестицій у цей вид діяльності. Ситуація може покращитися завдяки розвитку тваринництва, збільшенню експорту його продукції. Тоді в інвесторів появляться стимули зміцнювати кормову базу, у тому числі розширювати виробництво кормових добавок. Це свідчить про важливість дослідження зв'язку між розвитком ринку кормових добавок та інвестиціями у виробництво продукції тваринництва.

2.3. Оцінка конкурентного середовища на ринку кормових добавок

На діяльність кожного суб'єкта підприємницької діяльності впливають найрізноманітніші чинники, які можуть як відкрити нові можливості для розвитку чи росту підприємства, так і стати джерелом серйозної загрози його існуванню. У сукупності вони формують конкурентне середовище, в якому функціонує підприємство. Очевидно, що конкуренція є одним із ключових елементів ринкової економіки, її можна розглядати як аналог еволюційного природного добору, коли виживають найбільш сильні або ж більш пристосовані до умов навколишнього середовища індивіди. Посилення конкурентного тиску в середовищі функціонування підприємств змушує їх активніше відстоювати свої ін-

тереси на ринку, докладаючи значних зусиль для забезпечення відповідності своєї продукції зростаючим вимогам споживачів.

Оцінюючи рівень конкуренції на певному ринку, враховують його розподіл між окремими продавцями товару, визначаючи окремих із них частки в загальному обсязі продажу. Чим більше продавців одного товару чи послуги присутні на ринку, тим конкурентнішим є середовище. Зокрема, відповідно до ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції» монопольним вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35%, або коли сукупна частка на ринку не більше ніж трьох суб'єктів господарювання перевищує 50%, або коли сукупна частка на ринку не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання перевищує 70% [101]. Натомість присутність на ринку великої кількості постачальників товару, жоден з яких не займає помітної ринкової частки, є ознакою здорової конкуренції, яка стимулює до підвищення якості продукції, встановлення на неї справедливої ціни.

Як показали наші дослідження ринкової пропозиції кормових добавок, вітчизняний ринок є надзвичайно залежним від імпорту. Зокрема, серед зареєстрованого в Україні станом на початок 2021 року асортименту продуктів, що за новим законодавством розглядаються як кормові добавки, 843 найменування є зарубіжного виробництва, що становить 87% від загальної їх кількості. Слід зазначити, що ця тенденція доволі поширена у світовому вимірі, оскільки сьогодні в умовах глобалізаційних тенденцій товарні ринки стають відкритішими. Унаслідок цього відбувається загострення конкурентної боротьби на всіх рівнях: між державами, регіонами, галузями, підприємствами тощо.

Зауважимо, що підтвердженням державної реєстрації кормової добавки в Україні є реєстраційне посвідчення, в якому окрім назви зареєстрованого продукту зазначається його виробник та власник (тобто основна компанія, яка є власником реєстраційного дос'є і яка нестиме відповідальність за якість та відповідність продукту існуючим на ринку вимогам). Досить часто (переважно у продуктів міжнародних корпорацій) зустрічаються випадки, коли власником зазначається головний офіс компанії або її підрозділ, відповідальний за збут

продукту в Східній Європі, а виробників може бути декілька, при цьому вони можуть бути з різних країн.

Тому в нашому дослідженні для отримання більш достовірної картини щодо кількості та асортименту зареєстрованих продуктів та з метою уникнення дублювання будемо орієнтуватися передусім на власника реєстраційного посвідчення як головного постачальника добавки на український ринок. Здебільшого саме ця компанія ухвалює рішення про виходи на нові ринки, цінову політику, організовує збут, розробляє маркетингову стратегію та визначає методи і засоби ведення конкурентної боротьби.

Основними країнами-власниками кормових добавок, що перебували в обігу на вітчизняному ринку у 2021 році, стали Німеччина, Україна, Польща, Франція, Бельгія, Іспанія, Нідерланди, Китай, Австрія, Великобританія (рис. 2.7).

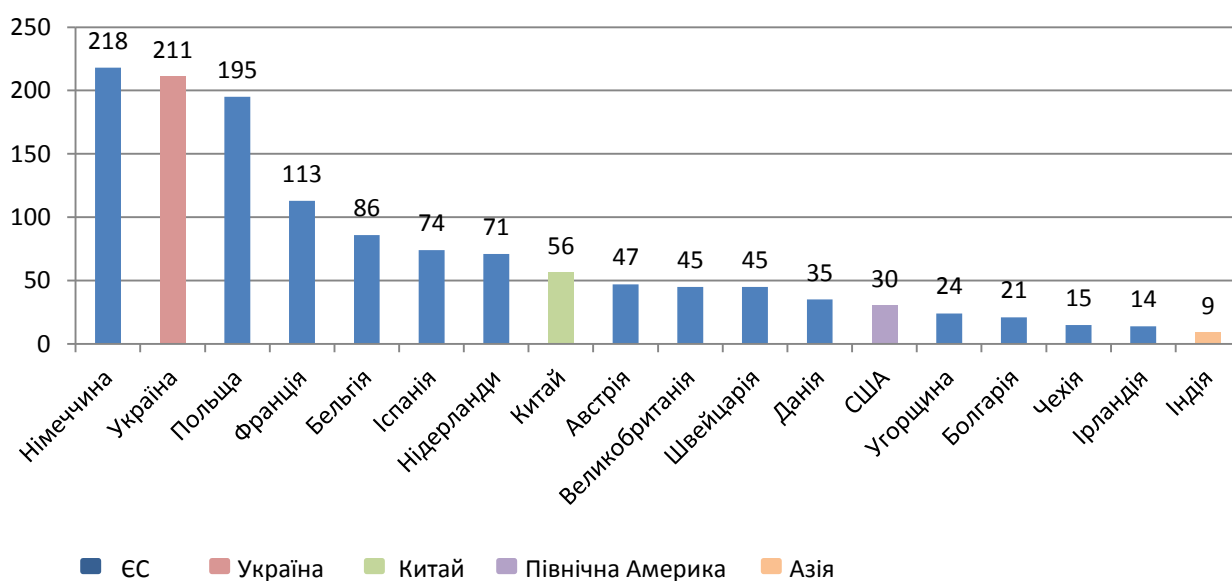

Рис. 2.7. Топ-20 країн-власників зареєстрованих в Україні кормових добавок, за кількістю найменувань, 2021 р.*

*¹ Розраховано за даними джерел [26]

Слід зазначити, що переважна більшість країн, які зареєстрували свою продукцію в Україні, – це країни Європи (76% від усього зареєстрованого асортименту). При цьому частка імпорту кормових добавок з Європи у 2020 році становила 53,2%. У той же час за зареєстрованим асортиментом Китай перебу-

ває на восьмій позиції (4%), хоча, як видно з рисунку 2.8, у 2020 році близько 33,5% від загального обсягу імпорту кормових добавок припадає саме на цю країну.

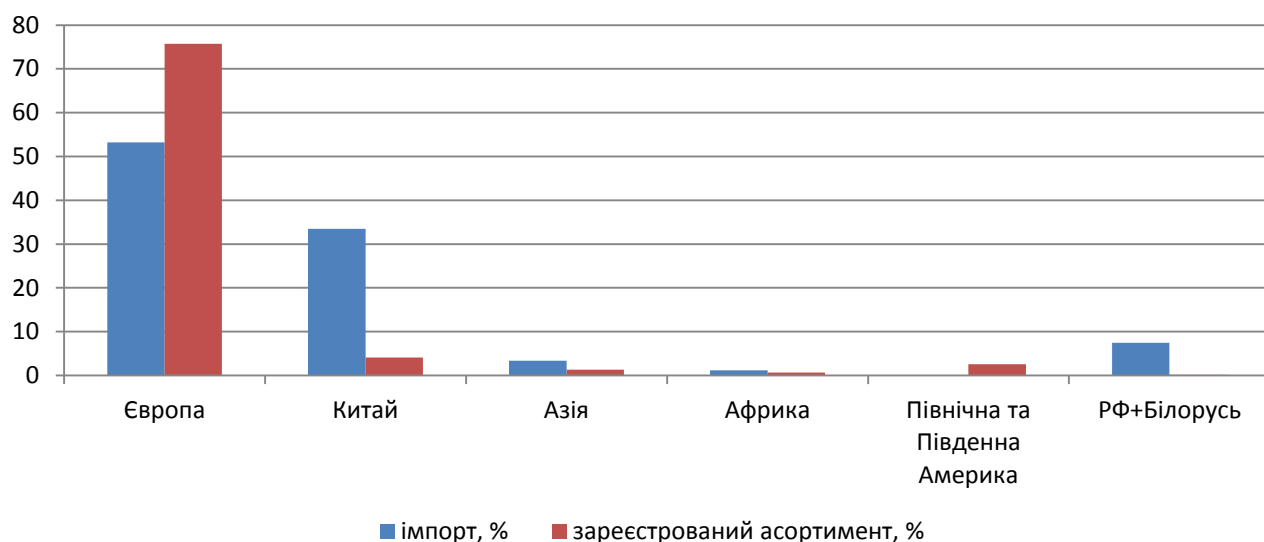

Рис. 2.8. Частки імпорту та зареєстрованого асортименту кормових добавок в Україні груп імпортерів за географічною ознакою, 2020 р.*

* Розраховано за даними джерел [26, 45]

Аналіз зареєстрованого в Україні асортименту кормових добавок дав змогу скласти рейтинг основних іноземних та вітчизняних постачальників. Так, беззаперечним лідером на вітчизняному ринку кормових добавок є транснаціональна корпорація DSM Nutrition, яка зареєструвала в Україні 104 найменування кормових добавок та готових преміксів. З них 55 найменувань – премікси; 31 найменування – поживні добавки; решта 18 найменувань – зоотехнічні і технологічні добавки (табл. 2.20). Головний офіс корпорації DSM розташований в Нідерландах. З Україною працюють її польське та швейцарське відділення. Основною компанією-постачальником, яка представляє інтереси корпорації в Україні, організовує реєстрацію своєї продукції та здійснює збут, є DSM Nutritional Products Sp z o.o. (Польща).

Таблиця 2.20

Основні іноземні власники реєстраційних посвідчень на кормові добавки та премікси, за зареєстрованим в Україні асортиментом, 2021 р.*

Позиція в рейтингу	Назва	Кількість найменувань товару
1	Корпорація DSM Nutrition, Польща, Швейцарія	104
2	Корпорація Cargill (в т.ч. Provimi), Польща, Франція	47
3	Josera GmbH & Co. KG, Німеччина	37
4	Innov Ad nv/sa, Бельгія	27
5	Biochem Zusatzstoffe Handels- und Produktionsgesellschaft mbh, Німеччина	25
5	Kaesler Nutrition GmbH, Німеччина	25
6	Kemin Europa N.V., Бельгія	24
6	Schaumann Agri Austria GmbH & Co. KG, Австрія	24
7	Adisseo France S.A.S., Франція	20
7	Agrofeed Kft., Угорщина	20
8	Frank Wright Limited, Великобританія	18
8	Huvepharma EOOD, Болгарія	18
9	De Heus Koudijs Animal Nutrition B.V., Нідерланди	16
9	Miavit GmbH, Німеччина	16
9	Trow Nutrition Hifeed B.V., Нідерланди	16
10	Корпорація Pancosma, Швейцарія, Франція	15
11	BASF SE, Німеччина	14
12	Alltech, Inc, США	12
12	Biomim Holding GmbH, Австрія	12
12	BioPoint M. Jankowski M.Niewiadomska sp. Jawna, Польща	12
12	Vitalac S.A., Франція	12
12	Danisco (UK) Ltd, Великобританія	12
12	Lipidos Toledo SA (Liptosa), Іспанія	12
13	Dansk Vilomix A/S, Данія	11
13	Nutrimin A/S, Данія	11
13	Olmix SA, Франція	11
13	Sano - Nowoczesne Zywienie Zwierzat Sp. z o.o., Польща	11
13	Spezialfutter Neuruppin GmbH & Co. KG, Німеччина	11
13	FF Chemicals BV, Нідерланди	11
14	Evonik Nutrition & Care GmbH, Німеччина	10
14	Inform Nutrition Ireland Ltd., Ірландія	10
14	Корпорація Lallemand, Франція, Великобританія	10
14	Novus Europe SA/NV, Бельгія	10

*Дослідження автора

Окрім широкого асортименту зареєстрованої в Україні продукції, що загалом дозволяє корпорації займати лідируючі позиції в більшості сегментів вітчизняного ринку кормових добавок, компанія конкурує за лояльність клієнтів, пропонуючи низку післяпродажних програм. Зокрема, вона організовує для тваринників наукові семінари, присвячені сучасним підходам до годівлі тварин. У разі виникнення проблем зі збереженістю тварин українське представництво компанії забезпечує виїзд власних ветеринарних і технічних спеціалістів для вирішення проблеми на місці тощо.

Як видно з таблиці 2.20, майже всі лідери рейтингу є європейськими компаніями. Виключення становить лише корпорація Alltech, головний офіс якої розташований у США, при цьому безпосереднє виробництво більшості зареєстрованих найменувань кормових добавок цього власника, розташоване у Великобританії та США.

Вітчизняне виробництво кормових добавок сьогодні дуже обмежене і покриває досить невелику частку попиту. Зокрема, в Україні виготовляється лише 121 найменування зареєстрованих кормових добавок та кокцидіостатиків і 89 рецептур преміксів, що загалом становить лише 15,3% усього зареєстрованого асортименту. Основні вітчизняні виробники кормових добавок та преміксів наведені у таблиці 2.21.

Лідер рейтингу – ТОВ «Трау Нутришин Україна» – є українським представництвом компанії Trouw Nutrition, яка входить до складу міжнародної корпорації Nutreco. Загалом представництва компанії та виробництва Trouw Nutrition знаходяться у 130 країнах світу [186]. Вітчизняні виробничі потужності компанії розташовані у Вінницькій області. З усього зареєстрованого переліку кормових добавок підприємство безпосередньо в Україні виготовляє лише 19 найменувань, та й тут українське виробництво зазначене поряд із кількома європейськими заводами, що розташовані в Бельгії, Нідерландах, Польщі, Чехії. Окрім цього, як бачимо з таблиці 2.21, основним видом продукції ТОВ «Трау Нутришин Україна» є премікси. Отже, йдеться про те, що на українських поту-

жностях переважно просто змішують складові преміксів, більша частина з яких імпортується з-за кордону.

Таблиця 2.21

Основні українські власники реєстраційних посвідчень на кормові добавки, за асортиментом, 2021 р.

Позиція в рейтингу	Власники	Технологічні	Поживні	Зоотехнічні	Премікси	Кокцидіостатики	Всього
1	ТОВ «Трау Нутришин Україна»	1	6	1	24		32
2	ТОВ «Ветсинтез»	4	1	3		4	12
3	ТОВ «НВП «Укрзооветпромстач»				10	1	11
3	ТОВ «Цехаве Корм ЛТД»				11		11
4	ПП «Кронос Агро»	3	1	6			10
4	ТОВ «АТ Біофарм»	1	5			4	10
4	ТзОВ «Агролайф Корми»				10		10
5	ДП «Ензим»	3		5		1	9
5	ТОВ «Бровафарма»	1	8				9
6	ТОВ «Інбел»				7		7
7	ТОВ «Інтерагротех»	1			5		6
7	ТОВ «КреМікс»				6		6
7	ТОВ «ТД «Ензим»	2		4			6

**Дослідження автора*

Якщо ж не брати до уваги виробництво преміксів, то рейтинг основних вітчизняних виробників кормових добавок для продуктивних тварин та кокцидіостатиків виглядатиме наступним чином (табл. 2.22).

Лідер рейтингу ТОВ «Ветсинтез» є одним із ключових гравців на вітчизняному ринку ветеринарних препаратів, і виробництво кормових добавок не є основним напрямком його діяльності. Розвинутий науковий потенціал та сучасне обладнання дають змогу цьому підприємству вже тривалий час бути серед лідерів у різних рейтингах галузі вітчизняної ветеринарної фармації. Виробництво ТОВ «Ветсинтез» розташоване у Харкові, сертифіковане на відповідність вимогам GMP, GMP+ та ISO 9001:2015. У боротьбі за лояльність спо-

живача це підприємство окрім відносно широкого асортименту зареєстрованих в Україні кормових добавок пропонує своїм клієнтам додаткові послуги. Зокрема, йдеться про консультативну підтримку тваринникам щодо застосування ветеринарних препаратів та кормових добавок, можливість діагностики захворювань тварин на своєму лабораторному обладнанні тощо [18].

Таблиця 2.22

Основні українські власники реєстраційних посвідчень на кормові добавки, за асортиментом (без врахування преміксів), 2021 р.*

Позиція в рейтингу	Власники	Технологічні	Поживні	Зоотехнічні	Кокцидіостатики	Всього
1	ТОВ «Ветсинтез»	4	2	2	4	12
2	ПП «Кронос Агро»	3	1	6		10
3	ДП «Ензим»	3		5	1	9
3	ТОВ «АТ Біофарм»	1	4		4	9
3	ТОВ «Бровафарма»	1	8			9
4	ТОВ «Трау Нутришин Україна»	1	6	1		8
5	ТОВ «ТД «Ензим»	2		4		6
6	ТОВ «Біонасервіс плюс»	1		3		4
6	ПП «O.L.KAR-АгроЗооВет-Сервіс»		4			4
7	ТОВ «Молкам»	2		1		3
7	ПрАТ «Компанія Ензим»			3		3

*Дослідження автора

Слід зазначити, що інші підприємства – ТОВ «АТ Біофарм» (м. Харків) та ТОВ «Бровафарма» (м. Бровари, Київська обл.), які ділять між собою третю сходинку розглядуваного рейтингу, також спеціалізуються на виготовленні ветеринарних препаратів, і виробництво кормових добавок є скоріш суміжним напрямком їх діяльності [6, 10].

Як видно з представленого рейтингу, ТОВ «Ветсинтез» та ТОВ «АТ Біофарм» є основними вітчизняними конкурентами у ринковому сегменті кокцидіостатиків. А ТОВ «Бровафарма» конкурує із ТОВ «Трау Нутришин Україна» за частку ринку в сегменті поживних кормових добавок. Зазначені підприємства є авторитетними гравцями на вітчизняному ринку, однак навіть оновлені виробничі потужності, якісні маркетингові стратегії, які здебільшого включають і

постпродажну підтримку клієнтів, не дають їм змоги повноцінно конкурувати з іноземними виробниками кормових добавок.

Окремої уваги заслуговують приватне підприємство «Кронос Агро» та державне підприємство «Ензим». Це одні з небагатьох вітчизняних виробників, які виготовляють активнодіючі речовини для кормових добавок, а не лише змішують імпортовані активнодіючі субстанції із сировиною власного виробництва. Зокрема це стосується виробництва ензимних добавок, які входять у групу «зоотехнічні добавки». Завдяки меншій залежності від цін закордонних поставальників активнодіючих речовин цим виробникам вдалося здобути відчутну цінову перевагу на нішевому ринку ферментних кормових добавок.

Приватне підприємство «Кронос Агро» спеціалізується на виготовленні ферментних добавок, підкислювачів та комбінацій хелатних мікроелементів. Окрім цінової конкуренції цей виробник змагається за споживача, пропонуючи своїм клієнтам широкий спектр постпродажних послуг: консультації з оптимізації раціонів тварин, тестування термостабільності та сумісності ферментів на підприємстві замовника, консультації спеціалістів щодо застосування ферментних добавок та підкислювачів в умовах конкретного господарства [54].

Дочірнє підприємство «Ензим» є потужним заводом з виготовлення продуктів на основі мікробіологічного синтезу. Підприємство працює ще з сімдесятих років минулого століття. Вже тоді завод був одним із найбільших виробників ферментних препаратів у СРСР. ДП «Ензим» виготовляє широкий спектр продуктів для тваринництва, рослинництва, фармацевтичної галузі, харчової та косметичної промисловості тощо.

Важливою характеристикою конкурентного середовища на певному ринку є ціни на відповідний товар. Слід відзначити, що як на світовому, так і на українському ринках кормових добавок спостерігається тенденція до зростання цін на цю продукцію. Це відбувається паралельно із процесом загального подорожчання товарів та послуг. Однак щоб зрозуміти об'єктивні причини такого росту цін, необхідно розглянути основні принципи галузевого ціноутворення.

Основні компоненти кормових добавок – активні діючі речовини і наповнювач. При виборі варіантів наповнювача українські виробники можуть орієнтуватись на вітчизняну сировинну базу. Однак у виборі активних діючих речовин вони дуже залежні від іноземних постачальників. Така ситуація призвела до того, що вартість вітчизняного виробництва кормових добавок стає практично ідентичною імпортованій. У цій конкурентній боротьбі вітчизняні виробники отримують перевагу лише завдяки нижчій вартості робочої сили та дешевшим наповнювачам [71]. У той же час вони суттєво програють через вузький асортимент продукції, значно нижчий технологічний та науковий ресурс, задіяний у виробничому процесі.

Важливим постачальником багатьох активних діючих речовин для виготовлення кормових добавок як в Україні, так і у світі, є Китай. Тому світові ціни на відповідному ринку є чутливими до змін у зовнішній торгівельній політиці цієї країни, процесів, що відбуваються в її економіці [71].

Зазначимо також, що на ринкову кон'юнктуру та ціну кормових добавок у 2021 році надзвичайно вплинуло різке подорожчання вартості морських контейнерних перевезень. У цьому році галузь морських перевезень переживала найгострішу кризу за останні кілька десятиліть. Через низку обставин ціни на морські контейнерні перевезення з Китаю до інших країн виростили на 300-500% [136]. Унаслідок такого подорожчання більшість виробників стикнулися з проблемою, коли на складах закінчувалася закуплена раніше сировина, а вартість придбання нової сировини та її перевезення зросли утричі.

Середовище, в якому функціонують виробники кормових добавок, є дуже нестабільне. Приміром, з початку 2021 року світова вартість багатьох амінокислот почала стрімко зростати. Так, вартість триптофану зросла на 66%. Причиною цього окрім глобальних проблем у сфері вантажних перевезень та зростання цін на сировину стало запровадження в Китаї п'ятирічного плану, спрямованого на оптимізацію споживання електроенергії. Оскільки переважна більшість амінокислот виготовляється методом ферментації, цей технологічний процес передбачає використання великої кількості теплової енергії. Тому чимало ви-

робників змушені були переглянути свої технологічні процеси, щоб адаптуватися до нових правил. У результаті вони зіткнулися із необхідністю збільшення витрат, що в кінцевому результаті негативно позначилося на обсязі виробництва та собівартості готового продукту [167].

Вітчизняна галузь кормовиробництва загалом використовує усі групи кормових добавок. Однак у кризові періоди з метою скорочення витрат комбікормові заводи часто обмежуються застосуванням лише ключових їх груп: вітамінів, амінокислот, мінералів та ферментів, без яких виготовлення повноцінного комбінованого корму є неможливим. Решту кормових добавок використовують ситуативно та залежно від поставлених завдань.

Щоб детальніше сформулювати розуміння конкурентного середовища у ключових сегментах ринку кормових добавок (вітамінних, мінеральних, амінокислотних та ферментних), проаналізуємо пропозицію в кожній із цих груп. Оскільки в кожному ринковому сегменті представлена дуже широка гама кормових добавок, ми зосередилися на монокомпонентних продуктах. На нашу думку, саме вони мають користуватися найбільшим попитом серед кормовиробників, оскільки є найбільш універсальними в застосуванні й у різних пропорціях можуть бути використані для збагачення будь-якого корму, призначеного для різних видів тварин незалежно від їх породи, віку чи фізіологічного стану. Складні ж комбінації вітамінних, амінокислотних та мінеральних добавок, як правило, мають чітке цільове призначення та їхні ринкові характеристики більше відповідають характеристикам преміксів.

Аналіз пропозиції кормових вітамінів показав, що на українському ринку у 2021 році були представлені 50 постачальників, з них 44 закордонні та 6 вітчизняних. Слід зазначити, що вітчизняні виробники пропонують лише вітамінні суміші, які, як зазначалося вище, переважно виготовляють з імпортованих діючих речовин. Натомість пропозиція монокомпонентних вітамінних добавок та загальноприйнятих їх сумішей поступає від 19 іноземних постачальників (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Пропозиція монокомпонентних кормових вітамінів та найбільш поширених їх комбінацій на українському ринку, 2021 р.*

Постачальники	A	B ₁	B ₂	B ₃ (PP)	B ₄	B ₅	B ₆	B ₇ (H ₂)	B ₉	B ₁₁	B ₁₂	C	D ₃	E	K ₃	AD ₃ E
Корпорація DSM Nutrition, Польща, Швейцарія	XX	X	X	X			X	X	X		XX	X	X	X		
Adisseo France S.A.S., Франція	X	X	X	X		X	X		X				X		X	
Kaesler Nutrition GmbH, Німеччина		X	X	X			X		X	XX		X	X		X	
NHU Europe GmbH, Німеччина	X							X			X		X	X		
Корпорація BASF, Німеччина	X		X			X								X		
Shandong Jujia Biotech Co., Ltd, Китай					XX X											
Shandong NB Technology Co., Ltd, Китай					XX X											
Miavit GmbH, Німеччина					X									X		X
Impextraco N.V., Бельгія								X						X		
Kemin Europa N.V., Бельгія					XX											
Taian Navay Chemicals Co., Ltd, Китай					X											
Balchem Corporation, США					X											
Biochem Zusatzstoffe Handels-und Produktionsgesellschaft mbh, Німеччина																X
Guangdong Cocan Biopharmaceutical Co., Ltd., Китай														X		

*Дослідження автора

Як видно з наведеної таблиці, на вітчизняному ринку сформована широка пропозиція холіну хлориду (вітамін B₄) і токоферолу ацетату (вітамін E). Серед виробників вітаміну B₄ найбільше китайських компаній, а вітаміну E – європейських виробників. Зокрема основними конкурентами, що пропонують вітамін B₄ у трьох різних концентраціях та формах є завод Shandong Jujia Biotech Co., Ltd та завод Shandong NB Technology Co., Ltd. (Китай). Основну конкуренцію їм складає бельгійська компанія Kemin Europa N.V., яка зареєструвала в Україні дві форми вітаміну B₄ виробництва Італії. Вітамін E пропонують на вітчизняному ринку 6 постачальників, три з яких – німецькі: BASF, Miavit GmbH, NHU Europe GmbH. BASF і Miavit GmbH зареєстрували в Україні вітамін E власного виробництва, а для NHU Europe GmbH цей продукт виготовляє Китай.

Найменша конкуренція на вітчизняному ринку карнітину (вітамін B₁₁). У двох різних формах та концентраціях його поставляє лише німецька компанія Kaesler Nutrition GmbH.

Найбільшими постачальниками кормових вітамінів на вітчизняний ринок є три світові гіганти: корпорації DSM Nutrition, Adisseo і Kaesler Nutrition. Їхні основні конкуренти – BASF і NHU Europe GmbH – також мають суттєвий вплив на формування пропозиції та, відповідно, ринкових цін.

Слід зазначити, що ціна на кормові вітаміни як в Україні, так і у світі, є надзвичайно динамічною. У більшості виробників оферта по зовнішньоекономічних контрактах триває близько двох діб. А скорочення пропозиції одного з виробників неминуче тягне за собою ріст вартості кормових вітамінів інших продавців. Приміром, у 2017 році на німецькому заводі BASF сталася серйозна пожежа, яку пізніше аналітики визнали чи не найбільш вагомим фактором, що вплинув на світові ціни кормових вітамінів. Після інциденту BASF змушений був оголосити форс-мажорні обставини щодо поставок окремих сенсорних добавок та вітамінів A і E [155, 164]. Унаслідок цієї події ціни на вітаміни A і E у 2018 році підскочили в кілька разів, подекуди з 30 євро/кг до 300 євро/кг.

На світовому ринку середні ціни на кормові вітаміни європейського та китайського виробництва поступово вирівнюються. Якщо у грудні 2020 року

вітамін А китайського виробництва пропонувався на 20% дешевше ніж аналогічний продукт європейського, то на початку вересня 2021 різниця у їх вартості складала лише 3% [165].

У 2021 році ціна вітаміну А на вітчизняному ринку (залежно від постачальника та форми продукту) коливалася від 2000 грн до 5000 грн за кілограм. Вартість вітаміну Е становила від 230 грн до 400 грн за кілограм. Ціновий діапазон зумовлений передусім якісними характеристиками продукту. Так, виходячи з технологічних параметрів, вигіднішим є застосування ліпосомних (коатованих або вкритих фосфоліпідною оболонкою) форм вітамінів. Ця оболонка дає змогу убезпечити активний інгредієнт від негативної взаємодії з іншими елементами корму. Проте захищені оболонкою форми вітамінів коштують значно дорожче, ніж незахищені [70].

В Україні зареєстровано 82 найменування мінеральних кормових добавок, які пропонують 46 постачальників, у тому числі 3 українських. Переважна більшість зареєстрованих продуктів – суміші мікро- та макроелементів із чітким цільовим призначенням (лише для певних видів тварин та/чи їх фізіологічного стану). Здебільшого такі продукти малоподібні між собою і часто з'являються на ринку лише під конкретне замовлення. Натомість основна конкуренція відбувається між постачальниками монокомпонентних мінеральних добавок (табл. 2.24). Застосування таких добавок є найбільш зручними для комбікормових заводів та виробників преміксів, тому що дає їм змогу дотримуватися власної рецептури з урахуванням якості вихідної кормової сировини.

Відносно широким є представлений на вітчизняному ринку асортимент монокальційфосфату та добавки Селену. Так, монокальційфосфат у 2021 році пропонували 8 постачальників: 3 європейські, 3 китайські і по одному – з російської федерації та Марокко. Монокомпонентні добавки селену на українському ринку пропонували 8 постачальників: 6 європейських, по одній американській та китайській компанії. Швейцарська корпорація Rancosma поставляє добавку Селену виробництва Канади, а корпорація із США Alltech – добавку виробництва США або Великобританії.

Таблиця 2.24

Пропозиція кормових мікроелементів на українському ринку кормових добавок, 2021 р.

Постачальники	Фосфор	Кальцій	Селен	Ферум	Купрум	Манган	Цинк	Натрій	моно-кальцій-фосфат
Корпорація Pancosma, Швейцарія			X	X	X	X	X		
Biochem Zusatzstoffe Handels- und Produktionsgesellschaft mbh, Німеччина			X	X	X	X	X		
Novus Europe SA/NV, Бельгія.					X	X	X		
Adisseo France S.A.S., Франція			X					X	
Корпорація TIMAB (Іспанія, Франція)									XX
Корпорація DSM Nutrition, Польща, Швейцарія		X							
Корпорація Alltech, США			X						
Qalian S.A., Франція			X						
ПАТ «Сумхімпром», Україна				X					
Alifos Bulgaria SPJSC, Болгарія									X
Alpha-Vet Allatgyogyaszati Kft., Угорщина							X		
Arkop Sp. z o.o., Польща							X		
AB «Lifosa», Литва									X
Dietaxion S.A.S., Франція		X							
Kunming Chuan Jin Nuo Chemical Co., Ltd., Китай									X
Angel Yeast Co.,Ltd, Китай			X						
Phytobiotics Futterzusatzstoffe GmbH, Німеччина			X						
Lallemand SAS., Франція			X						
Merial, Франція	X								
Ori Biochemical Material Group Ltd., Китай									X
OCP S.A., Марокко									X
Yunnan Phosphate Chemical Group Co., Ltd., Китай									X
Балаковській філіал АО «Апатіт», РФ									X

*Дослідження автора

Монокомпонентні мінеральні добавки – макроелементи Фосфор та Натрій – пропонують лише по одному постачальнику. Зазначимо, що українські кормовиробники з метою задоволення потреб тварин у Фосфорі, як правило, використовують монокальційфосфат, оскільки він є суттєво дешевшим, ніж якісна, однак дорога добавка, пропонована компанією Merial. Наш аналіз показав, що найвища ціна 1 кг монокальційфосфату на вітчизняному роздрібному ринку у 2021 році становила 65 грн/кг, тоді як вартість добавки Фосретік сягала понад 700 грн/кг.

Монокомпонентну добавку Натрію постачає французька компанія Adisseo France S.A.S. Це якісна добавка, однак у наших реаліях доступним і дешевим джерелом Натрію для раціонів тварин залишається звичайна кухонна сіль.

Головними постачальниками, а відповідно, і конкурентами на вітчизняному ринку мінеральних добавок є корпорація Rancosma, яка пропонує добавки виробництва своїх підрозділів у Швейцарії й Канаді, та німецька компанія Biochem Zusatzstoffe Handels-und Produktionsgesellschaft mbh. Обидві компанії пропонують хелатні мікроелементи – селен, залізо, мідь, марганець і цинк. Загалом на ринку монокомпонентних мінеральних добавок представлено 23 постачальники, 15 з яких європейські, 4 – китайські, і по одному – підприємства з України, США, Марокко та Російської Федерації.

У 2021 році ПАТ «Суміхімпром» було єдиним українським підприємством, що конкурувало з відомими європейськими виробниками, пропонуючи на вітчизняному ринку для кормової промисловості добавку Феруму. Та якщо український виробник пропонував сульфат заліза, то європейські виробники – заліза хелат гліцину-гідрат, який є дорожчим, однак більше відповідає сучасним тенденціям розвитку годівлі сільськогосподарських тварин.

Ціни на мінеральні добавки, які пропонуються на вітчизняному ринку, залежать передусім від концентрації продукту та його форми [51, 154]. Так, неорганічні солі мікроелементів (сульфати, карбонати, фосфати) коштують значно дешевше, однак мають нижчу біодоступність та можуть негативно впливати на якість корму, оскільки значно знижують ефективність жиророзчинних та водо-

розчинних вітамінів, негативно впливають і на активність ферментів. Натомість хелатні форми мікроелементів (хімічні сполуки мікроелементу та амінокислоти) мають значно вищу біодоступність, не проявляють вираженого негативного впливу на якість корму. Однак коштують вони суттєво дорожче, ніж неорганічні форми. Більшість європейських виробників добавок пропонують саме хелатні форми мікроелементів.

Динаміка цін на мінеральні добавки як в Україні, так і у світі загалом демонструє тенденцію до зростання. Приміром, на світовому ринку вартість монокальційфосфату упродовж 2021 року зросла майже вдвічі [152]. Слід зазначити, що монокальційфосфат – чи не єдина добавка, яка за складом практично однакова у кожного виробника, тому аналіз її цінового діапазону видається найбільш інформативним з точки зору оцінки цінової конкуренції. Ціна цієї добавки на вітчизняному роздрібному ринку у 2021 році коливалася в межах від 28 до 65 грн за 1 кг. Добавка виробництва OCP S.A. (Марокко) – найдешевша. Її ціна при умові купівлі від 1000 кг стартувала у 2021 році з 17,6 грн/кг, а роздрібна вартість – від 28 грн/кг. Ціни у решти виробників знаходилися в межах 40-50 грн/кг та відрізнялися залежно від концентрації активних речовин і умов поставки.

Слід зазначити, що на вітчизняному ринку присутня велика кількість контрафактного монокальційфосфату, термін дії реєстраційного посвідчення на який або закінчився, або ж продукт узагалі не реєструвався в Україні. Велика кількість такого товару в останні роки надходила з Російської Федерації, Казахстану, Сербії та ін. Відчутна присутність сірого фальсифікату попри велику пропозицію легального товару опосередковано може свідчити про значну місткість відповідного сегменту вітчизняного ринку кормових добавок та про високий попит на них.

Аналіз пропозиції амінокислот показав, що в Україні у 2021 році пропонували 8 найменувань основних амінокислот: метіонін, лізину сульфат, лізину моногідрохлорид, треонін, аргінін, валін, триптофан, та бетаїн (табл. 2.25). На

вітчизняному ринку кормових амінокислот переважно конкурують європейські та китайські постачальники.

Таблиця 2.25

Пропозиція кормових амінокислот на українському ринку кормових добавок, 2021 р. *

Постачальники	Метіонін	Лізину сульфат	Лізину моно-гідрохлорид	Аргінін	Валін	Треонін	Триптофан	Бетаїн
Ajinomoto Animal Nutrition Europe SAS, Франція			X			X		
Adisseo France S.A.S., Франція	XX							
Archer Daniels Midland (ADM), США			X					
Jefo Nutrition Inc., Канада	X							
Jilin Meihua Amino Acid Co.,Ltd, Китай		X	X					
Корпорація DSM Nutrition, Польща, Швейцарія	X							
Evonik Nutrition & Care GmbH, Німеччина	XX				X	XX	X	
Kemin Europa N.V., Бельгія			X					
Daesang Corporation, Корея			X					
Novus Europe SA/NV, Бельгія	XX							
NHU Europe GmbH, Німеччина	X							
Orffa Additives B.V., Бельгія								X
PT Cheil Jedang Indonesia, Індонезія		X	X		X		X	
Sichuan JSDA Technology Co., Ltd, Китай		X	X					
CJ Bio Malaysia SDN. BHD, Малайзія	XX			X				
Skystone Feed Co., Ltd, Китай								XX
Sumitomo Chemical Europe NV/SA, Бельгія	X							
Wudi Deda Agriculture Co., Limited, Китай	X							
Tongliao Meihua Biological Sci-Tech Co. Ltd., Китай			X			X		
Trow Nutrition Hifeed B.V., Нідерланди								X
Heilongjiang Chengfu Food Group Co., Ltd, Китай		X						
Changchun Dahe Bio Technology Development Co. Ltd, Китай			X					
Zhucheng Dongxiao Biotechnology Co., Ltd, Китай		X	X					
Shandong Shouguang Juneng Golden Corn Co., Ltd, Китай		X	X					
Beijing Smile Feed Sci. & Tech. Co. Ltd, Китай								X
АО «Волжський Оргсинтез», РФ	X							

*Дослідження автора

Висока конкуренція спостерігалася на ринку метіоніну, який у різних формах та концентраціях пропонували 10 постачальників. Зокрема, французька

компанія Adisseo France S.A.S. постачає метіонін власного виробництва. Її основними європейськими конкурентами у цьому сегменті були бельгійська компанія Novus Europe SA/NV, яка постачає на вітчизняний ринок два варіанти аналогу метіоніну виробництва США, та німецька компанія Evonik Nutrition & Care GmbH, яка постачає продукцію, що її виготовляють у Німеччині, Хорватії і Словаччині.

Лізін у формах сульфату та моногідрохлориду пропонували 12 постачальників. Основними конкурентами на цьому сегменті вітчизняного ринку є китайські компанії Jilin Meihua Amino Acid Co.,Ltd, Sichuan JSDA Technology Co., Ltd, Zhucheng Dongxiao Biotechnology Co., Ltd, Shandong Shouguang Juneng Golden Corn Co., Ltd, та індонезійська компанія PT Cheil Jedang Indonesia.

Як зазначали, світові ціни на амінокислоти упродовж 2021 року демонстрували нестабільність та переважно зростали. Так, якщо середня ціна 1 кг треоніну у січні 2021 року складала 1,5 дол. США, то у вересні вона сягнула 2,5 дол. США (рис. 2.9). На вітчизняному роздрібному ринку середня ціна цього продукту у 2021 році становила 95 грн/кг. При цьому китайський продукт пропонувався в середньому на 15-20% дешевше, ніж європейський.

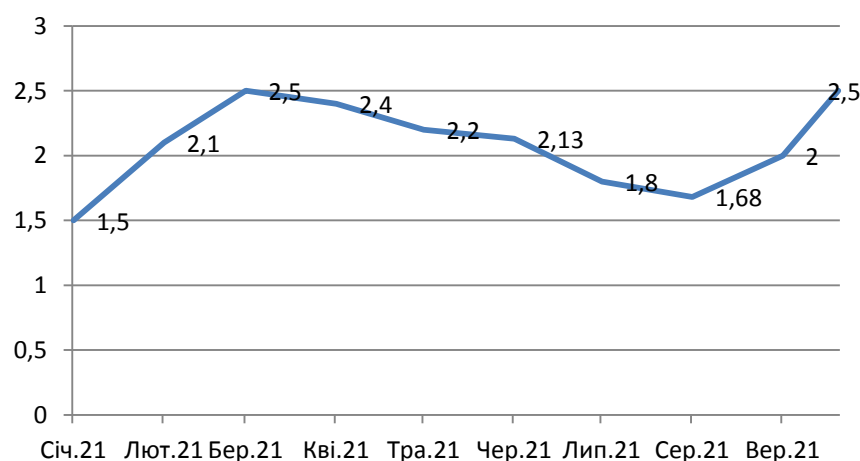

Рис. 2.9. Середня ціна 1 кг L-Треоніну у світі, дол. США*

* Джерело: Glowlit. [175]

Ціна лізину на світовому ринку упродовж 2021 року була відносно стабільна, однак наприкінці вересня зафіксоване стрімке зростання його вартості (рис. 2.10). Ціна цього продукту на вітчизняному роздрібному ринку залежно

від форми та концентрації продукту становила 60-110 грн/кг. Суттєвої різниці між лізином американського та китайського виробництва не спостерігалось.

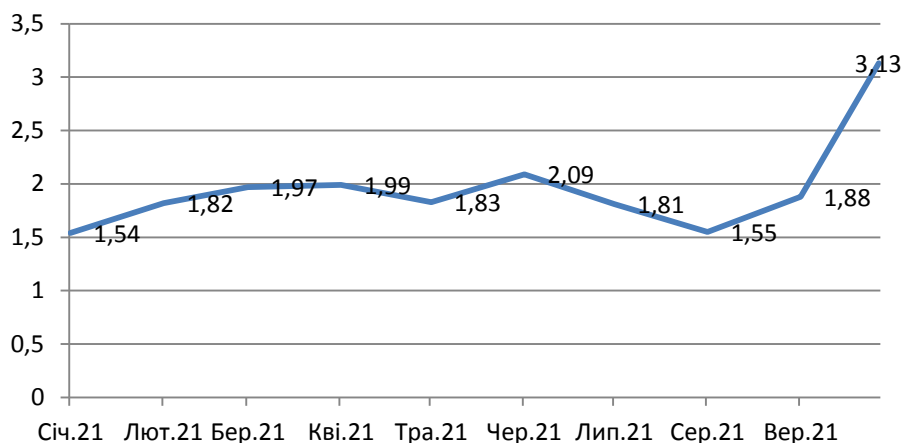

Рис. 2.10. Середня ціна 1 кг лізину моногідрохлориду у світі, дол. США *

* Джерело: Glowlit. [166]

Аналіз показав, що на вітчизняному ринку кормових амінокислот відбувається активна конкурентна боротьба між досить великою кількістю виробників, серед яких немає жодного вітчизняного. Роздрібні ціни на продукцію китайських постачальників були дещо нижчими, ніж європейських. Однак можна припустити, що це явище тимчасове, оскільки на світовому ринку кормових добавок ціни поступова вирівнюються.

Аналіз пропозиції ферментних добавок показав, що на вітчизняному ринку представлено 111 найменувань кормових добавок цієї групи 33 виробників, з яких 3 виробники – українські. Переважна більшість зареєстрованих в Україні продуктів – багатокомпонентні добавки (мультиензимні композиції), до складу яких входять дві чи більше активні речовини.

Іноді індустрія кормовиробництва використовує ферменти односпрямованої дії: для підвищення перетравлення вуглеводів (амілолітичні ферменти), підвищення перетравлення білкових речовин (протеолітичні ферменти), для кращого засвоєння жирів (ліполітичні ферменти). Однак значно частіше в рецептурах комбінованих кормів застосовують широкий спектр готових мультиензимних композицій, які, як правило, призначені для раціонів з якимось одним переважаючим видом кормової сировини. Тому багато виробників добавок роз-

робляють товарні лінії мультиензимних композицій, призначених для різних видів тварин з урахуванням їхніх типових раціонів та характерних кормових матеріалів. Щоб оцінити конкурентне середовище на цьому ринковому сегменті ми згрупували ферментні добавки відповідно до цільових видів тварин, зазначених виробником в реєстраційній документації (табл. 2.26).

Таблиця 2.26

**Пропозиція ферментних кормових добавок на українському ринку,
кількість найменувань 2021 р*.**

Постачальники	Види тварин						Всього
	свині	птиця	свині, птиця	велика та дрі- бна ро- гата худоба	велика рогата худоба, свині, птиця	інші комбі- нації	
1	2	3	4	5	6	7	8
Корпорація DSM Nutrition, Польща, Швейцарія		4	11				15
Huverpharma EOOD, Болгарія			13				13
Danisco (UK) Ltd, Великобританія		1	9				10
BASF SE, Німеччина			7				7
ООО «Фермент», Білорусія			3	1	3		7
Wuhan Sunhy Biology Co., Ltd, Китай		1	5				6
Adisseo France S.A.S., Франція					5		5
ДП «Ензим», Україна			4		1		5
Alivira Animal Health Limited, Індія			3		1		4
Beijing Smile Feed Sci. & Tech. Co. Ltd, Китай			3				3
Biochem Zusatzstoffe Handels- und Produktionsgesellschaft mbh, Німеччи- на			2				2
Kemin Europa N.V., Бельгія			1		1		2
Guangdong VTR Bio-Tech Co., Ltd., Китай			2		1		3
ПП «Кронос Агро», Україна					2	1	3
Andres Pinaluba, S.A., Іспанія	1		1				2
Beijing Strowin Biology Science and Technology Co., Ltd., Китай			2				2
Корпорація Bioproton, Австралія, Фінляндія					3		3
ПП «БТУ-Центр», Україна					2		2
Mianyang Habio Bioengineering Co.,Ltd, Китай	1		1				2
Roal Oy, Фінляндія			2				2

Продовження таблиці 2.26

1	2	3	4	5	6	7	8
AB Enzymes Oy, Фінляндія			1				1
Agrimex N.V., Бельгія			1				1
Bioscreen Technologies s.r.l., Італія						1	1
Vitalac S.A., Франція				1			1
Elanco GmbH, Німеччина			1				1
UAB «Baltijos Enzimai», Литва			1				1
Joachim Behrens Scheessel GmbH, Німеччина				1			1
Kaesler Nutrition GmbH, Німеччина			1				1
Lumis Biotech Pvt Ltd, Індія			1				1
Microlife Sp. z o.o., Польща.					1		1
Novus Europe SA/NV, Бельгія			1				1
China Bioconch Enzyme Limited, Китай			1				1
Chengdu Mytech Biotech Co., Ltd, Китай					1		1
Всього	2	6	77	3	21	2	111

**Дослідження автора*

Переважна більшість ферментних добавок, зареєстрованих в Україні, призначені для кормів птиці та свиней. Як правило, обидва види тварин годують кормами із високим вмістом зернових інгредієнтів. Так, частка зерна в раціонах свиней на вітчизняних промислових комплексах становить близько 90-95%, і за цим показником, вона практично зрівнялась із птахівництвом [89].

Аналіз ринкової пропозиції ферментних добавок показав, що в цьому ринковому сегменті основними конкурентами виступають корпорація DSM, болгарський фармацевтичний виробник Huverpharma EOOD та компанія Danisco (UK) Ltd, Великобританія. Ці постачальники зареєстрували широкий спектр ензимних добавок, призначених для свиней та птиці і пропонують відчутну післяпродажну підтримку своїм клієнтам. Приміром компанія Danisco (UK) Ltd пропонує споживачам свої послуги щодо оптимізації раціонів тварин, зокрема в режимі on-line на основі точних матричних значень. Спеціалісти компанії допоможуть розрахувати оптимальну норму введення ферменту, необхідного для досягнення кращої продуктивності та економічного ефекту. Окрім цього, ви-

робник розробив власне програмне забезпечення, яке дає змогу скласти адаптовані до потреб клієнта раціони тварин в режимі off-line [162].

Аналізуючи цінові тенденції на ринку, слід відмітити залежність між цінами на кормові ферменти та на корми. Так, у 2021 на фоні рекордного подорожчання кормової сировини (фуражного зерна, олійних культур та ін.) зафіксовано й ріст цін на популярні ферментні добавки (фітазу, протеазу).

На вітчизняному роздрібному ринку кормових ферментів у 2021 році ціна фітази виробництва DSM та BASF залежно від активності ферменту становила приблизно 300 грн/кг (5000 од/г) і 500-580 грн/кг (10000 од/г). При цьому вітчизняне підприємство «Ензим» пропонувало фітазу активністю 5000 од/г за ціною 120 грн/кг. Вартість фітази активністю 5000 од/г китайського виробництва становила приблизно 270 грн/кг. Ціна протеази виробництва DSM активністю 75000 од/г становила 886 грн/кг, у той час як протеаза вітчизняного виробництва активністю 50000 од/г на роздрібному ринку коштувала 295 грн/кг.

На основі наведених даних можна дійти висновку, що ринок кормових ферментів є висококонкурентним. Велика кількість постачальників пропонують широкий асортимент продукції. Вітчизняні виробники через нижчі транспортні та інші витрати можуть запропонувати ціну, значно нижчу, ніж їхні європейські та китайські конкуренти. Однак невеликий масштаб виробництва, вузький асортимент продукції та цінова конкуренція з боку білоруських постачальників не дозволяють їм зайняти лідируючі позиції в цьому ринковому сегменті.

З метою вивчення споживчих настроїв на вітчизняному ринку кормових добавок та пізнаваності брендів основних їх постачальників нами було проведено анкетне опитування сільськогосподарських підприємств Львівської області, що звітують одночасно за формами 50-сг і 24-сг (тваринництво) та/або №1-риба. В опитуванні взяли участь 137 підприємств. Типовий представник вибірки виглядає наступним чином: приватне підприємство, що функціонує на ринку понад 10 років, створене без участі іноземного капіталу, де тваринництво відіграє основну або вагомую роль у формуванні прибутку. Детальний профайл респондентів подано у додатку I.

З метою з'ясування пізнаваності брендів респондентам був запропонований список ключових світових виробників кормових добавок. Він був сформований після аналізу вітчизняного реєстру ветеринарних препаратів, кормових добавок та кормів з урахуванням широти асортименту зареєстрованих в Україні кормових добавок окремих виробників, термінів їхнього його перебування на вітчизняному ринку, а також враховували присутність цих виробників у світових рейтингах. Підрахунок результатів проводився за наступним методом: за відповідь «Добре відома, застосовую» щодо кожного виробника нараховували 3 бали; за відповідь «Добре відома, але не застосовую» нараховували 2 бали, за відповідь «Мало відома» нараховували 1 бал, за відповідь «Невідома» нараховували - 1 бал. Підсумковий рейтинг було сформовано за сумою балів (рис. 2.11).

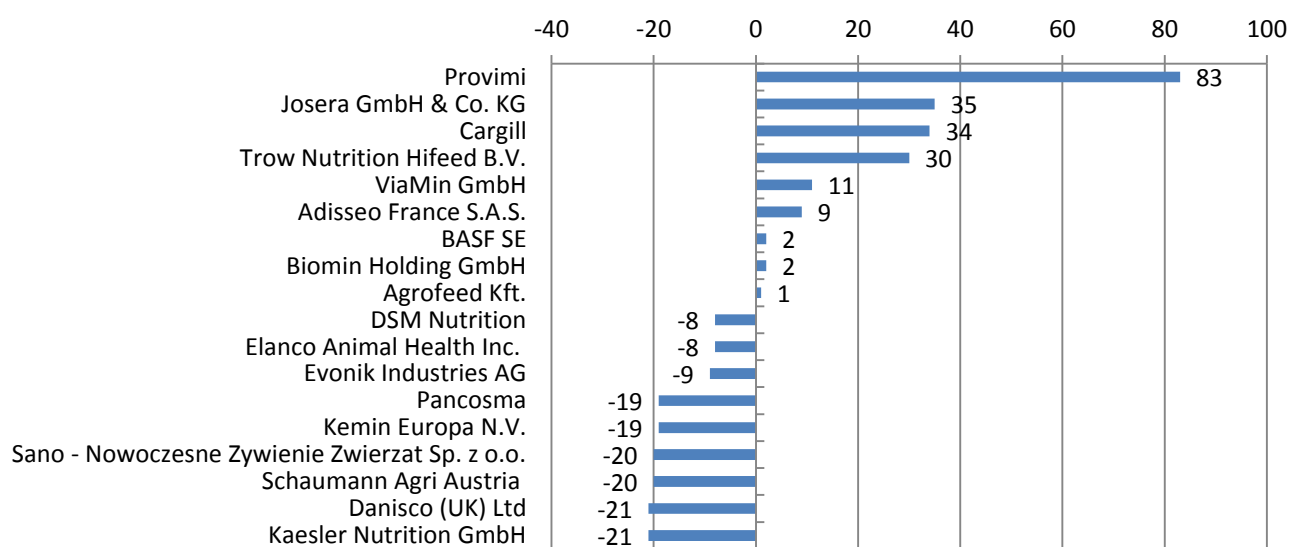

Рис. 2.11. Рейтинг пізнаваності виробників кормових добавок (за даними опитування сільськогосподарських підприємств Львівської області)

Беззаперечним лідером щодо пізнаваності підприємствами – виробниками продукції тваринництва у Львівській області є бренд Provimi. Холдинг Provimi з 2011 року входить у транснаціональну корпорацію Cargill. Бренд Cargill займає третю сходинку в рейтингу за рівнем популярності, поступаючись бренду Йозера усього один бал. Зазначимо, що в селі Жорниська Яворівського ра-

йону Львівської області функціонує ТОВ «Каргілл Енімал Нутрішн», яке займається виготовленням продуктів для годівлі тварин та риби (корми, концентрати, кормові добавки та премікси та ін.) а також їх роздрібною та оптовою торгівлею. Відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України, засновниками товариства є ТОВ «Каргілл Польща». Цей факт, ймовірно, позначився на формуванні нашого рейтингу.

Зареєстровані в Україні кормові добавки бренду Йозера (Josega) виготовляються в Німеччині та Польщі. Офіційне представництво цієї компанії в Україні зареєстроване та функціонує у Львові та, як бачимо, доволі успішно провадить свою діяльність на регіональному ринку.

Бренд Трау Нутрішн (Trow Nutrition) належить великому світовому виробнику кормових добавок, преміксів та готових кормів. Його виробничі потужності знаходяться у 130 країнах. Головний офіс компанії розташований в Нідерландах. В Україні компанія також має власне виробництво – завод з виробництва кормових добавок, преміксів, готових кормів у Вінницькій області.

Наступні за популярністю бренди належать німецькій компанії Віамін (ViaMin), французькій Адіссео (Adisseo), німецькій БАСФ (BASF), австрійській Біомін (Biomín) та угорській Агрофід (Agrofeed), які упродовж багатьох років імпортують свою продукцію в Україну. Компанії Adisseo та BASF є лідируючими гравцями світового ринку кормових добавок.

Інші виробники, популярність яких з'ясовували з допомогою опитування, виявилися мало відомими для тваринників Львівської області, хоча й досить давно представлені на вітчизняному ринку кормових добавок, мають широкий асортимент зареєстрованих продуктів та в різні роки входили у топ-10 світових виробників кормових добавок.

Підсумовуючи вищенаведене, можна резюмувати, що український ринок кормових добавок є висококонкурентним. Попри суттєві бар'єри виходу на ринок (державна реєстрація кормових добавок, необхідність ліцензування їх виробництва та оптової реалізації) на ринку працюють сотні постачальників імпортних кормових добавок та десятки вітчизняних виробників. Рівень конку-

ренції між ними зростає. На стані ринку повною мірою позначаються глобалізаційні процеси у світовій економіці. Так, зростає роль китайських виробників, ціни на більшість груп кормових добавок європейського та китайського виробництва поступово вирівнюються.

Вітчизняні виробники поки програють у конкурентній боротьбі іноземним компаніям. Виключення становлять лише ферментні добавки. У цій ринковій ніші українські виробники складають конкуренцію провідним європейським компаніям. Їх головною конкурентною перевагою є ціна готового продукту, яка подекуди удвічі нижча від цін іноземних аналогів.

Ціна готового продукту є важливим, однак далеко не єдиним елементом реалізації маркетингової стратегії більшості операторів ринку. У конкурентній боротьбі за лояльність споживача постачальники пропонують низку до- та післяпродажних заходів, спрямованих на інформування покупців про переваги використання їх продуктів, технічну та наукову підтримку постійних клієнтів.

Висновки до розділу 2

1. Протягом останніх років сільськогосподарські підприємства в Україні нарощували виробництво продукції тваринництва, тоді як у господарствах населення воно скорочувалося. У 2021 році підприємства виробили 53,7 % від загального обсягу виробництва в Україні продукції тваринництва в постійних цінах, у тому числі 70,6% м'яса в забійній вазі, 49,8% яєць, 31,8% молока. Підприємства виробляють більшість продукції птахівництва та свинини, натомість господарства населення є основними виробниками продукції скотарства. Найуспішнішою тваринницькою галуззю в Україні є птахівництво. Здатні швидко збільшити поголів'я тварин і наростити виробництво продукції підприємства свинарства. Натомість у скотарстві продовжується скорочення поголів'я худоби як у підприємствах, так і в господарствах населення. Вівчарство і птахівництво

є другорядними галузями, вплив яких на загальний стан тваринництва в Україні незначний.

2. Кількість сільськогосподарських підприємств, які виробляють продукцію тваринництва, в Україні зменшується. Здебільшого це пов'язано з доволі невисокими показниками рентабельності цієї продукції, виробництво якої в багатьох підприємствах є збитковим. Основними виробниками продукції тваринництва є великі підприємства, в яких сконцентрована значна кількість поголів'я тварин і птиці. Ці підприємства приділяють значну увагу модернізації виробництва, у тому числі зміцненню кормової бази. Саме великі сільськогосподарські підприємства, спеціалізовані на виробництві продукції тваринництва, є основними споживачами кормових добавок. Натомість роль малих сільськогосподарських товаровиробників як постачальників на ринках продукції тваринництва та, відповідно, як покупців на ринку кормових добавок в останні роки була не надто помітною. Стримує розвиток тваринницьких підприємств низька купівельна спроможність населення, яка не дає змоги підвищувати закупівельні ціни на вироблену ними продукцію.

3. У динаміці концентрація поголів'я тварин у домогосподарствах сільської місцевості знижується. Господарства населення не проявляють значного інтересу до впровадження інновацій, у тому числі стосовно годівлі тварин. Стан тваринництва в господарствах населення не дає підстав розглядати останніх у якості покупців, які здатні формувати помітний попит на вітчизняному ринку кормових добавок.

5. На статтю «Корми» припадає більшість витрат сільськогосподарських підприємств на виробництво продукції тваринництва. Особливо високою частка відповідних витрат у 2020 році була у м'ясному скотарстві (70,2%) та свинарстві (65,8%). Це вказує на значимість впливу системи годівлі тварин на показники як технологічної, так і економічної ефективності виробництва продукції тваринництва.

5. Сільськогосподарські підприємства використовують корми власного виробництва і покупні. Серед останніх – комбікорми, до складу яких входять

премікси або окремі кормові добавки. Частка витрат на покупні корми у 2020 році становила 41,2% вартості всіх витрачених підприємствами кормів і 24,3% у структурі виробничої собівартості продукції тваринництва. Особливо високою частка покупних кормів є у птахівництві і свинарстві. Доходимо висновку, що основними споживачами кормових добавок в Україні є підприємства – виробники продукції птахівництва та свинарства. Інтерес з боку господарств населення до покупних кормів є доволі низьким. Ринок покупних кормів є містким, на ньому функціонує велика кількість продавців і покупців.

6. У динаміці спостерігається зростання частки концентрованих кормів у загальних витратах кормів на виробництво продукції тваринництва. В Україні є потужна ресурсна база для виробництва широкого асортименту цінних комбікормів, до складу яких входять і кормові добавки. Попри помітні коливання в окремі роки простежується тенденція до зростання обсягів виробництва українськими підприємствами преміксів для сільськогосподарських тварин, у тому числі з сировини замовників.

7. Ринок кормових добавок в Україні є надзвичайно залежним від імпорту. Серед зареєстрованого в Україні станом на початок 2021 року асортименту кормових добавок понад 80% – зарубіжного виробництва. У групі преміксів частка найменувань продукції українських виробників складала 21,7%. Основними постачальниками кормових добавок в Україну є підприємства з країн Європейського Союзу та Китаю. Ринок кормових добавок у світі повною мірою зазнає впливу глобалізаційних процесів.

8. Підприємства – лідери ринку кормових добавок в Україні докладають значних зусиль у боротьбі за лояльність клієнтів. Вони організовують для тваринників наукові семінари, передбачають можливість виїзду власних спеціалістів для вирішення проблеми на місці тощо. У жорсткій конкуренції за споживачів перевагу отримують потужніші компанії зі значним фінансовим та кадровим потенціалом. Кращі українські підприємства – виробники кормових добавок також розробляють і застосовують маркетингові стратегії, здійснюють післяпродажну підтримку клієнтів.

9. Висока залежність від імпортованих компонентів для виробництва кормових добавок не дає змоги українським підприємствам отримувати на відповідному ринку значні конкурентні переваги цінового характеру. Певну перевагу вони отримують лише за рахунок нижчої вартості робочої сили та дешевших наповнювачів. Водночас українські підприємства суттєво поступаються зарубіжним конкурентам асортиментом продукції, задіяними у виробничому процесі технологічними та науковими ресурсами.

Основні наукові результати, що подані у другому розділі дисертації, опубліковані автором у працях [129, 149].

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАСАД РОЗВИТКУ РИНКУ

КОРМОВИХ ДОБАВОК

3.1. Концептуальні підходи до формування ринку кормових добавок

У своєму розвитку ринок певного товару чи товарної групи послідовно проходить низку стадій: зародження, становлення, зрілості. На стадії зародження формується середовище, в якому починають взаємодіяти основні учасники: виробники, споживачі та продавці товару. У рамках взаємодії учасників ринку формується ринкова інфраструктура. На стадії становлення на ринку формується певний надлишок товару, який спонукає виробників та продавців шукати додаткові способи збуту, залучати нових покупців, тим самим розширюючи ринок. На цій стадії у функціонування ринку починають активніше втручатися державні регулюючі органи, які здійснюють його національне законодавче регулювання. На стадії зрілості на ринку сформована певна рівновага. Ринок починає функціонувати як налагоджений механізм, де поєднанням ринкового та державного регулювання встановлюється певний рівень конкуренції, основні принципи ціноутворення та визначається ступінь економічної свободи усіх учасників ринку.

За усіма ознаками ринок кормових добавок в Україні перебуває на стадії становлення. На цьому ринку вже функціонують велика кількість продавців і покупців. Продавці активно конкурують між собою за нових споживачів, намагаючись зайняти якомога більше ринкових ніш. Виробники в боротьбі за прихильність споживачів постійно вдосконалюють рецептури своїх продуктів та активно інвестують у наукові розробки з метою створення нових продуктів. Досліджуваний ринок є доволі містким і для нього характерні більшість процесів, що відбуваються на інших вітчизняних товарних ринках. Обсяг ринку кормових добавок у динаміці зростає, однак це пов'язано в основному з ростом цін на відповідні товари, а не з нарощуванням обсягів їх реалізації.

Усе помітнішою стає регулююча роль держави, яка починає встановлювати правила виробництва, обігу та застосування кормових добавок, лібералізує прийняті раніше підходи до контролю безпечності та якості продуктів, що перебувають в обігу, визначає бар'єри для виходу на ринок тощо.

Функціонування та перспективи розвитку товарного ринку значною мірою визначаються складом представлених на ньому суб'єктів та відносинами між ними. Особливо важливою характеристикою є рівень та інтенсивність конкуренції між продавцями товару. У рамках нашого дослідження, ми детально проаналізували основних продавців кормових добавок в Україні (п. 2.3.). Було встановлено, що вітчизняний ринок кормових добавок є висококонкурентним. Попри суттєві бар'єри виходу на ринок (зокрема у формі державної реєстрації) на ньому працюють сотні постачальників імпортних кормових добавок та десятки вітчизняних виробників. Протягом останніх років спостерігалось посилення конкуренції між постачальниками товару, причому вітчизняні виробники кормових добавок здебільшого поступалися в конкурентній боротьбі іноземним компаніям.

Що стосується споживачів кормових добавок, то раніше ми дійшли висновку, що в якості основних таких споживачів слід розглядати великі сільськогосподарські підприємства, спеціалізовані на виробництві продукції тваринництва. Отже, процеси на ринку кормових добавок визначатимуться насамперед динамікою показників (поголів'я тварин, обсягів виробництва продукції, її експорту) цієї категорії суб'єктів господарювання.

Сьогодні в Україні спостерігається домінування великих форм сільськогосподарського виробництва. Зокрема, в нашій країні функціонують кілька десятків різних за структурою виробництва агрохолдингових компаній. Йдеться про об'єднання підприємств, де головне підприємство (материнська компанія) контролює низку дочірніх підприємств. Ці підприємства обслуговують різні складові циклу виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, забезпечують її зберігання, логістику тощо. Серед вітчизняних агрохолдингів чи-

мало виробників продукції тваринництва. Відтак у їх складі – як великі виробники м'яса, молока, яєць, так і структури, що забезпечують тварин кормами.

Час активного об'єднання аграрних підприємств та виникнення агрохолдингів як організаційної форми бізнесу в Україні прийшовся на початок поточного століття. Їхньому становленню сприяла низька вартість сільськогосподарських підприємств після реструктуризації колгоспів і радгоспів. Вертикальна інтеграція в рамках компаній була виграшною стратегією ведення аграрного бізнесу, оскільки серед іншого давала змогу суттєво зменшити загальновиробничі витрати через нижчу вартість власної сировини в порівнянні із вартістю її придбання на комерційних засадах. Саме з таких міркувань більшість агрохолдингів інтегрували у свою структуру комбікормові заводи, адже виробництво власних комбікормів дозволяє суттєво знизити витрати на годівлю тварин.

Таким чином, головними покупцями кормових добавок в Україні стали комбікормові заводи, що входять до складу агрохолдингів. Основні з них наведені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

ТОП-10 виробників комбікормів в Україні у 2019 році

Місце	Підприємства	Частка ринку комбікормів, %
1	Мироніський хлібопродукт (МХП)	30,4
2	Українське зерно (ГК «Єдинство»)	7,1
3	UkrLandFarming LLC	5,2
4	Овостар Юніон	4,6
5	АПК-Інвест	2,5
6	Агропромислова група компаній «Дніпровська»	2,1
7	Агро-Овен	2,0
8	Нива Переяславщини	2,0
9	Володимир-Волинська птахофабрика (Чеботурка)	1,9
10	Глобінський свинокомплекс (Глобіно)	1,2

Джерело: Latifundist [172, 173]

Найбільша питома частка вітчизняного ринку комбікормів у 2019 році належала компанії МХП (близько 30%). Цей агрохолдинг є найбільшим виробником курятини в Україні, до його складу входять 3 комбікормові заводи – в Ладжині Вінницької області, Миронівці Київської області та в населеному пункті Ерки Черкаської області. Друге місце в рейтингу посідала компанія «Українське зерно», яка входить до складу групи «Інтер Єдинство Холдінг» із часткою ринку 7%. Компанії належать Диканьський, Божковський, Лохвицький, Летичівський, Куйбишевський комбікормові заводи та підприємство АРГО-КОМ (Новомосковський комбікормовий завод). Третє місце в рейтингу посідала група компаній Ukrlandfarming із часткою ринку майже 5%. Їй належать 8 комбікормових заводів [172, 173].

Більшість лідерів ринку комбікормів займаються їх виробництвом для потреб власного птахівництва та свинарства. Компанія «Українське зерно» спеціалізується на виготовленні з комерційною метою комбікормів для птиці, свиней, великої рогатої худоби, кролів та риби. До групи «Інтер Єдинство Холдінг» входить компанія «ТАНДЕМ-2002», що займається виробництвом та збутом концентратів та БМВД під торгівельною маркою FEED LINE.

Комбікормові заводи та підприємства з виготовлення преміксів є найбільшими споживачами поживних та технологічних кормових добавок, оскільки ці види добавок є обов'язковою їх складовою. Тваринницькі підприємства здебільшого використовують цей вид добавок не окремо, а саме у складі готових комбікормів чи преміксів.

Інша ситуація із зоотехнічними кормовими добавками, кокцидіостатиками та гістомоностатиками. Такі добавки застосовуються не системно, а в окремих випадках, під контролем ветеринарного лікаря. Тому здебільшого основними їх споживачами є тваринницькі підприємства. У той же час до складу окремих комбікормів іноді включають ензими чи пробіотики, тому ці продукти купують і комбікормові заводи. Сенсорні добавки купують і комбікормові заводи, і тваринницькі підприємства. Так, ароматизатори та барвники для відновлення кольору корму найчастіше застосовують у комбікормах, призначених

для молодняка свиней та великої рогатої худоби. Натомість барвники, що підсилюють забарвлення продуктів тваринництва (здебільшого жовтка курячих яєць) найчастіше застосовуються птахофабриками та окремими фермерськими господарствами.

Більшість підприємств, які є крупними покупцями на ринку кормових добавок, або укладають прямі контракти на поставку продукції із виробниками, або співпрацюють із дистриб'юторами.

Компанії-імпортери та дистриб'юторські компанії на ринку кормових добавок виступають сполучною ланкою між виробниками та споживачами. Вони можуть впливати на пропозицію товарів, надаючи виробникам експертну оцінку споживчих потреб того чи іншого регіону, допомагаючи тим самим цим виробникам планувати виробництво. Ці компанії допомагають виробникам оптимізувати витрати на збут, пропонуючи використання налагодженої логістичної мережі та здійснюючи пошук нових клієнтів і ринків збуту. Досить часто дистриб'ютори, укладаючи із виробником договір про ексклюзивну дистрибуцію, виступають офіційними представниками компанії – виробника в Україні. Вони представляють інтереси виробника в контактах з державними органами, виступають уповноваженою стороною в процесі державної реєстрації кормової добавки.

Слід зауважити, що співпраця виробників кормових добавок та дистриб'юторських компаній окрім взаємної користі несе в собі й досить серйозні комерційні ризики для обох сторін. Так, у випадку угоди про ексклюзивну дистрибуцію виробник стає залежним від професійності менеджменту дистриб'юторської компанії та своєчасності оплати дистриб'ютором вартості поставленого товару. У той же час дистриб'ютор, розуміючи локальні ринкові тенденції або знаходячи перспективного покупця із специфічними запитами, може запропонувати виробникові кормових добавок угоду, в якій бере на себе усі витрати та потенційні ризики, пов'язані з легалізацією, позиціонуванням та просуванням обраного продукту на певному ринку.

Сьогодні великі виробники кормових добавок, які давно працюють на ринку та мають широкий асортимент зареєстрованих продуктів, здебільшого самостійно організовують їх збут в Україні. До послуг дистриб'ютора переважно звертаються виробники, для яких український ринок є новим та маловідомим.

Таким чином, склад основних учасників ринку кормових добавок, можна розділити на три окремі групи: суб'єкти, що здійснюють виробництво, збут і споживання відповідної продукції (рис. 3.1).

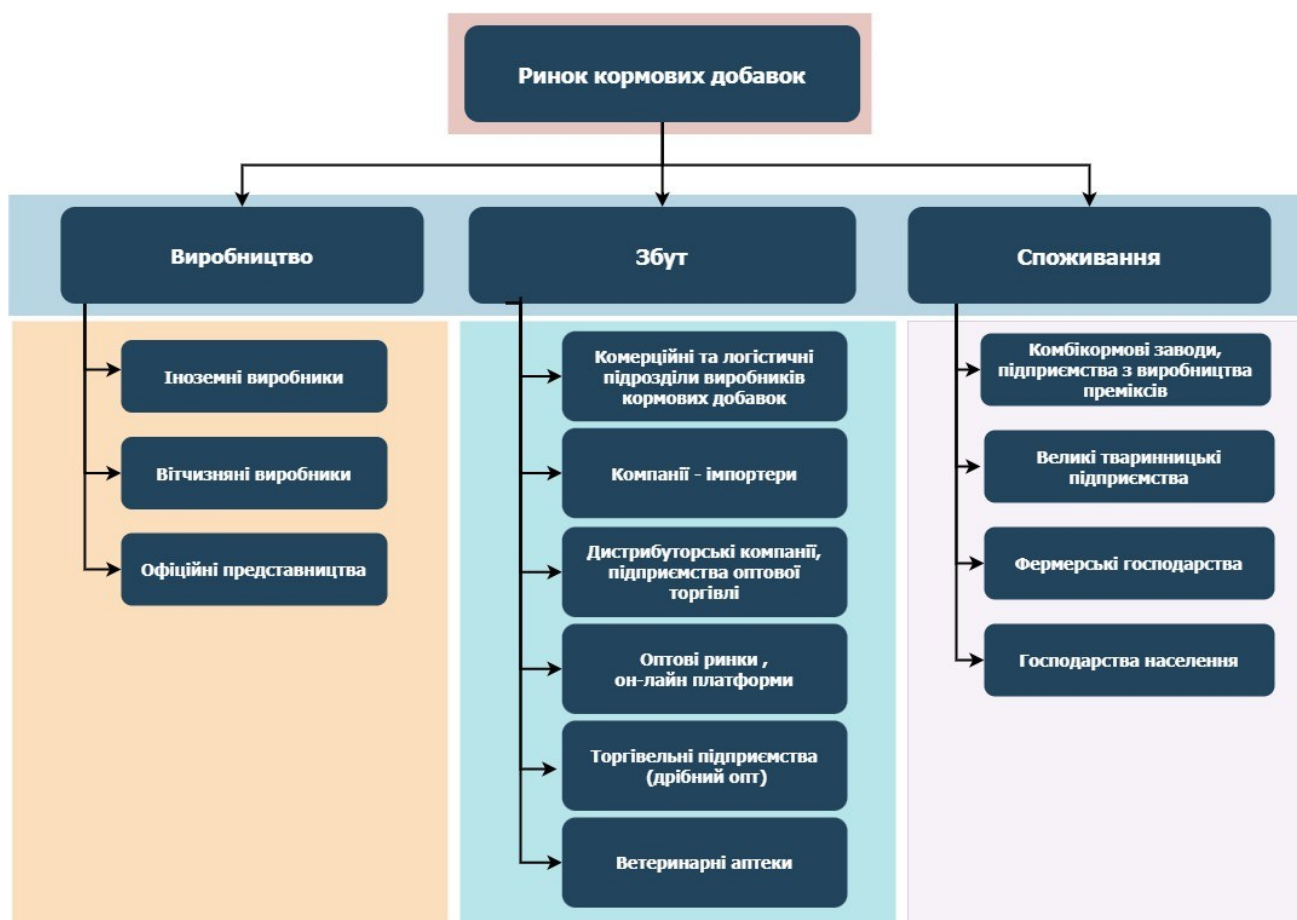

Рис. 3.1. Учасники ринку кормових добавок в Україні*

* Джерело: Узагальнення автора

Серед структур, що функціонують у сфері збуту, спостерігається нагромадження суб'єктів господарювання, які багато в чому дублюють функції одне одного. Тим самим вони нерідко невиправдано подовжують ланцюги збуту, що у свою чергу відбивається на вартості продукту для кінцевого споживача. Так, ми бачимо окремо компанії-імпортери та дистриб'юторські компанії. По суті,

компанія імпортер укладає угоду з виробником, займається завезенням та митним оформленням вантажу, який потім крупним оптом збуває дистриб'юторській компанії із відповідною націнкою. Дистриб'ютор або збуває отримані добавки комбікормовим заводам (підприємствам з виробництва преміксів) чи крупним тваринницьким господарствам, або продає невеликі партії торговим підприємствам, що займаються дрібним оптом. Ці підприємства фасують кормові добавки у дрібніші форми пакування та збувають їх або напряму невеликим тваринницьким господарствам, або у ветеринарні аптеки.

Якщо кормова добавка пройшла увесь описаний ланцюг збуту, її вартість для кінцевого споживача (а в даному випадку це малі тваринницькі підприємства чи господарства населення) може зростати більше ніж удвічі в порівнянні з ціною цього продукту для комбікормового заводу чи для великого тваринницького господарства. Саме в цьому, на нашу думку, є одна з причин низької популярності застосування кормових добавок серед невеликих тваринницьких підприємств. Залежність застосування кормових добавок від чисельності утримуваних тварин та птиці з'ясована за результатами проведеного нами опитування тваринницьких підприємств Львівської області (табл. 3.2).

За результатами опитування встановлено, що залежність між концентрацією поголів'я тварин і прихильністю до застосування кормових добавок доволі помітна у скотарстві та свинарстві. У птахівництві застосування кормових добавок серед тваринницьких галузей найпомітніше: ствердну відповідь на питання про їх використання дали 87,5 % респондентів. Варто зазначити, що навіть у групі найбільших за концентрацією поголів'я тварин і птиці підприємств були господарства, які при обстеженні вказали, що не застосовували кормових добавок.

Загалом на питання «Чи застосовуєте при вирощуванні тварин кормові добавки?» ствердну відповідь отримано у 63 (46%) випадків. У 74 випадках (54%) респонденти дали негативну відповідь. Водночас при цьому від п'яти підприємств, що утримують велику рогату худобу, і сім підприємств, які утримують свиней, отримано відповідь, що вони використовують у годівлі тварин

премікси. Тому такі підприємства також можна віднести до споживачів кормових добавок.

Таблиця 3.2

Відповіді сільськогосподарських підприємств Львівської області на питання «Чи застосовуєте при вирощуванні тварин кормові добавки?»*

Групи підприємств за чисельністю утримуваного поголів'я, голів	Варіант відповіді на запитання			
	Так		Ні	
	кількість підприємств	частка, %	кількість підприємств	частка, %
Велика рогата худоба				
до 50	3	12,0	22	88,0
51-100	5	41,7	7	58,3
101-1000	9	47,4	10	52,6
1001 і більше	1	50,0	1	50,0
За сукупністю	18	31,0	40	69,0
Свині				
до 50	2	22,2	7	77,8
51-100	4	40,0	6	60,0
101-1000	9	64,3	5	35,7
1001 і більше	8	80,0	2	20,0
За сукупністю	23	53,5	20	46,5
Птиця				
до 50000	13	86,7	2	13,3
50001-100000	3	100,0	0	0
100001 і більше	5	83,3	1	16,7
За сукупністю	21	87,5	3	12,5
Риба				
За сукупністю	1	8,3	11	91,7

* За результатами обстеження сільськогосподарських підприємств, проведеного у 2020 р.

Результати обстеження сільськогосподарських підприємств Львівської області показали, що кормові добавки не використовують близько половини виробників. Тим самим вони не користуються перевагами, які надає застосування кормових добавок, що вважається обов'язковим елементом сучасних підходів до інтенсифікації галузі тваринництва.

Отримані результати обстеження продемонстрували низку залежностей, які вважаємо репрезентативними для сукупності тваринницьких підприємств

України загалом. Зокрема, дійшли висновку, що зростанню ринку кормових добавок сприяє індустріалізація виробництва продуктів тваринництва, оскільки великі виробники застосовують інтенсивні технології вирощування тварин, у той час як зацікавленість малих суб'єктів господарювання в сучасних підходах до годівлі тварин в Україні залишається низькою.

Вважаємо, важливу роль в інформуванні малих тваринницьких підприємств та фермерських господарств про переваги застосування кормових добавок у годівлі тварин можуть відігравати дистриб'юторські компанії. Працюючи упродовж багатьох років на регіональних ринках, ці компанії мають значно більше можливостей, ніж виробники кормових добавок, напрацювати ділові контакти не лише із крупними виробниками тваринницької продукції, а й із фермерськими господарствами та малими сільськогосподарськими підприємствами. Дистриб'ютори у співпраці із виробниками кормових добавок або спеціалістами дорадницьких служб у рамках проведення своїх промоутерських заходів, де цільовою аудиторією виступатимуть фермери та власники малих тваринницьких підприємств, повинні залучати відомих фахівців із годівлі тварин, ветеринарних лікарів та інших спеціалістів-практиків, які змогли би поділитися знаннями та досвідом щодо сучасних підходів до вирощування та годівлі сільськогосподарських тварин.

Ми наголошуємо на необхідності залучення до таких заходів спеціалістів-практиків, тому що наше опитування показало, що серед господарств, які використовують у своїй діяльності кормові добавки, найбільш довіреним джерелом інформації про переваги застосування цих продуктів та про новинки на ринку 92% респондентів назвали рекомендації фахівців (ветеринарних лікарів, зоотехніків, спеціалістів з годівлі тощо). Щодо інших варіантів відповідей, то 27% респондентів зазначили, що покладаються на рекомендації колег, 24% – на спеціалізовані виставки та 14% вказали, що керуються статтями і рекламою в періодичних виданнях.

Таким чином, можна зробити висновок, що більшість господарників, ухвалюючи рішення про доцільність застосування тих чи інших кормових про-

дуктів, схильні керуватися передусім особистими рекомендаціями фахівців. Через брак часу та високу завантаженість представники малих тваринницьких господарств нечасто беруть участь у спеціалізованих виставках, що проводяться переважно в обласних центрах силами місцевих адміністрацій або крупними виробниками кормових добавок. Відповідно, проведення ознайомчих заходів фахівцями з розведення та годівлі тварин безпосередньо на місцях може стати ефективним інструментом для залучення нових споживачів та розширення ринків збуту, в чому зацікавлені як виробники кормових добавок, так і дистриб'ютори.

За результатами аналізу конкурентного середовища на ринку кормових добавок, представленими у розділі 2 дисертаційної роботи, було встановлено, що одним із елементів конкурентної боротьби виробників кормових добавок на вітчизняному ринку є здійснення післяпродажного сервісу для клієнтів. Такий сервіс передбачає консультування покупців щодо інноваційних методів вирощування та годівлі сільськогосподарських тварин (із акцентом на переваги продуктів цього виробника). Відповідні заходи швидше можна розглядати як рекламну компанію. Вони здебільшого спрямовані не стільки на залучення нових споживачів, скільки на боротьбу за лояльність уже існуючих клієнтів, які априорі зацікавлені в інноваційних методах ведення тваринництва. І серед цих клієнтів частка малих сільськогосподарських виробників, як зазначали, є доволі низькою.

Отже, в Україні склалася ситуація, коли важлива інформація про сучасні підходи у вирощуванні та годівлі тварин є малодоступною для фермерських господарств та господарств населення. Тому постає питання розвитку в Україні інституту дорадництва, яке могло б дати серйозний поштовх у розвитку малих форм сільськогосподарського виробництва.

Слід зазначити, що угодою про асоціацію, підписаною між Україною та ЄС, передбачається впровадження у практику ведення вітчизняного аграрного бізнесу європейської системи дорадництва. Така система консультування малих сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств та господарств

населення повинна допомогти в отриманні інформації про сучасні підходи у веденні тваринництва, дотримання стандартів з екологічної безпеки, стандартів якості та безпечності продуктів тваринництва, захисту здоров'я людей і тварин, а також щодо економічної ефективності застосування тих чи інших підходів до виробництва сільськогосподарської продукції. [121, 134]

Дорадчі служби, агроконсалтингові компанії та екстеншн-центри є складовими інфраструктури ринку інформаційно-консультативних послуг у сільському господарстві. На відміну від агроконсалтингових фірм, діяльність яких переважно спрямовується на надання послуг великим сільгосппідприємствам насамперед в інвестиційно-інноваційній сфері, та екстеншн-центрів, які займаються навчанням окремих цільових груп за межами офіційної системи освіти, функціонування дорадчих служб спрямоване як на навчання, так і на практичну допомогу сільськогосподарським підприємцям. Через те, що діяльність дорадчих служб частково фінансується коштами місцевого та державного бюджетів, а також іноземних інвесторів за окремими проектами, їхні послуги є відносно доступними для середніх і малих підприємств [145].

У той же час слід констатувати, що нині в Україні сільськогосподарське дорадництво як система консультування виробників сільськогосподарської продукції поки не набула належного розвитку [121]. Головними причинами такого явища, на нашу думку, є низька поінформованість малих сільськогосподарських виробників про можливість співпраці із дорадницькими службами та низька їхня платоспроможність для отримання платних послуг.

У Державному бюджеті України на 2022 рік в рамках програми з підтримки фермерства була закладена компенсація витрат фермерів на дорадчі послуги у розмірі до 90% (але не більше 10000 грн), а для новостворених фермерських господарств разова підтримка передбачена в розмірі до 36000 грн. Надання такої підтримки заплановано приблизно для 500 фермерських господарств, що становить близько 1% від уже існуючих та для 278 новостворених господарств, при тому що досі щороку створювалося приблизно 1000 нових фермерських господарств. Як видно із наведених цифр, задекларована система

компенсацій є доступною для мізерної кількості фермерських господарств, а отже, навряд може забезпечити масове їх звернення до дорадчих служб.

Не передбачено в Держбюджеті України жодної компенсації вартості дорадчих послуг для господарств населення. Якщо ж взяти до уваги той факт, що в Україні майже дві третини поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі понад 70% корів, утримується саме в цих господарствах, варто передбачити можливість компенсації дорадчих послуг для об'єднань (кооперативів тощо) цієї категорії виробників продукції тваринництва.

Існує й інший аспект проблеми. Спільним наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України й Міністерства економіки України від 21.11.2007 р. № 816/394 «Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг» [96] встановлено вартість дорадчих послуг для соціальних категорій господарств. Зазначена там вартість не переглядалася з часу ухвалення відповідного нормативного акту і є сьогодні дуже низькою, що, у свою чергу, зовсім не мотивує дорадчі служби проявляти зацікавленість у співпраці з малими фермерськими господарствами та сільським населенням. Вирішення цієї проблеми лежить у площині завдань інклюзивного розвитку держави загалом та інноваційного розвитку тваринництва зокрема.

У сучасних економічних реаліях для успішного функціонування будь-якого ринку вкрай важливе виважене поєднання ринкових механізмів із продуманою державною політикою, спрямованою на захист вітчизняного споживача та підтримку вітчизняного виробника. Проведений нами PEST-аналіз умов функціонування ринку кормових добавок в Україні дав змогу виокремити ключові фактори зовнішнього середовища, що безпосередньо впливають на функціонування та розвиток досліджуваного нами ринку (табл. 3.3).

Можна констатувати, що ринок кормових добавок сьогодні функціонує в дуже мінливому та агресивному середовищі. Ще до повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави бізнес зіткнувся з серйозною кризою через пандемію Covid-19, унаслідок якої зупинилася або значно обмежилася діло-

ва активність галузі, експортно-імпортні операції були значно обмежені через світовий локдаун.

Таблиця 3.3

PEST-аналіз розвитку виробництва кормових добавок в Україні*

Політичні фактори (P)	Економічні фактори (E)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Військова агресія з боку РФ, наслідком якої є втрата територій на Сході та Півдні країни, зупинка роботи багатьох аграрних підприємств, відсутність інвестицій у галузь тощо. 2. Зниження ділової активності через пандемію Covid-19. 3. Державне субсидювання виробництва продукції тваринництва в Україні. 4. Участь України у глобалізаційних процесах, що сприяє трансферу інновацій у сфері годівлі тварин та нарощуванню експорту продукції тваринництва. 5. Зміна законодавства щодо виробництва та обігу кормових добавок у сторону лібералізації умов функціонування бізнесу та послаблення державного контролю. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Негативні тенденції в окремих тваринницьких галузях, скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин. 2. Недостатній розвиток системи кредитування виробників продукції тваринництва. 3. Диспаритет цін на продукцію тваринництва та ресурси для її виробництва. 4. Очікувана тенденція до подорожчання кормових добавок через інфляційні чинники. 5. Низька купівельна спроможність населення, що обмежує попит на продовольчі товари тваринного походження і, відповідно, кормові добавки.
Соціально-культурні фактори (S)	Технологічні фактори (T).
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання вимог до безпечності та якості продукції тваринництва. 2. Упереджене ставлення багатьох господарств населення та фермерських господарств до застосування кормових добавок. 3. Високий попит на дешеві продукти харчування тваринного походження. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Основні споживачі кормових добавок – великі сільськогосподарські підприємства, що схильні до інноваційного розвитку. 2. Модернізація технологічних процесів у виробництві продукції тваринництва, у тому числі системи годівлі тварин. 3. Недостатній рівень фінансування наукових досліджень з виробництва кормових добавок в Україні. 4. Технологічне відставання українських виробників кормових добавок від зарубіжних конкурентів.

* Складено автором

Після повномасштабного вторгнення РФ бізнес зіткнувся із значно критичнішими викликами: більшість вітчизняних підприємств, що займаються виробництвом кормових добавок, повністю зупинили свою роботу, оскільки май-

же 80% їх виробничих потужностей розташовані у Київській та Харківській областях, які зазнали суттєвих руйнувань. Під час окупації багато активів підприємств були знищені або розкрадені окупаційними військами. Після деокупації територій підприємства, намагаючись налагодити свою роботу, зіткнулися із значною кадровою кризою, оскільки кваліфікований персонал було евакуйовано до безпечніших територій, а серед тих, хто залишився, багато загиблих та поранених.

Від військових дій значно постраждали й основні споживачі кормових добавок: великі тваринницькі підприємства та комбикормові заводи. Через зупинку роботи підприємств та знищення поголів'я сільськогосподарських тварин на окупованих та постраждалих від бойових дій територіях значно скоротився попит на корми і кормові добавки.

Паралельно із цим на ринку виникли суттєві складнощі з поставками іноземних кормових добавок та активних речовин для їх виготовлення. Упродовж березня-квітня 2022 року дистриб'ютори розпродували увесь запас продукції, що залишився на складах. Особливо це стосується найбільш індустріальних регіонів України, які чи не найбільше постраждали від військової агресії (Київська та Харківська області). На фоні загальної економічної невизначеності та високої небезпеки втратити усі запаси внаслідок обстрілу чи бомбардування підприємці намагалися збути наявний запас кормових добавок у найкоротші терміни.

Унаслідок ефектів війни в Україні різко зросли темпи інфляції. Серед основних чинників, що підвищують ціновий тиск на ринку кормових добавок, можна назвати:

1. Порушення ланцюгів постачання, внаслідок чого відбулося суттєве скорочення пропозиції. Хоча на фоні суттєвого звуження внутрішнього попиту, (особливо в південних та східних регіонах України) на ринку відчутного дефіциту певних груп кормових добавок не зафіксовано.

2. Збільшення витрат бізнесу. Через блокаду портів вартість контейнерної поставки кормових добавок та сировини, яка раніше відбувалася Чорним мо-

рем, зросла у кілька разів. Основним логістичним хабом став Роттердамський порт, звідки вантаж прямує у Польщу, Литву чи Румунію, і вже потім, наземним транспортом доставляється в Україну.

3. Ріст цін на енергоносії та високі рівні інфляції у європейських країнах, що позначається на вартості імпортованої в Україну продукції.

На фоні цих проблем більшість вітчизняних виробників намагаються налагодити випуск нових рецептур преміксів та БВМД, спираючись на ті запаси активних речовин, які були в наявності до початку повномасштабної військової агресії, і склади з якими вціліли після бомбардувань. Такі продукти мають нижчу собівартість, оскільки виробники використовують старі запаси сировини, яка була закуплена раніше за суттєво нижчими цінами.

Зазначимо, що через транспортну блокаду портів в Україні виникли надлишки запасів зерна, кукурудзи, макухи та інших кормових матеріалів, які були призначені для експорту. Тому трейдери суттєво знизили їх вартість на внутрішньому ринку. Цим скористались виробники комбікормів і преміксів, а також тваринницькі підприємства, що у свою чергу певною мірою пожвавило й ринок кормових добавок.

У надскладних економічних умовах вітчизняні виробники кормових добавок намагаються диверсифікувати свою діяльність. Так, низка виробників ферментних добавок розробили власну рецептуру та почали випуск ензимних косметичних засобів. Зокрема ПП «Кронос Агро» починає освоювати вітчизняний косметичний ринок, пропонуючи ензимні пудри та пілінги власного виробництва. Ці товари успішно конкурують з іноземними аналогами, передусім завдяки суттєво нижчій собівартості та порівняно меншими логістичними витратами.

З метою виявлення перспектив розвитку бізнес-середовища на ринку, нами був проведений SWOT-аналіз використання кормових добавок українськими виробниками продукції тваринництва. Цей аналітичний інструмент дає можливість виокремити сильні та слабкі сторони функціонування досліджуваного

ринку а також оцінити можливості й загрози, з якими стикаються основні ринкові суб'єкти (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

SWOT-аналіз використання кормових добавок українськими виробниками продукції тваринництва*

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
<p>1. Широкий асортимент зареєстрованих кормових добавок.</p> <p>2. Широка сегментація ринку продукції тваринництва, велика кількість ніш для просування кормових добавок.</p> <p>3. Вертикальна інтегрованість більшості комбикормових заводів та заводів з виробництва преміксів в Україні з великими сільськогосподарськими товаровиробниками.</p> <p>4. Зростання рівня концентрації виробництва продукції тваринництва, що сприяє появі потужних мотивованих покупців кормових добавок.</p> <p>5. Низький адміністративний тиск на операторів ринку кормових добавок.</p>	<p>1. Висока залежність внутрішнього ринку кормових добавок від їх імпорту;</p> <p>2. Низький технологічний і науковий потенціал українських виробників кормових добавок.</p> <p>2. Низька зацікавленість у використанні кормових добавок з боку малих сільськогосподарських підприємств та господарств населення.</p> <p>3. Висока частка контрафактної продукції на ринку кормових добавок.</p> <p>5. Продовження кризи в одній з основних тваринницьких галузей – скотарстві</p>
Сприятливі можливості (O)	Потенційні загрози (T)
<p>1. Високий внутрішній попит на якісну та доступну за ціною продукцію тваринництва.</p> <p>2. Високий експортний потенціал тваринництва, особливо основної її галузі – птахівництва.</p> <p>3. Висока конкуренція на внутрішньому ринку продукції тваринництва, що змушує виробників цієї продукції впроваджувати інноваційні технології годівлі тварин.</p> <p>4. Глобалізація економіки, яка сприяє трансферу інноваційних технологій годівлі тварин, зростанню інвестицій у виробництво кормових добавок.</p> <p>5. Наявність низки цільових програм державної підтримки виробників продукції тваринництва.</p>	<p>1. Несприятливий інвестиційний клімат в Україні, зумовлений низкою внутрішніх і зовнішніх загроз.</p> <p>2. Низька економічна ефективність виробництва продукції тваринництва, наслідком якої є скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин, зменшення підприємств – виробників продукції тваринництва.</p> <p>3. Невизначеність щодо обсягів і напрямків державної підтримки виробників продукції тваринництва у перспективі.</p> <p>4. Подорожчання кормових добавок через інфляційні процеси в Україні, коливання цін на кормові добавки на світовому ринку.</p> <p>5. Ризики, пов'язані із недосконалістю державних інструментів регулювання ринку кормових добавок.</p>

* Складено автором

Як видно з представленої матриці, такі сильні сторони, як широка сегментація ринку продукції тваринництва та широкий асортимент зареєстрованих кормових добавок на вітчизняному ринку поєднується із високою залежністю внутрішнього ринку кормових добавок від імпорту та високою часткою контрафактної продукції на ньому. Попри широкий асортимент кормових добавок, що легально завозяться на територію України, на ринку присутня велика кількість контрафакту, що є свідченням високого попиту на цю продукцію. Вочевидь, вітчизняні виробники кормових добавок відчутно програють іноземним компаніям у конкурентній боротьбі за лояльність споживача.

У той же час ми бачимо інше поєднання факторів, коли низький адміністративний тиск на операторів ринку кормових добавок поєднується із ризиками, пов'язаними з недосконалістю державних інструментів регулювання ринку. Зокрема йдеться про несправедливі умови входження на ринок для закордонних та вітчизняних виробників. На вітчизняному ринку може скластися парадоксальна ситуація, коли європейські виробники кормових добавок матимуть змогу завозити свою продукцію в Україну без її реєстрації в нашій державі, у той час як для вітчизняних виробників реєстрація їх продуктів як в Україні, так і в Європі (в разі експорту до країн ЄС) є обов'язковою. Такий підхід ставить під загрозу саме існування вітчизняного виробництва кормових добавок.

Темпи росту чи падіння ринку кормових добавок у першу чергу зумовлюються станом тваринництва в Україні. Зокрема від зростання чи скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин (особливо у сільськогосподарських підприємств) прямопропорційно залежить обсяг споживання кормових добавок. Детально стан тваринництва в Україні розглянуто у другому розділі дисертаційної роботи. Було відзначено великий потенціал зростання поголів'я тварин і обсягів виробництва продукції тваринництва завдяки підвищенню рівня споживання населенням продуктів харчування тваринного походження та розширення можливостей експорту продукції. Реалізація цього потенціалу стане потужним стимулом і для розвитку вітчизняного ринку кормових добавок. Звичайно, розраховувати на це можна буде після завершення воєнного стану.

Розглядаючи перспективи розвитку ринку кормових добавок в Україні, слід враховувати й світові тенденції у сфері формування продовольчої безпеки. Тренд на споживання безпечної продукції тваринництва став потужним драйвером розвитку світового ринку кормових добавок. Адже, як зазначали вище, сучасні кормові добавки багато в чому можуть стати безпечними заміниками низки хіміотерапевтичних ветеринарних препаратів, застосування яких вкрай небажане для сільськогосподарських тварин, продукти від яких споживаються людьми. У той же час слід наголосити, що такий тренд є актуальним передусім для країн із високим рівнем доходів населення. На жаль, за сьогоdnішніх умов Україну не можна зарахувати до їх числа.

Низька купівельна спроможність більшості населення України стимулює зростання попиту на дешеві імпортні продукти харчування тваринного походження. До того ж відповідно до умов угоди про вільну торгівлю з ЄС у 2021 році Україна збільшила квоти на безмитний імпорту продукції тваринництва, що загалом значно посилило конкурентний тиск на вітчизняного товаровиробника. Ріст імпорту тваринницької продукції в довоєнні часи поглиблював кризу у вітчизняному тваринництві, що у свою чергу негативно відображалось на внутрішньому ринку кормових добавок.

Вирішення проблеми полягає в підвищенні конкурентоспроможності продукції українських тваринницьких підприємств шляхом оптимізації витрат та, як наслідок, зниження собівартості виробництва цієї продукції. Одним із перспективних варіантів є впровадження інноваційних методів утримання та годівлі сільськогосподарських тварин. В економічно розвинених країнах широко застосовують цифрові технології інтелектуальної годівлі, які дають змогу оптимізувати раціони тварин, із допомогою кормових добавок покращити конверсію корму та за рахунок цього підвищити ефективність виробництва продукції тваринництва. В Україні сучасні технології годівлі, елементом яких є цільове застосування кормових добавок, застосовують переважно на великих індустріальних підприємствах. Зростання зацікавленості у впровадженні елемен-

тів відповідних технологій малими товаровиробниками є резервом зростання ринку кормових добавок.

Досвід розвинених країн, який в умовах глобалізації швидко проникає в Україну, рекомендує застосування такої практики утримання та годівлі тварин, яка передбачає зведення до мінімуму застосування антимікробних і гормональних препаратів сільськогосподарським тваринам, продукти від яких використовуються в їжу людьми. Якщо йдеться про профілактику інфекційних захворювань або про стимуляцію росту тварин, то безпечною альтернативою застосування таких препаратів можуть стати окремі категорії кормових добавок.

Слід зазначити, що в Україні теперішнім законодавством дозволено застосування згаданих вище категорій ветеринарних препаратів лише з лікувальною метою та під наглядом ветеринарного лікаря. І якщо великі тваринницькі підприємства намагаються дотримуватися сучасних принципів годівлі тварин, оскільки зацікавлені в експорті своєї продукції на європейські ринки, то окремі виробники, що орієнтуються лише на внутрішній ринок, користуючись недосконалістю державного контролю все ще можуть приховано вдаватися до забороненої практики.

Україна, орієнтуючись на стандарти країн ЄС, також суттєво підвищує внутрішні вимоги до якості та безпечності продуктів тваринництва. Тому цілком обґрунтовано можна сподіватися, що цей чинник стане відчутним драйвером росту вітчизняного ринку кормових добавок.

Таким чином, високі стандарти ЄС та віднедавна й України ставлять високу планку для вітчизняних тваринників, стимулюють їх вивчати інноваційні технології годівлі та інвестувати в безпеку та якість своєї продукції. Лише за цієї умови стає можливим економічно вигідне виробництво продукції тваринництва, яка б відповідала європейським нормам якості та безпеки, що у свою чергу суттєво збільшить конкурентні переваги вітчизняних виробників на внутрішньому ринку та дозволить експортувати їхню продукцію на ринки країн Європейського Союзу. У третю групу чинників, що гальмують розвиток дослі-

джуваного ринку, ми віднесли фактори, які безпосередньо стосуються виробництва кормових добавок в Україні.

Висока залежність вітчизняного виробництва кормових добавок від поставок активних речовин з-за кордону суттєво звужує можливості для конкурентного ціноутворення стосовно тієї продукції, що виробляється в Україні. До того ж, через технологічне відставання від провідних іноземних виробників кормових добавок та відсутність співставних маркетингових і фінансових можливостей вітчизняні виробники поступово втрачають свої позиції навіть у тих ринкових нішах, де донедавна почувалися цілком впевнено (ферментні добавки, мінеральні добавки). Ситуація може змінитися з поліпшенням інвестиційного клімату в Україні, коли зросте привабливість, у тому числі для іноземних компаній, для вкладання інвестицій у підприємства з виробництва кормових добавок безпосередньо на території нашої країни.

Отже, серед концептуальних характеристик вітчизняного ринку кормових добавок, які визначають перспективи його розвитку, можна виокремити такі (табл. 3.5)

Таблиця 3.5

Концептуальні характеристики ринку кормових добавок в Україні*

<p>Основні тренди, що впливають на обсяг ринку</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Скорочення поголів'я одних видів тварин та стабілізація поголів'я інших гальмують зростання обсягу ринку кормових добавок. 2. Обмежені можливості для виробництва сучасних кормових добавок в Україні спричинили високу залежність від імпорту як готових кормових добавок, так і речовин, для їх виготовлення. 3. Вертикальна інтеграція великих аграрних підприємств стала поштовхом для інвестицій у галузь кормовиробництва. Нові комбикормові заводи стали найбільшими споживачами кормових добавок в Україні, що суттєво відобразилося на активності досліджуваного ринку.
<p>Існуючі драйвери росту</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Законодавче підвищення вимог до якості та безпечності продуктів тваринництва зумовлюють впровадження сучасних технологій вирощування та годівлі тварин, що, у свою чергу, має підвищити обсяг споживання кормових добавок вітчизняними тваринницькими підприємствами. 2. Нарощування експорту вітчизняної тваринницької продукції у країни ЄС стимулюватиме українських виробників до переходу на органічні способи годівлі тварин та відмову від застосування багатьох антимікробних і гормональних ветеринарних препаратів, заміною яких можуть стати окремі кормові добавки.

Продовження таблиці 3.5

Перспективи для росту ринку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Перегляд та вдосконалення державної політики підтримки вітчизняного виробника тваринницької продукції може стимулювати ріст кількості фермерських господарств та малих тваринницьких підприємств, які в перспективі збільшуватимуть попит на кормові добавки. 2. Повноцінна робота інституту дорадництва в Україні зможе дати поштовх для розвитку малих форм сільськогосподарського виробництва із застосуванням інноваційних методів годівлі та вирощування тварин, що у свою чергу суттєво пожвавить ринок кормових добавок. 3. Оптимізація та скорочення збутових ланцюгів кормових добавок призведе до зменшення їх вартості для кінцевого споживача, що у свою чергу суттєво збільшить попит на ці добавки з боку малих тваринницьких підприємств.
-----------------------------	---

* Складено автором

Як уже зазначали, через повномасштабне військове вторгнення РФ бізнес в Україні зіткнувся з чи не найсерйознішими викликами за всю історію незалежності нашої держави. Скорочення виробництва, девальвація національної валюти, припинення імпотно-експортних операцій, втрата територій та масова міграція населення призвели до низки кризових явищ, наслідки яких необхідно буде долати роками. Через критично низький рівень ділової активності у певних галузях національної економіки багато ринків практично зупинились. У той же час попри надскладні умови аграрний ринок, частиною якого є ринок кормових добавок, продовжує функціонувати, забезпечуючи тим самим продовольчу безпеку нашої держави. Тому можемо стверджувати, що ринок кормових добавок, реалізуючи існуючі драйвери росту, стане важливим елементом інноваційного розвитку виробництва продукції тваринництва.

3.2. Регулювання ринку кормових добавок

В економічній теорії віддавна точиться дискусія про доцільність та ступінь втручання держави в основні економічні процеси та ринкові механізми. Так, представників класичної школи політекономії, серед іншого, об'єднує ідея

про вільний ринок із мінімальним втручанням держави у його функціонування. Натомість Дж. Кейнс, ідеї якого лягли в основу окремого напрямку макроекономічної науки під назвою кейнсіанство, ставив під сумнів механізм вільної конкуренції як основу ринкової рівноваги. Він відстоював необхідність активного втручання держави у функціонування економіки та регулювання соціально-економічних процесів.

Альтернативні кейнсіанській концепції ідеї монетаризму та економіки пропозиції лягли в основу неоконсервативної економічної політики, яку проводили у своїх державах Р. Рейган і М.Тетчер. Однак неоконсервативна модель державного регулювання економіки, яка була розрахована на досконалу конкуренцію, виявилась неспроможною розв'язати складні соціально-економічні завдання ринку. Тому в чистому вигляді вона сьогодні не використовується [122, с. 12].

Запропонована Дж. Мутом концепція раціональних очікувань передбачає, що саморегулююча здатність економічних суб'єктів до раціональних дій може бути реалізована на практиці лише через ринковий механізм. Тому, аналогічно з класичною теорією, теорія раціональних очікувань базується на умові, що всі ринки (як продуктів, так і ресурсів) є висококонкурентними [69]. Натомість концепція промислової політики в її сучасному трактуванні передбачає помірковане втручання держави в економічні процеси та ринкові механізми. Зокрема, регулююча роль держави зводиться до забезпечення кращого макроекономічного середовища для функціонування бізнесу та корегування помилок ринкової економіки [120].

Таким чином, можна виокремити два основоположних принципи регулювання товарного ринку:

- ринкова саморегуляція (рівновага досягається через взаємодію основних елементів ринку: попиту, пропозиції, ціни, конкуренції тощо);
- державне регулювання (втручання держави у функціонування економіки, вплив на розподіл ресурсів, встановлення правил взаємодії ринкових суб'єктів тощо).

Обидва принципи у різних співвідношеннях присутні в кожній економічній моделі суспільства. Постулати моделі чистої ринкової економіки еволюціонували від ідеї вільної гри ринкових сил до обов'язку держави забезпечити вільну конкуренцію на ринку (соціально-ринкова економіка) та запровадження соціального захисту населення. Сьогодні необхідність поєднання ринкових та державних механізмів регулювання ринку не викликає сумнівів у представників економічної науки [122, 95-99]. Однак знаходження оптимального їх співвідношення є важливим науковим завданням, яке потребує вирішення.

Як показали наші дослідження, на вітчизняному ринку кормових добавок представлено велику кількість продавців, що свідчить про високу конкуренцію. Продавці пропонують широкий асортимент продуктів, який відповідає асортименту країн з розвинутою економікою (країни ЄС, США, Канада). Більшість глобальних ринкових тенденцій характерні й для вітчизняного ринку кормових добавок. Тому можна вести мову про те, що для вітчизняного ринку характерна ринкова саморегуляція. Іншими словами, економічна рівновага досягається шляхом взаємодії основних елементів ринку: попиту та пропозиції, як головного механізму вільного ціноутворення, ринкової конкуренції тощо [129, 132].

Форми ринкового регулювання можна розділити на дві групи:

1. Об'єктивний спонтанно діючий ринковий механізм, або «невидима рука», який обумовлює ситуативну взаємодію ключових елементів ринку: попиту, пропозиції та ціни.

2. Механізм свідомого саморегулювання ринку, який передбачає свідому діяльність ринкових суб'єктів, спрямовану на регулювання окремих аспектів ринкових відносин (укладання договорів, комерційне регулювання ризиків тощо) (рис. 3.2).

Із наведеної схеми видно, що спонтанний ринковий механізм передусім впливає на становлення ринкової рівноваги обсягу виробництва кормових добавок, обумовлює ринкове ціноутворення та є підґрунтям створення конкурентного середовища на ринку. У тандемі з механізмом свідомої саморегуляції

ринку він формує конкурентний тиск та впливає на підвищення ефективності функціонування ринку.

Рис. 3.2. Механізм саморегуляції ринку кормових добавок

* Джерело: власні узагальнення автора

Механізм свідомого саморегулювання впливає на способи ведення конкурентної боротьби (приміром застосування добровільної стандартизації та сертифікації кормових добавок їх виробниками з метою демонстрування споживачеві високої якості свого продукту, впровадження постпродажного сервісу, створення нових продуктів тощо). Окрім цього, цей механізм включає в себе діяльність саморегулятивних організацій.

Якщо дія спонтанного механізму ринкового регулювання детально описана в більшості фундаментальних праць з економіки, то щодо механізму свідомого регулювання необхідно надати уточнення. Зокрема, цей механізм передбачає створення вищезгаданих об'єднань учасників ринку (виробників, споживачів, продавців та ін.), які встановлюють свої норми та правила діяльності на ринку і контролюють їх дотримання.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 № 308-р було схвалено Концепцію реформування інституту саморегулювання в Україні, яка

передбачає створення саморегулятивних організацій (СРО), яким делегуються певні владні повноваження як то розробка стандартів, здійснення контролю, вимоги до кваліфікації тощо [105, 121]. Сьогодні вітчизняне законодавство регулює роботу СРО у 15 видах діяльності: оціночна діяльність; оцінка земель; землеустрій; архітектурна діяльність; діяльність на оптових ринках сільськогосподарської продукції; сільськогосподарська дорадча діяльність; професійна діяльність на ринку цінних паперів (без поділу на підвиди); діяльність арбітражних керуючих; адміністрування недержавних пенсійних фондів; діяльність кредитних спілок; страхова діяльність; організація формування та обігу кредитних історій; туризм; діяльність на ринку електричної енергії; діяльність організацій/об'єднань роботодавців [85]. На функціонування ринку кормових добавок опосередковано можуть впливати СРО, що регулюють діяльність на оптових ринках сільськогосподарської продукції та сільськогосподарську дорадчу діяльність, і сьогодні їх вплив на досліджуваний ринок є малопомітним.

У той же час на ринку кормових добавок функціонує низка громадських організацій та неприбуткових об'єднань юридичних осіб, які мають можливість безпосередньо впливати на функціонування ринку. Серед найбільш впливових можна назвати: Європейську Бізнес Асоціацію (ЕВА); Українську асоціацію виробників і дистриб'юторів ветеринарних препаратів і кормових добавок (Ветпромспілка); Міжрегіональний союз птахівників і кормовиробників України (ГС «МСПКУ») та інші. Названі об'єднання певною мірою виконують функції СРО, оскільки серед їхніх функцій є консолідація зусиль підприємств для вирішення проблем галузі, підвищення конкурентоспроможності членів цих об'єднань на вітчизняному ринку, організація професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів тощо.

Наші дослідження показали помітний вплив вищезазначених організацій на функціонування ринку кормових добавок в Україні. Так, зусиллями ЕВА в Україні запроваджена спрощена процедура реєстрації кормових добавок, авторизованих у країнах ЄС [39], ухвалено закон України № 1033-ІХ від 02.12.2020, який дозволяє упродовж чотирьох років ввозити в Україну та вводити в обіг

кормові добавки без їхньої державної реєстрації в Україні, якщо вони дозволені в ЄС і призначені для виробництва кормів для непродуктивних тварин [37, 38, 95]. Прийняті нормативні акти суттєво вплинули на розстановку сил на досліджуваному ринку, головним чином на користь європейських виробників кормових добавок, які власне і є членами названої асоціації.

Активний член ЕВА компанія Recycling Solutions («Ресайклинг Солюшнс»), що надає послуги зі стратегічного управління побічними продуктами та відходами, долучилася до створення першого в Україні заводу з виробництва високопротеїнових кормових добавок для сільськогосподарських і домашніх тварин, який будує компанія Feednova. Ці добавки вироблятимуться з побічних продуктів галузі тваринництва, що, безумовно, матиме позитивний вплив на екологічну ситуацію в нашій країні [36]. Об'єднання вітчизняних виробників Ветпромспілка активно бореться із «сірим ринком» ветеринарних препаратів та кормових добавок, вимагає спрощення підходів до реєстрації кормових добавок в Україні [135], тим самим намагаючись допомогти вітчизняним виробникам витримати високий конкурентний тиск закордонних виробників кормових добавок. ГС «МСПКУ» здійснює активний моніторинг імпорту кормових добавок до України, бере активну участь у розвитку кормовиробництва в Україні [74].

Необхідно наголосити, що ринковий механізм регулювання певною мірою може впливати на ефективність ринку кормових добавок, оскільки кожен виробник зацікавлений запропонувати споживачеві кращий продукт, ніж у конкурента. Водночас цей даний механізм не може гарантувати безпечності кормових добавок, оскільки завданням будь-якого бізнесу передусім є швидке отримання прибутку, а ці задачі часто йдуть урозріз із можливими віддаленими наслідками неконтрольованого застосування тих чи інших продуктів для здоров'я людей і тварин.

Отже, лише саморегуляція ринку не в змозі самотійно подолати неминучі негативні тенденції, пов'язані з різними чинниками зовнішнього середовища, як то нерівноправні умови для усіх гравців ринку, недобросовісна конкуренція, монопольне становище певних операторів ринку тощо. Саме тому в багатьох

країнах світу накопичено суттєвий досвід корегування ринкових процесів через реагування відповідних державних інституцій.

Механізм регулювання державою сучасного ринку формується набором правових актів, покликаних створити правову систему, яка б встановлювала справедливі умови для ведення бізнесу, чесне конкурентне середовище, яка б захищала національні економічні інтереси, мінімізувала б корупційні ризики тощо. Що стосується ринку кормових добавок, то окрім забезпечення усіх означених економічних свобод фундаментальною функцією держави є гарантування безпеки кормових добавок, які перебувають в обігу.

Як видно із рис. 3.3, методи державного впливу на функціонування досліджуваного ринку можна розділити на дві групи: прямі, які передбачають безпосередній вплив на ринок кормових добавок, та непрямі, які впливають на функціонування національної економіки взагалі та ринку кормових добавок зокрема.

До непрямих економічних методів можна віднести грошово-кредитне регулювання макроекономічних процесів національної економіки, яке передбачає регулювання державою (Національним банком України) кількості грошової маси, що знаходиться в обігу та розміру облікової ставки. Цей інструмент зумовлює розмір інфляції, вартість кредитів для бізнесу, доходність депозитів. Податкове регулювання економіки забезпечує фінансову базу держави та суттєво впливає на інвестиційну привабливість тих чи інших секторів економіки. Митні збори впливають на ступінь відкритості ринку для імпортової продукції, а валютне регулювання регламентує валютні відносини для усіх учасників ринку, встановлює котирування валют та впливає на стійкість національної валюти. Ці методи у своїй сукупності обумовлюють розвиток національної економіки, інтенсивність зовнішньо-економічної діяльності та формують національні резерви. Іншими словами, їх застосування формує загальний економічний фон для функціонування усіх товарних ринків.

Рис. 3.3. Механізм державного регулювання ринку кормових добавок

*Джерело: власні узагальнення автора

Прямі методи державного впливу на ринок кормових добавок можна розділити на адміністративні та економічні. Сьогодні жоден із економічних заходів прямого впливу держави на досліджуваний ринок не застосовується, що, на нашу думку, є здоровим явищем для ринкової економіки. Так, відсутність державних закупівель кормових добавок, державних замовлень на їх виробництво, державних дотацій виробникам кормових добавок та державних інвестицій є цілком закономірним явищем. Як показали наші дослідження, вітчизняна галузь кормовиробництва попри суттєві економічні та політичні виклики функціонувала відносно стабільно. Скорочення обсягів виробництва готових кормів було продиктоване звуженням попиту через зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин. Тому зрозуміло, що державі передусім варто сконцентрувати свої зусилля на стимулюванні розвитку галузі тваринництва. У разі успіху активізація ділової активності на обслуговуючих товарних ринках (як то ринок

кормових добавок) відбудеться автоматично завдяки самому лише ринковому механізму.

Отже, відсутність прямого економічного втручання держави у функціонування ринку кормових добавок є правильним та виправданим кроком, який залишає простір для вільної дії ринкових процесів та не створює штучного впливу на конкурентне середовище всередині ринку.

Серед найбільш дієвих прямих адміністративних методів державного регулювання ринку кормових добавок ми виділили такі: державну реєстрацію кормових добавок, систему експлуатаційних дозволів, застосування санкцій та штрафів. На нашу думку, саме ці важелі найбільш відчутно впливають на функціонування досліджуваного ринку та слугують ефективними інструментами задля виконання державою основних своїх функцій у сфері контролю за виробництвом та обігом харчових продуктів та кормів. Зокрема, вони забезпечують: захист національних інтересів у рамках зовнішньоекономічної діяльності, гарантування безпечності та якості кормових добавок на внутрішньому ринку, захист інтересів вітчизняних виробників.

Антимонopolне регулювання підприємницької діяльності як окремий адміністративний важіль передбачає контроль держави за дотриманням суб'єктами ринку національного законодавства про захист економічної конкуренції. Цей контроль здійснюється Антимонопольним комітетом України. Владну вертикаль, що безпосередньо регулює вітчизняний ринок кормових добавок, сьогодні складають Кабінет Міністрів України та підпорядкована йому Держпродспоживслужба України. Наукове забезпечення здійснюється Державним науково-дослідним контрольним інститутом ветпрепаратів та кормових добавок (ДНДКІ) (рис. 3.4).

Кабінет Міністрів України, як вищий орган виконавчої влади, здійснює управління та координує діяльність Держпродспоживслужби України, здійснює керівництво державною політикою у сфері якості та безпечності харчової продукції та кормів, затверджує положення про державну реєстрацію кормових добавок; порядок видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання екс-

платуаційного дозволу компетентним органом. Він визначає порядок здійснення державної реєстрації потужностей, порядок формування та ведення Державного каталогу кормових матеріалів, порядок формування та ведення Державного реєстру тверджень про властивості кормів для особливих поживних цілей тощо [93, 102].

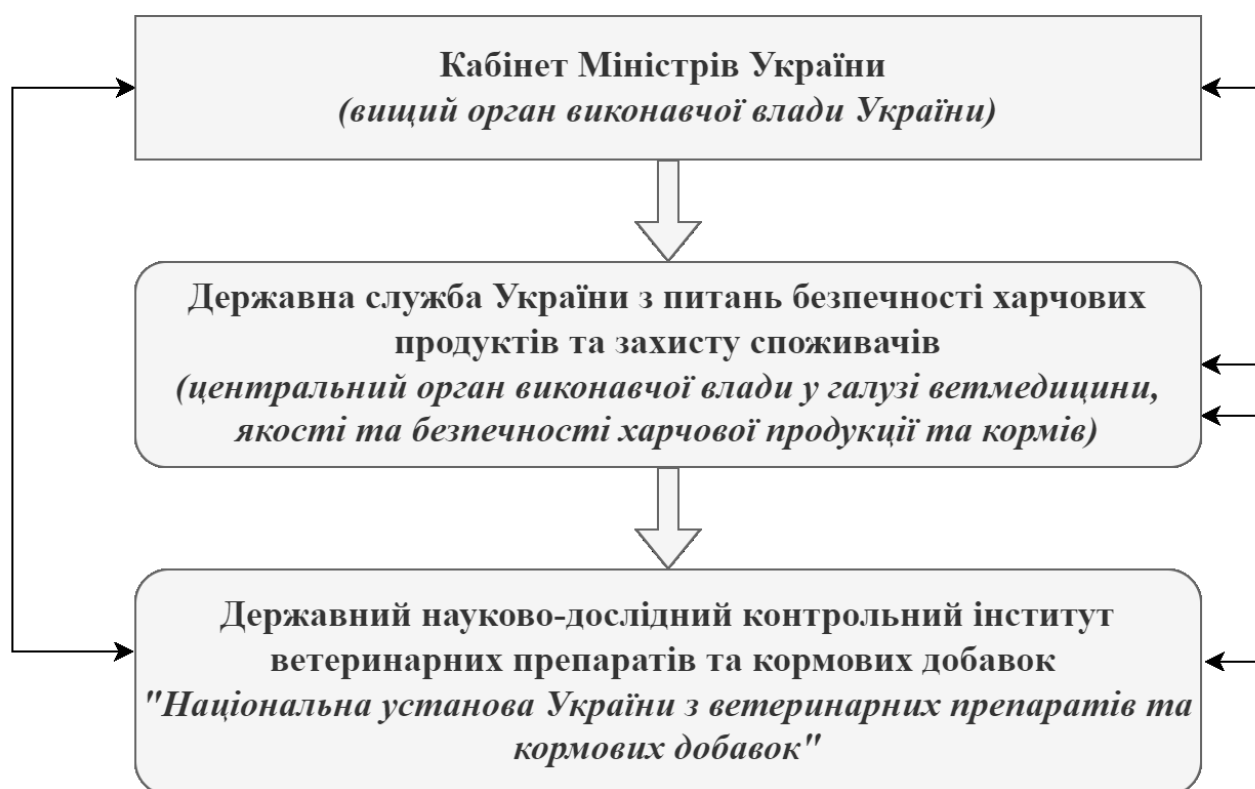

Рис. 3.4. Державні органи, що регулюють ринок кормових добавок України*

*Джерело: власні узагальнення автора

Держпродспоживслужба України як центральний орган виконавчої влади здійснює державний контроль обігу кормових добавок та кормів в Україні, провадить заходи щодо здоров'я та благополуччя тварин, здійснює державну реєстрацію ветеринарних препаратів кормових добавок, організовує постреєстраційний моніторинг якості та безпеки кормових добавок, формує та веде державний каталог кормових матеріалів, державний реєстр тверджень про властивості кормів для особливих поживних цілей тощо [93, 98]. Регіональні відді-

лення Держпродспоживслужби України видають експлуатаційні дозволи на потужності, ведуть Державний реєстр потужностей з виробництва та обігу кормів.

ДНДКІ ветпрепаратів та кормових добавок законодавством визначено як «Національну установу України з ветеринарних препаратів та кормових добавок». Цей статус надає право інституту здійснювати наукову оцінку (експертизу) кормових добавок, на підставі якої Держпродспоживслужба України ухвалює рішення про можливість державної реєстрації тої чи іншої добавки в нашій державі, веде державний реєстр кормових добавок та ін. [93, 97]. Положення про ДНДКІ ветпрепаратів та кормових добавок затверджене Кабінетом Міністрів України.

Можна резюмувати, що зовнішнє економічне середовище ринку кормових добавок формують Кабінет Міністрів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки України, Національний банк України, Державна митна служба України та Державна податкова служба України. Антимонопольний комітет України можна розглядати як орган, що впливає як на внутрішнє, так і на зовнішнє середовище досліджуваного ринку. Безпосередньо внутрішнє середовище ринку регулює Держпродспоживслужба України (та її регіональні відділення), ДНДКІ ветпрепаратів та кормових добавок, а також уповноважені ДПССУ лабораторії, які провадять дослідження кормових добавок з метою допуску їх на ринок (через державну реєстрацію), а також з метою постреєстраційного моніторингу (рис. 3.5).

Основним законом, що встановлює правила функціонування ринку кормових добавок та регулює повноваження державних інституцій у відповідній сфері, є Закон України «Про безпечність та гігієну кормів» [93]. Цим нормативним актом запроваджені в українське законодавство базові принципи та практики регулювання виробництва і обігу кормів та кормових добавок, прийнятих у Європейському Союзі. Зокрема закон ґрунтується на нормах 12 правових актів Європейського Союзу, серед яких такі, що регламентують виробництво та обіг кормових добавок у ЄС [156, 157, 158, 159, 160, 176].

Прийнятий Закон запроваджує у вітчизняне законодавче поле низку новацій, серед яких європейська модель системи гарантування безпечності та якості харчових продуктів, побудована на принципі «*from farm to fork*» (український варіант терміну «*від лану до столу*»). Основна ідея цієї моделі полягає в тому, що система гарантування безпечності продуктів починається з контролю за якістю та безпекою кормів для сільськогосподарських тварин, продукти від яких споживатимуться людиною [13, с. 208].

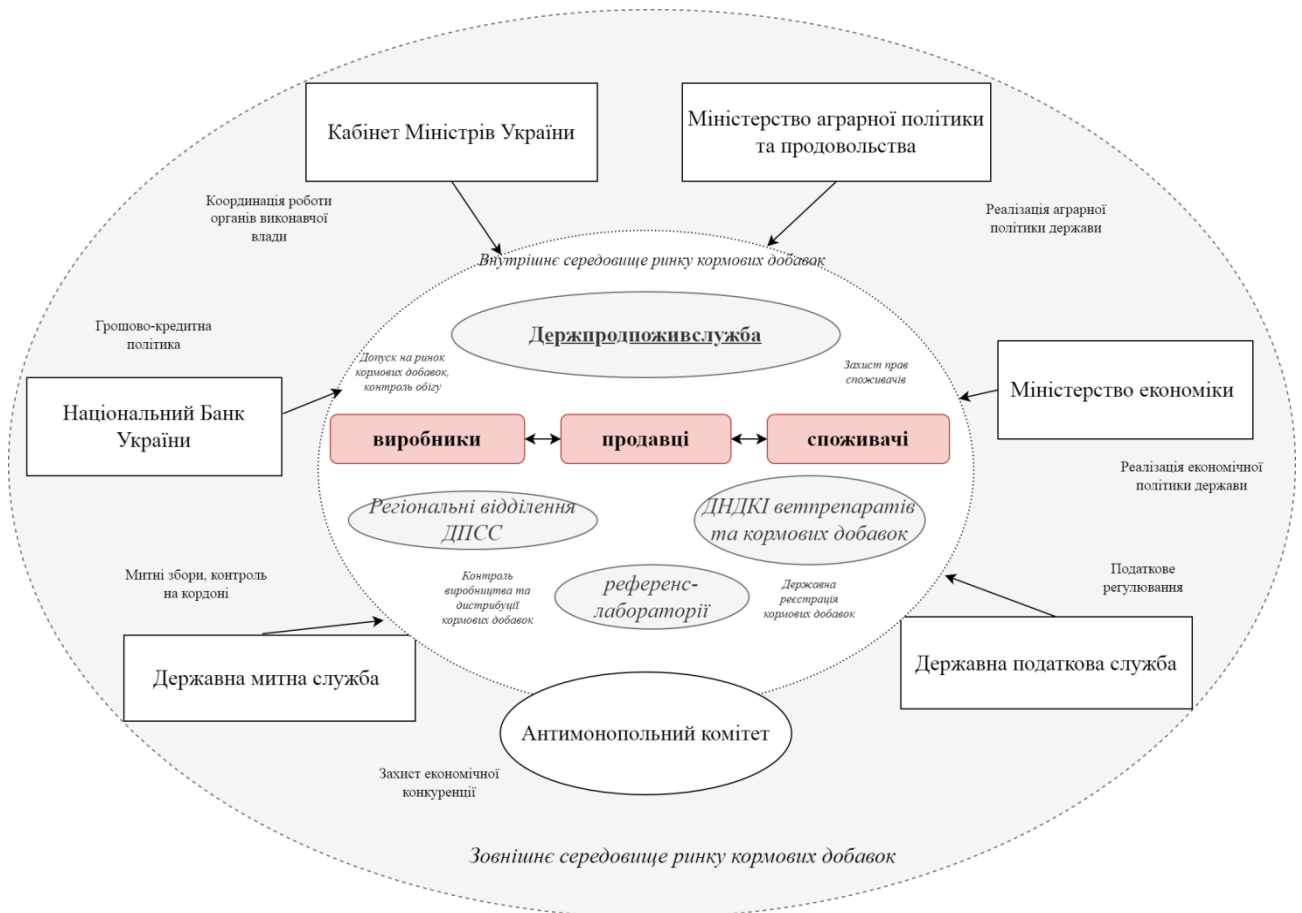

Рис. 3.5. Вплив органів державної влади на функціонування ринку кормових добавок в Україні*

* Джерело: власні узагальнення автора

Окрім цього, законом встановлюється поступовий перехід виробниками кормів та кормових добавок на обов'язкове використання процедур, заснованих на принципах НАССР (Системи аналізу небезпечних факторів і контролю у критичних точках – *Hazard Analysis and Critical Control Point*). Слід наголосити,

що застосування принципів НАССР у виробництві кормів та кормових добавок, вже давно є обов'язковим у більшості цивілізованих країн світу. Для України ця практика також не нова, хоча раніше її дотримання не було обов'язковим.

Детальніше зупинимося на перспективах застосування перелічених вище адміністративних методів прямого державного регулювання ринку кормових добавок.

Державна реєстрація (*marketing authorization*) є найбільш дієвим інструментом, що дає змогу державі контролювати власний ринок кормових добавок. Головна мета цього контролю – не допустити в обіг небезпечні кормові добавки, застосування яких може негативно позначитись на здоров'ї людей, тварин чи якості/безпечності продуктів харчування. Окрім цього, реєстрація добавок є важливим елементом державного контролю за якістю та безпечністю кормів, оскільки при реєстрації кормової добавки в уповноваженій науковій установі залишається реєстраційне досьє, в якому зібрана уся інформація про її ефективність. Тому в разі виявлення будь-яких негативних наслідків застосування корму уповноваженому органу легко буде з'ясувати причини, що призвели до цього та вжити відповідні заходи реагування.

І якщо необхідність реєстрації кормових добавок рідко ставиться під сумнів, то щодо вибору оптимальної її моделі досі точаться жваві дискусії. У цих дискусіях відбувається боротьба двох позицій: представників бізнесу (головним чином іноземного), які відстоюють необхідність гранично спростити відповідну процедуру, та органів державної влади, які відстоюють необхідність ґрунтовної наукової оцінки безпечності кормової добавки та подальшого контролю за її обігом та застосуванням.

Затверджена теперішнім законодавством процедура державної реєстрації кормових добавок максимально наближена до європейської та складається з трьох етапів (рис. 3.6).

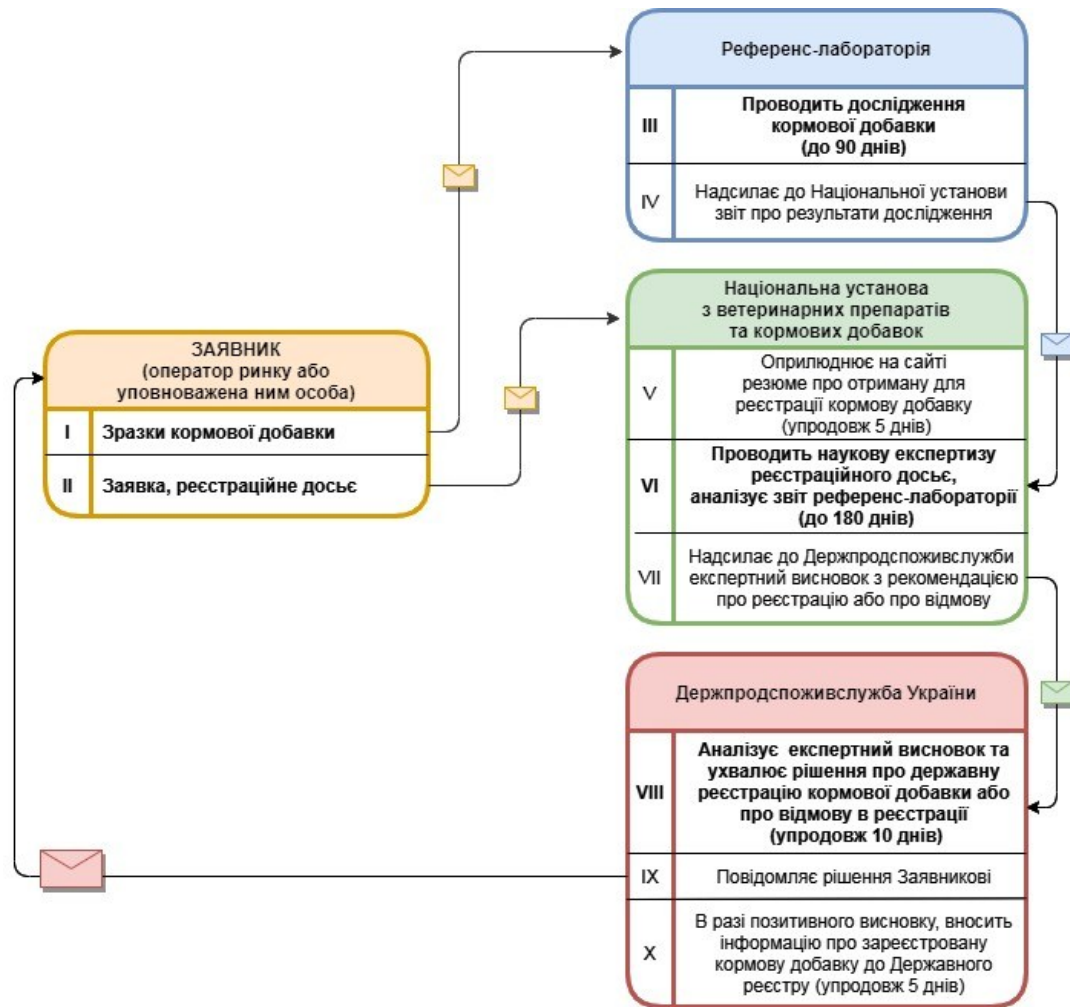

Рис. 3.6. Схема державної реєстрації кормових добавок в Україні*

*Джерело: власні узагальнення автора

1. Надсилання оператором ринку або уповноваженою ним особою (яка обов'язково повинна бути резидентом України) трьох зразків кормової добавки та, в разі необхідності, референс-стандартів та/або кормового матеріалу до відповідної референс-лабораторії.

2. Паралельно заявник надсилає до Національної установи України з ветеринарних препаратів та кормових добавок заяву про реєстрацію відповідної добавки, реєстраційне досьє та його резюме. Упродовж 180 днів Національна установа проводить наукову експертизу реєстраційного досьє та оцінює висновки надані референс-лабораторією щодо результатів досліджень поданої добавки. За результатами своєї роботи, Національна установа готує експертний висновок з рекомендацією щодо можливості державної реєстрації відповідної кормової добавки, або відмови в реєстрації.

3. Кінцеве рішення про реєстрацію кормової добавки або відмову в реєстрації ухвалює компетентний орган (Держпродспоживслужба України) упродовж 10 робочих днів. У разі ухвалення позитивного рішення про державну реєстрацію компетентний орган упродовж 5 робочих днів вносить інформацію про кормову добавку до державного реєстру кормових добавок.

Строк чинності державної реєстрації кормової добавки становить 10 років та обчислюється з дня ухвалення рішення про державну реєстрацію Держпродспоживслужбою України.

З імплементацією європейських норм у галузеве законодавче поле процедура реєстрації кормових добавок в Україні зазнала суттєвих змін, наслідки яких будуть зрозумілі лише після старту повноцінної роботи відповідних державних інституцій. Однак, вже зараз можна зробити певні припущення щодо окремих аспектів функціонування вітчизняного ринку кормів та кормових добавок.

До позитивних змін, що, безумовно, знизять адміністративне навантаження на бізнес, можна віднести продовження терміну дії реєстраційного посвідчення на кормові добавки з 5 до 10 років. Можливість реєстрації технологічних, сенсорних та поживних кормових добавок без прив'язки до виробника і власника дасть змогу здійснювати їх виробництво та обіг будь-якому оператору ринку упродовж усього терміну дії реєстраційного посвідчення. Скасована реєстрація преміксів та БВМД. Тому цілком доречно припустити, що ці заходи значно лібералізують та поживляють вітчизняний ринок кормових добавок, полегшать ведення бізнесу, і, як наслідок, сприятимуть зростанню інвестиційної привабливості галузі.

Запровадження спрощеної процедури державної реєстрації має на меті полегшення потрапляння на вітчизняний ринок кормових добавок, зареєстрованих у ЄС та інших країнах, чію систему авторизацію визнає наша держава. Для здійснення спрощеної реєстрації заявникові достатньо подати до національної установи: копію чинного рішення іноземної держави (об'єднання держав) про дозвіл на використання кормової добавки; копію експертного виснов-

ку іноземної організації, яка здійснила експертизу відповідної добавки; копію звіту іноземної референс-лабораторії про оцінку методів аналізу поданої добавки [93].

Важливою умовою застосування цієї норми вважаємо укладання угоди про співробітництво між Міністерством економіки України та уповноваженим органом або науковою установою, що проводить наукову оцінку кормових добавок відповідної іноземної держави чи об'єднання держав. Ця угода повинна передбачати можливість обміну інформацією, необхідною для проведення наукової оцінки якості та безпечності кормової добавки, поданої для державної реєстрації за спрощеною процедурою. Однак, на жаль, станом на середину 2022 року Україною не укладено жодної такої угоди. Та й загалом попри те, що більшість норм Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» мали вступити в дію ще в січні 2020 року, через відсутність необхідних підзаконних актів практична реалізація його положень щодо реєстрації та обігу кормових добавок не розпочалася досі.

Ця проблема дуже негативно вплинула передусім на ринок петфуду. Такі виробники, як Mars, Nestle, Royal Canin та інші могли завозити в Україну лише ті корми, які були раніше зареєстровані. Завезення ж кормів зі зміненою рецептурою було фактично заблокованою.

Слід зазначити, що названі світові гіганти в Україні мають потужне лобі. Усі вони є членами вищезгаданої Європейської Бізнес-Асоціації (ЕВА), яка сьогодні стала одним з найвпливовіших та найчисельніших об'єднань бізнесу в Україні [35]. Представники цієї асоціації безпосередньо беруть участь у розробці відповідних законодавчих актів, є активними учасниками громадських та урядових дискусій щодо реформування законодавчого поля в Україні [151].

Саме завдяки зусиллям ЕВА у грудні 2020 року Верховною Радою України був прийнятий закон «Про внесення змін до розділу Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» з метою стабілізації ринку кормів» № 1033-IX [95], який дозволяє упродовж ще чотирьох років ввезення на територію нашої держави та введення в обіг кормових

добавок, дозволених в ЄС, без їхньої державної реєстрації в Україні за умови, що вони призначені лише для виробництва кормів для непродуктивних тварин (петфуду). Дозвіл поширюється й на фасовані корми, виготовлені з використанням кормових добавок, зареєстрованих у Євросоюзі, якщо такі корми походять з потужностей, розташованих або в Україні, або в державах – членах ЄС чи мають дозвіл на ввезення до ЄС. Також протягом чотирьох років з дня набрання чинності прийнятого закону дозволяються виробництво, ввезення та обіг готових кормів, преміксів і кормових добавок, зареєстрованих відповідно до Закону України «Про ветеринарну медицину» за умови наявності дійсних реєстраційних посвідчень.

Прийняті поправки вирішили проблему скорочення пропозиції готових кормів для непродуктивних тварин на вітчизняному ринку. Однак наші дослідження показали, що негативним наслідком прийняття цього закону стало стрімке збільшення на ринку кількості контрафактних добавок, оскільки відповідний закон не передбачає механізму контролю з боку держави кінцевої мети завезення добавок. Фактично в Україну сьогодні безперешкодно ввозяться добавки для усіх видів тварин, і не лише європейських виробників. При цьому безпеку завезених продуктів ніяк не контролюється.

Спеціалістам Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок стало відомо про низку фактів, коли під виглядом імпорту з Європейського Союзу в Україну ввозилися корми, що містять заборонені для використання в такий спосіб антибіотики з третіх країн. За митними документами ці продукти ввозились у країну ЄС як транзитну (такий спосіб дозволяє перебувати на території ЄС вантажу упродовж короткого терміну без проходження детального митного контролю), а вже звідти завозилися в Україну під виглядом європейського продукту.

Ситуація, коли в Україну практично безконтрольно завозяться кормові добавки з інших країн, ставить під загрозу існування вітчизняного виробництва кормових добавок як такого. Якщо взяти до уваги той факт, що з усього зареєстрованого асортименту кормових добавок в Україні частка продуктів вітчизня-

ного виробництва становить близько 17%, можна вести мову про серйозні проблеми галузі та аномально високу залежність ринку від імпортних поставок.

Слід зазначити, що раніше держава намагалася стимулювати вітчизняних виробників кормових добавок, пропонуючи їм суттєві преференції при реєстрації їхньої продукції в Україні. Зокрема, вартість реєстрації вітчизняних кормових добавок була в рази нижчою, ніж іноземних. Очікувалося, що такий підхід мав допомогти виходу на ринок нових якісних добавок вітчизняного виробництва, які би склали конкуренцію імпортним, зокрема беручи до уваги той факт, що виробництво кормових добавок є досить прибутковим бізнесом із високою часткою доданої вартості.

Чинне сьогодні законодавство скасовує таку перевагу, фактично вирівнюючи бар'єри для потрапляння на український ринок як для іноземних, так і для вітчизняних виробників. Такий підхід може мати досить сумні наслідки для більшості вітчизняних виробників кормових добавок, оскільки вони просто не зможуть повноцінно конкурувати на ринку з іноземними виробниками, більшість з яких є міжнародними корпораціями з величезним фінансовим та науковим потенціалом.

Підсумовуючи, можна зауважити, що впровадження в Україні європейських регуляторних механізмів здебільшого надає широкі можливості для бізнесу, усуває зайві бюрократичні перепони, які раніше створювали додаткове адміністративне навантаження на операторів ринку. Однак відсутність напрацьованих ринкових чи адміністративних запобіжників, які діють у країнах ЄС, в Україні можуть призвести до кризових ситуацій та виникнення загроз для здоров'я людей чи тварин.

Запровадження спірних поправок щодо безперешкодного завезення на територію України кормових добавок, зареєстрованих в ЄС без належного контролю з боку держави (державної реєстрації за спрощеною системою), ставить під загрозу безпеку тварин і, як наслідок, продукції тваринництва. Окрім цього, допускаючи безконтрольний обіг кормових добавок, Україна ризикує повністю втратити власне виробництво цих продуктів, оскільки вітчизняний виробник,

який легально працює на ринку, просто не витримає конкуренції через перенасичення ринку дешевою контрафактною продукцією. Вже не йде мова про фінансові та репутаційні збитки, які зазнає держава через діяльність «сірого ринку».

Імплементация у вітчизняне законодавче поле норм європейського законодавства, без сумніву, має позитивно вплинути на інвестиційний клімат в державі, однак існують норми, запровадження яких доцільно застосовувати лише у випадку, якщо Україна стане повноцінним членом Європейського Союзу або коли між Україною та ЄС будуть підписані додаткові міжнародні договори про співробітництво чи партнерство.

Таким чином, можна резюмувати, що сучасний ринок кормових добавок регулюється як ринковими механізмами так і адміністративними способами впливу. Ринковий механізм передусім впливає на пропорцію попит/пропозиція та на встановлення ринкової вартості товару, у той же час втручанням держави передусім забезпечується контроль безпечності та якості кормових добавок допущених до обігу та створення умов для добросовісності конкуренції (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Вплив регуляторних важелів на функціонування ринку кормових добавок в Україні*

Параметри ринку та умови його функціонування	Ринкові важелі	Адміністративні важелі
Обсяг виробництва та імпорту (обсяг пропозиції)	+	-
Обсяг споживання (платоспроможний попит)	+	-
Формування вартості кормових добавок, що перебувають в обігу на внутрішньому ринку	+	-
Формування конкурентного середовища	+	+
Гарантування якості кормових добавок	+	+
Гарантування безпечності кормових добавок	-	+
Створення умов для добросовісної конкуренції	-	+
Захист інтересів вітчизняних виробників	-	+

*Джерело: власні узагальнення автора

Як видно з представленої таблиці, досліджуваний ринок регулюється відносно гармонійним поєднанням ринкових та адміністративних важелів. Двома ринковими параметрами, на які здійснюють певний вплив обидві групи важелів, є формування конкурентного середовища та гарантування ефективності кормових добавок, що перебувають в обігу. Ринковий механізм формування пропорції попиту/пропозиції регулює обсяг виробництва та імпорту кормових добавок, що прямо залежить від обсягу споживання (платоспроможного попиту), створюючи тим самим передумови для конкуренції між виробниками та імпортерами. У той же час держава, встановлюючи бар'єри виходу на ринок (державна реєстрація, видача експлуатаційних дозволів, постмаркетинговий моніторинг) передусім переслідує мету гарантування безпечності та якості кормових добавок, також має вплив на формування конкурентного середовища, не допускаючи до обігу окремі добавки, тим самим відсіюючи недобросовісних виробників.

Головні зусилля держави й надалі повинні бути спрямовані передусім на гарантування безпечності кормових добавок. Цей аспект ніяк не може регулюватися ринком, адже, попри гуманістичні декларації, головним завданням будь-якого бізнесу є отримання прибутку. Тому дуже часто, коли кормова добавка показала свою високу ефективність, вона користуватиметься попитом на ринку й виробників навряд будуть цікавити негативні віддалені наслідки її застосування, якщо такі прямо не впливатимуть на їх бізнес. Прикладом цього може слугувати застосування в якості кормових добавок антимікробних або гормональних субстанцій. Тому єдиним механізмом, що може впливати на цей аспект функціонування ринку, є прямиий контроль держави.

Також ринковий механізм самотійно не здатен гарантувати добросовісну конкуренцію та захищати вітчизняні економічні інтереси (захист українських виробників кормових добавок). Тому іншим важливим завданням держави є контроль за добросовісністю конкуренції та встановлення цивілізованих правил функціонування ринку.

Розмірковуючи про вплив на ринок кормових добавок чинного законодавства, корисним було дізнатися про ступінь впливу попередніх законодавчих норм на споживачів кормових добавок – тваринницькі підприємства. Ці аспекти функціонування ринку кормових добавок з'ясовували у рамках проведеного нами анкетного опитування сільськогосподарських підприємств Львівської області, які звітували за формами № 50-сг, № 24-сг та/або №1-риба.

Респондентам було запропоновано дати оцінку впливу діючих нормативних або законодавчих актів на діяльність їхніх підприємств. Більшість респондентів, які дали відповідь на цей блок запитань, зазначили, що вони не відчували впливу законодавства на свою діяльність. Відповідаючи на запитання щодо впливу вимог до якості продукції на їх діяльність, 59% опитаних зазначили, що такого впливу не відчували, 40% респондентів зауважили, що відповідні вимоги мали позитивний вплив. І лише в 1% відповідей стверджувалося, що вимоги до якості продукції мали негативний вплив на діяльність підприємств (перешкоджали, стримували або збільшували їхні витрати) (рис. 3.7).

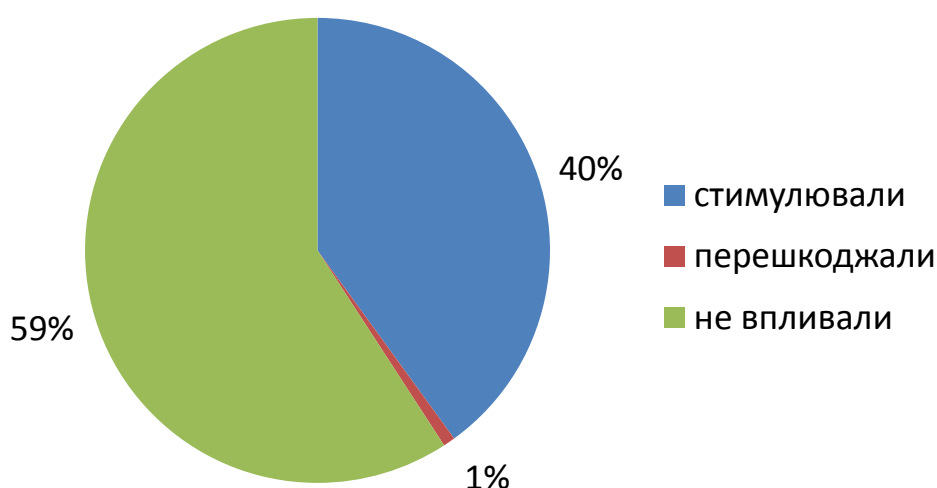

Рис. 3.7. Вплив законодавчих вимог до якості продукції на діяльність підприємств Львівської області, що виробляли продукцію тваринництва*

* За результатами опитування сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Оцінюючи вплив законодавчих вимог до умов виробництва (наявність ліценцій, експлуатаційних дозволів тощо), більшість респондентів (64%) зазначили, що не відчували їхнього впливу у своїй діяльності. Вказали, що ці вимоги

перешкождали діяльності підприємств 17% опитаних, а 19% респондентів зазначили, що відповідні вимоги стимулювали їхню діяльність (рис. 3.8).

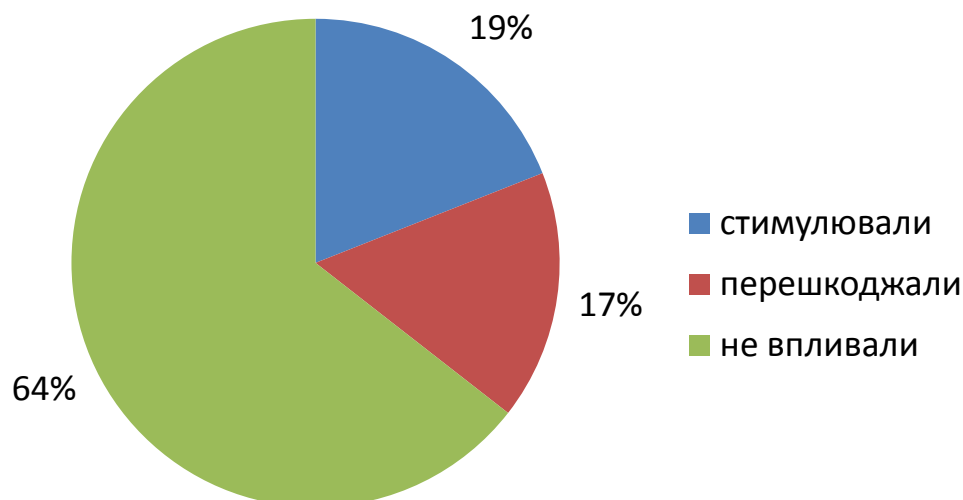

Рис. 3.8. Вплив законодавчих вимог до умов виробництва на діяльність підприємств Львівської області, що виробляли продукцію тваринництва*

* За результатами опитування сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Оцінюючи вплив ветеринарних вимог на діяльність підприємств, 48% респондентів зазначили, що ці вимоги не вплинули на їх діяльність, 39% зазначили, що законодавчі вимоги стимулювали їхню діяльність і 14% респондентів зазначили, що такі вимоги перешкождали їхній діяльності (рис. 3.9).

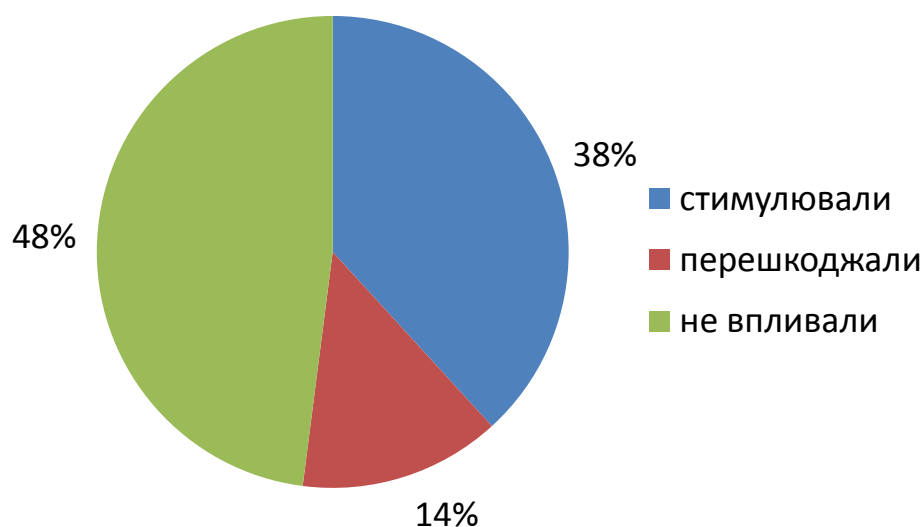

Рис. 3.9. Вплив ветеринарних законодавчих вимог на діяльність підприємств Львівської області, що виробляли продукцію тваринництва*

* За результатами опитування сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Також респондентам було поставлене запитання: «На Вашу думку, якою має бути відповідальність окремих сторін за якість та безпечність кормових добавок, що розміщені на вітчизняному ринку?». При відповіді на це запитання можна було обрати кілька запропонованих варіантів відповідей.

Згідно з отриманими відповідями (табл. 3.7), більшість респондентів зійшлися в думці, що основну відповідальність повинні ділити між собою передусім виробники кормових добавок і держава, яка через механізм державної реєстрації та постмаркетинговий контроль дозволяє чи забороняє виробництво та обіг тих чи інших добавок на внутрішньому ринку.

Таблиця 3.7

Погляди підприємств – виробників продукції тваринництва Львівської області щодо рівня відповідальності за якість та безпеку кормових добавок, яка має бути покладена на учасників відповідного ринку*

Варіанти відповідей	Виробники		Дистриб'ютори		Держава	
	кількість відповідей	частка, %	кількість відповідей	частка, %	кількість відповідей	частка, %
Несе основну або високу відповідальність	90	76,9	14	12	60	51,3
Несе часткову відповідальність	14	12	65	55,5	23	19,6
Важко відповісти	13	11,1	38	32,5	34	29,1%
Разом	117	100,0	117	100,0	117	100,0

* За результатами опитування сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Отже, за результатами опитування доходимо висновку, що підходи, які використовувалися державою для регулювання ринку кормів та кормових добавок, здебільшого не створювали надмірного адміністративного навантаження на тваринницькі підприємства. Зокрема, це стосується вимог до якості продукції чи умов її виробництва. З іншого боку, в питанні контролю за якістю кормових добавок на вітчизняному ринку тваринники схильні покласти значну відповідальність на державу, хоча й відзначають превалюючу відповідальність виробника. Вважаємо, такий погляд цілком вписується в європейську концепцію

гарантування якості кормових добавок, яка передбачає передусім високу відповідальність виробників та інших операторів ринку, а державі здебільшого відводиться роль арбітра.

Удосконалення вітчизняного законодавства щодо функціонування досліджуваного ринку, безумовно, є важливим тактичним кроком держави, спрямованим на підтримку галузі та захист вітчизняного виробника кормових добавок. Однак головна стратегія держави повинна бути спрямована передусім на проведення ефективної державної політики щодо підтримки та розвитку вітчизняного виробництва тваринницької продукції. Тому можна констатувати, що державне субсидювання галузі тваринництва слід розглядати як опосередкований адміністративний важіль впливу держави на функціонування ринку кормових добавок.

Урядом України запроваджено низку національних програм, спрямованих на субсидювання галузі тваринництва. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 № 107 затверджений Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції [99]. У чинному бюджетному кодексі України зазначено, що аграрії мають право отримати допомоги на суму до 1% вартості випуску продукції у сільському господарстві (т. зв аграрного ВВП) [14, стаття 42].

Для оцінки впливу державного субсидювання необхідно розглянути основні показники ефективності цих вкладень. На нашу думку такими показниками можуть бути динаміка зміни чисельності поголів'я тварин та обсягу виробництва продукції тваринництва (табл. 3.8). Як видно з представлених даних, обсяг державної підтримки галузі тваринництва упродовж попереднього періоду характеризувався тенденцією до зростання, однак помітно коливався в окремі роки. При цьому ми бачимо тенденцію до скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин та зменшення обсягів виробництва молока та яєць. Позитивним є збільшення обсягів виробництва приросту сільськогосподарських тварин, однак сформувався він за рахунок зростання виробництва м'яса птиці.

Таблиця 3.8

Оцінка ефективності державних дотацій галузі тваринництва*

Показники	2017р	2018р	2019р	2020р	2021р	2021 до 2017,%
Державна підтримка тваринництва, млн. грн.	166	2389	2433	1040	1609	у 9,69 раза
Поголів'я на кінець року, тис. голів:						
великої рогатої худоби	3531	3333	3092	2874	2644	74,9
свиней	6110	6025	5727	5876	5609	91,8
птиці, млн. голів	204,8	211,7	220,5	200,7	202,2	98,7
Обсяг виробництва молока, тис. т	10280,5	10064	9663,2	9263,6	8713,9	84,8
Вирощування сільськогосподарських тварин, у живій масі, тис. т	3206,1	3368,2	3445,5	3409,3	3329,8	103,9
у т.ч. птиці	1586,2	1770,2	1859,3	1845,7	1825,4	115,1
Кількість одержаних яєць від птиці свійської, млн. шт	15506	16132	16677	16167	14071	90,7

*Джерело: [75, 110-113, 127]

Слід зазначити, що існуюча дотаційна політика в державі є недостатньо ефективною для підтримки малих форм господарювання (зокрема фермерських господарств). Компенсація державною частини плати за банківські кредити хіба дещо допомагає покрити сезонні потреби фермерів у коштах на поточні витрати. Основними ж бенефіціарами державного субсидіювання є великі агрохолдинги та постачальники агроресурсів, оскільки упродовж багатьох років саме їм діставалось до 80% ресурсних трансферів [79].

У рамках дослідження ефективності державного субсидіювання слід враховувати й такі аспекти, як корупційні ризики та вплив на ринкову конкуренцію. Щодо останнього, то зазначимо, що здебільшого тваринницькі господарства мають дуже вузьке поле для самостійного встановлення цін на свою продукцію. Фермер лише вирощує тварин, а закупівельну ціну та кінцеву вартість продуктів тваринництва диктують передусім підприємства, що займаються забоєм, переробкою та реалізацією. Так, приміром, у вартості м'яса, яку сплачує кінцевий споживач, до 30% – торгова націнка (прибуток торгівельної мережі) та

до 15% – витрати на забій та переробку (прибуток забійного цеху). Такі реалії суттєво гальмують розвиток малого тваринницького бізнесу, який, на відміну від вертикально інтегрованих агрохолдингів, змушений збувати свою продукцію за цінами, що встановлюють закупівельники та на їхніх умовах.

В умовах ринкової економіки саме ринковий механізм є природним регулятором конкурентного тиску. Відтак, зростання рентабельності окремих товаровиробників має відбуватися, передусім, унаслідок їх адаптивності та життєздатності, а непродумана дотаційна політика держави вносить дисонанс у взаємодію ринкових суб'єктів.

Як відомо, світовий досвід підтверджує низьку ефективність запровадження прямого субсидіювання та спеціальних бюджетних дотацій аграріям. Так, країни з найбільш ефективним агросектором відмовились від подібних заходів. Вони або взагалі не підтримують агросектор (Нова Зеландія), або надають допомогу лише у формі страхових платежів (США, Австралія) чи здешевлення кредитів (Канада), або спрямовують головні зусилля на підтримку наукових досліджень в аграрному секторі (Нідерланди) [123]. Попри те, що більшість країн Європейського Союзу досі застосовують пряме субсидіювання агросектору, більшість із них визнають низьку ефективність такої політики. ЄС і досі використовує її лише тому, що викликане субсидіями спотворення конкурентного середовища робить їх скасування надто болісним для товаровиробників [123].

Отже, ми бачимо, що сьогодні наша держава стоїть перед необхідністю ґрунтовного перегляду звичних підходів до субсидіювання вітчизняного аграрного виробництва. На нашу думку, запровадження пільгового кредитування малих та середніх фермерських господарств у тандемі з продуманою програмою страхування ризиків для аграріїв можуть стати цілком достатнім та дієвим інструментом для підвищення продуктивності вітчизняної галузі тваринництва.

Додатковим, однак надзвичайно важливим інструментом, що стимулюватиме розвиток галузі тваринництва, є запровадження грантової підтримки наукових установ, які займаються розробкою інноваційних технологій годівлі та вирощуванні тварин, а також технологій, що мінімізують негативний вплив ін-

дустріального тваринництва на довкілля. Доцільним було б розширення участі у фінансуванні грантових програм представників аграрного бізнесу.

В Україні назріла потреба у створенні цілісної концепції розвитку аграрного сектору економіки і тваринництва як важливої його складової, яка б ґрунтувалася на вже згаданому нами принципі «від лану до столу» та не обмежувалася лише наближенням вітчизняного законодавства до європейських вимог, а встановлювала би принципи взаємодії держави і бізнесу з урахуванням умов, у яких вітчизняний бізнес функціонує.

Пріоритетними завданнями цієї концепції повинні стати:

1. Удосконалення системи оподаткування аграрних підприємств із створенням спеціальних умов для малого та середнього бізнесу.

2. Пільгові умови кредитування вітчизняного виробництва тваринницької продукції та підприємств кормової індустрії.

3. Державна програма страхування аграрних ризиків.

4. Розвиток інституту дорадництва із продуманими механізмами стимулювання малого та середнього бізнесу до співпраці із дорадницькою службою.

5. Державна підтримка інноваційної діяльності, науково-пошукових робіт в аграрному секторі. Розвиток грантових програм для науковців, що працюють над вирішенням актуальних проблем сільського господарства.

6. Усунення дисбалансу в технічних бар'єрах входження на ринок для вітчизняних та закордонних виробників кормових добавок та кормів.

7. Покращення інвестиційного клімату шляхом гарантування пільгового режиму оподаткування для нових підприємств з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції.

Виконання перелічених завдань суттєво покращить бізнес-клімат в аграрному секторі, стимулюватиме продуктивність галузей тваринництва і кормовиробництва, при цьому не створюватиме штучних конкурентних переваг для окремих ринкових суб'єктів.

Водночас слід розуміти, що повноцінна робота економіки загалом та аграрного сектору зокрема можлива лише після зниження безпекових ризиків у

державі, відновлення логістики та можливостей аграріїв обробляти землю та збирати урожай. Унаслідок воєнної агресії РФ ситуація з інфраструктурою і ринковою кон'юнктурою в різних регіонах нашої держави принципово різна. Тому за сучасних українських реалій уніфікований підхід для вирішення на перший погляд подібних проблем у регіонах із різною безпековою ситуацією нашої держави буде неефективним. Приміром, рішення про модернізацію комбикормового заводу та способи її проведення на мирній території і на звільненій території повинні бути принципово різними, з огляду не лише на вцілілу інфраструктуру, а й на обсяг регіонального попиту на комбикорми. Відтак до завершення воєнного стану в Україні та на період відновлення економіки постраждалих від окупації та воєнних дій територій повинні застосовуватися особливі інструменти регулювання господарських процесів, які враховують стан цих територій, пріоритети їх відродження, наявні джерела фінансування тощо.

3.3. Обґрунтування параметрів формування попиту на кормові добавки та їх використання виробниками продукції тваринництва

Прискорення науково-технічного прогресу, загострення конкурентної боротьби за ринки збуту власної продукції та ріст попиту на безпечні продукти харчування ставлять тваринницькі підприємства перед необхідністю удосконалення технологій вирощування та годівлі тварин. Сьогодні застосування кормових добавок стало невід'ємною умовою раціоналізації використання кормів, покращення їх функціональних та смакових якостей, балансування раціонів тварин за поживними речовинами. Успішне функціонування ринку кормових добавок, їх широкий асортимент, доступність для споживача стали запорукою прибутковості галузі тваринництва.

У той же час функціонування ринку кормових добавок в Україні раніше практично не досліджувалось. Тому аналіз особливостей формування попиту на означеному ринку є важливим інструментом для розуміння споживчої цінності

відповідної групи товарів, найбільш затребуваних її характеристик та інших важливих чинників удосконалення системи годівлі тварин.

Як йшлося в попередніх параграфах, найбільш впливовою групою споживачів кормових добавок в Україні є аграрні холдинги, зокрема комбікормові заводи, що входять до їх складу та виготовляють комбіновані корми передусім для внутрішнього споживання тваринницькими підприємствами холдингу. Ця група споживачів формує великий платоспроможний попит передусім на поживні кормові добавки, певною мірою на технологічні добавки, що застосовуються з метою покращення гігієнічних характеристик кормів, а також їх фізико-хімічних характеристик. Окрім цього, до складу комбікормів іноді включають окремі зоотехнічні добавки (підсилювачі засвоюваності та стабілізатори кишкової мікрофлори).

Саме аграрні холдинги є найбільш активними учасниками вітчизняного ринку кормових добавок. Здебільшого вони укладають прямі угоди з виробниками та самостійно імпортують кормові добавки, призначені для власного споживання. Дистриб'юторські компанії також відіграють важливу роль у формуванні попиту на кормові добавки, однак на ринку вони виступають у ролі проміжної ланки між виробником та споживачами, імпортуючи добавки під конкретні замовлення від тваринницьких підприємств. Аналіз відкритих джерел [45] показав, що упродовж 2020 р. в Україну було імпортовано кормових добавок на суму 171 млн доларів США, що в перерахунку на курс гривні за середньорічним курсом НБУ становило 4612 млн грн. (рис. 3.10.).

Як зазначали, в ході нашого дослідження було з'ясовано, що вітчизняне виробництво кормових добавок та преміксів надзвичайно залежне від імпортованих активних речовин. В Україні їх виробляють небагато, і загалом вітчизняне виробництво цих продуктів покриває лише незначну частку попиту на внутрішньому ринку. Тому, орієнтуючись на асортимент зареєстрованих кормових добавок в Україні (з якого видно, що частка вітчизняних добавок не перевищує 17%), можна припустити, що реальний обсяг вітчизняного ринку кор-

мових добавок у 2020 році становив близько 200 млн доларів США або близько 5,4 млрд. грн за тодішнім курсом.

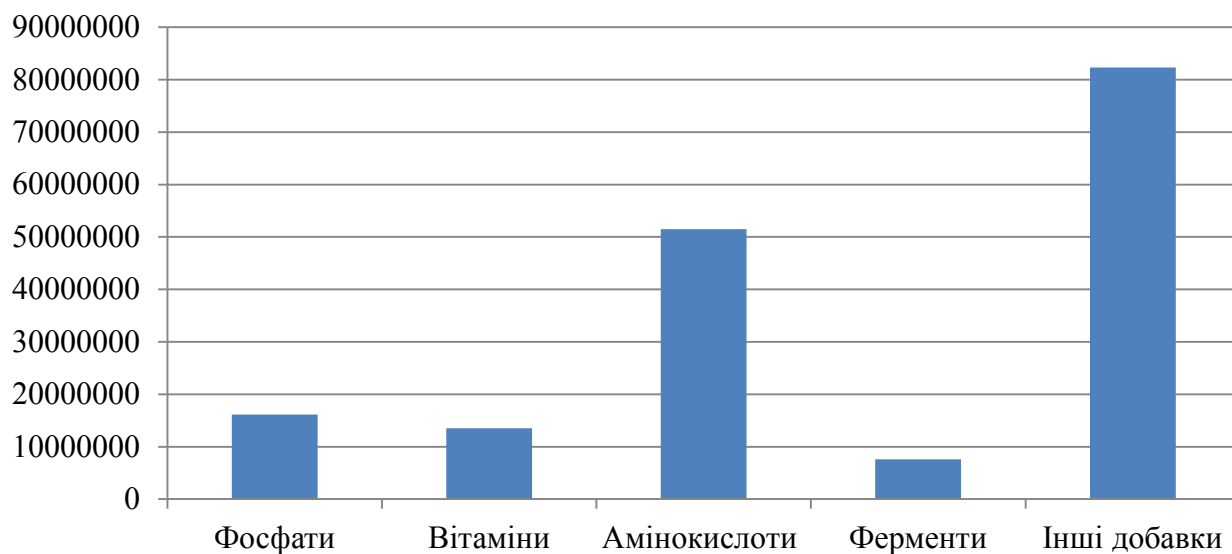

Рис. 3.10. Імпорт в Україну кормових добавок у 2020 році, дол. США*

* за даними джерела [45].

Найбільшим сегментом цього ринку є кормові амінокислоти. У цьому випадку категорію «інші кормові добавки» ми не розглядаємо, оскільки сюди входять одразу кілька груп добавок, виокремлення яких з метою оцінки розміру кожного ринкового сегменту є неможливим через брак відповідної інформації. Отже, розмір ринкового сегменту кормових амінокислот становив у 2020 році близько 51 млн доларів США. Розмір ринкового сегменту кормових вітамінів становив близько 13,5 млн доларів США, сегмент кормових ферментів за обсягом імпорту оцінюється в майже 7,6 млн доларів США. Кормові фосфати за загальноприйнятою класифікацією скоріше слід розглядати як нішевий ринок сегменту мінеральних добавок. Це велика ніша, яка за обсягом імпорту оцінюється у 16 млн доларів США.

З переліку основних імпортерів кормових добавок у 2020 року (дод. К) за основними групами добавок видно, що до Топ-10 імпортерів входить ПрАТ «Миронівський хлібопродукт», який, як ми знаємо, упродовж багатьох років лідирує на вітчизняному ринку комбікормів, а також ТОВ «Ясенвіт», що належить агрохолдингу «Овостар Юніон» та ГК «Єдинство». Сумарна частка цих

агрохолдингів у всьому обсязі імпорту розглянутих груп кормових добавок становила в зазначений період 32 %.

Наступна група компаній, що імпортують кормові добавки в Україну, це імпортери та дистриб'ютори. Серед лідерів можна назвати ТОВ «ТД «СВІТ-АГРО», ТОВ «ПФГ «Нафтахім», ТОВ «АГРОСЕПЛАЙ» та інші. Частка названих компаній у всьому обсязі імпорту розглянутих груп кормових добавок становить близько 50 %.

Третя велика група компаній-імпортерів – виробники преміксів та БВМД. Серед найбільших можна назвати ТОВ «КАРГІЛЛ ЕНІМАЛ НУТРИШН», ТОВ «БІОХЕМ УКРАЇНА», ТОВ «Коудайс Україна», ТОВ «ТРАУ НУТРИШИН Україна». Усі перелічені компанії є відділеннями транснаціональних корпорацій, чиї виробничі потужності розміщені в Україні. Серед вітчизняних виробників, що увійшли до Топ-10, можна назвати ТОВ «Д-Мікс Україна» (яку у 2021 році викупив концерн «Коудайс») та ТзОВ «Агролайф корми». Частка перелічених компаній-виробників у всьому обсязі імпорту розглянутих груп кормових добавок становить близько 17%.

Як уже зазначали, перша група компаній-імпортерів (агрохолдинги) фокусується на власних потребах у кормових добавках й імпортує їх лише для використання власними підприємствами (передусім комбикормовими заводами). Натомість обсяги закупівель та вибір кормових добавок, що імпортуються другою і третьою групами (дистриб'юторами та виробниками) передусім залежить від внутрішнього попиту, який власне і формують вітчизняні тваринницькі підприємства.

Особливості формування попиту на вітчизняному ринку кормових добавок з'ясували за допомогою проведеного у 2020 році анкетного опитування сільськогосподарських підприємств Львівської області. З'ясування цих особливостей формує інформаційну базу для здійснення прогнозів про розвиток досліджуваного ринку.

Як зазначали, в опитуванні взяли участь 137 підприємств. У більшості з них частка витрат на придбання кормів становить від 11 до 50% від загальних

витрат. Їхні видатки на придбання ветеринарних препаратів займають до 10% у загальній структурі витрат на виробництво продукції тваринництва. Витрати на придбання преміксів і кормових добавок або відсутні, або ж не перевищують 10% відповідних витрат.

Опитування показало, що використовують кормові добавки лише 46% респондентів (табл. 3.9). Не застосовують кормові добавки 54% підприємств, від яких отримано заповнені анкети. У той же час, серед підприємств, які заявили, що не застосовують кормові добавки, 12 зазначили, що мають витрати на придбання преміксів. Доходимо висновку, що ці підприємства все ж є учасниками ринку кормових добавок (як мінімум, поживних). Щоб зрозуміти основні аспекти споживчого вибору цих підприємств, ми проаналізуємо їхні відповіді окремо.

Таблиця 3.9.

Застосування кормових добавок тваринницькими підприємствами Львівської області*

Галузі тваринництва	Всього підприємств - респондентів	Підприємства, що застосовують кормові добавки		Підприємства, що не застосовують кормові добавки (у т.ч. зазначили наявність витрат на придбання преміксів)	
		кількість	частка, %	кількість	частка, %
Скотарство	58	18	31,0	40 (5)	69,0 (8,6)
Свинарство	43	23	53,5	20 (7)	46,5 (16,3)
Птахівництво	24	21	87,5	3	12,5
Рибництво	12	1	8,3	11	91,7
Всього	137	63	46,0	74 (12)	54,0 (8,8)

* За результатами опитування сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Цікаво розглянути підходи до застосування кормових добавок у різних галузях тваринництва. З цією метою ми поділили підприємства, які взяли участь в опитуванні, на основні галузі їх спеціалізації – свинарство, птахівництво, скотарство, рибництво. У випадках, коли підприємство утримує кілька різних ви-

дів тварин, ми порівнювали зазначену у відповідях кількісну групу тварин кожного виду. У якості спеціалізації зазначали ту галузь тваринництва, тварин якої з переведенням їх в умовне поголів'я було більше. Коефіцієнти переведення в умовне поголів'я, як відомо, враховують витрати кормів на одну тварину. З досліджуваної сукупності 5 підприємств зазначили, що утримують дрібну рогату худобу, однак у них ця галузь тваринництва не є основною. Тому окремо галузі вівчарства і козівництва ми не розглядали.

Результати опитування показали, що найбільшою мірою кормові добавки застосовують у птахівництві (87,5% підприємств галузі) та у підприємствах, що спеціалізуються на вирощуванні й відгодівлі свиней (53,5% респондентів). Із отриманих відповідей можна зробити висновок про великий потенціал росту ємності сегменту добавок, призначених для великої рогатої худоби. У цьому сегменті не задіяними серед охоплених опитуванням підприємств було 69% суб'єктів господарювання – потенційних споживачів.

З рибництвом ситуація дещо інша. Промисловий спосіб вирощування риби найчастіше передбачає застосування сучасних методів інтенсифікації (годівля, меліорація тощо), які передбачають оптимальне використання ресурсів на одиниці площі акваторії. Інтенсивні форми вирощування риби передусім забезпечуються за рахунок годівлі штучними кормами, до складу яких вже входять кормові добавки. З технічної точки зору це найлегший спосіб згодовування добавок рибі, адже цільове застосування добавок передбачає або задавання добавки кожній тварині окремо з чітким розрахунком дози (найчастіше це має місце в скотарстві та свинарстві), або виокремлення зі стада певних категорій тварин, яким масово задається кормова добавка з кормом чи водою з розрахунку на загальну кількість тварин у групі (найчастіше застосовується у птахівництві). Беручи до уваги особливості галузі (короткий термін росту риби, умови утримання та годівлі), цільове застосування кормових добавок для згодовування промислової риби зустрічається не так часто.

Застосовуючи кормові добавки, підприємства передусім мають на меті збалансування раціону тварин за вітамінами, мікроелементами, амінокислотами

– такий варіант відповіді зазначили 62 респонденти, або 98% підприємств, що застосовують кормові добавки. Серед інших цілей, які ставлять перед собою виробники продукції тваринництва, використовуючи добавки, варто виділити зміцнення імунітету тварин, стабілізацію мікрофлори кишечника тварин, підсилення засвоюваності кормів, покращення фізичних та/або хімічних властивостей корму (табл. 3.10). У цьому блоці питань респонденти могли обрати кілька варіантів відповіді.

Таблиця 3.10

**Відповіді респондентів – тваринницьких підприємств Львівської області
щодо мети застосування кормових добавок***

Мета застосування кормових добавок	Кількість підприємств	Частка серед усіх підприємств, що застосовують кормові добавки	Спеціалізація підприємства (приведено кількість відповідей та їх частку у % серед підприємств галузі, що застосовують кормові добавки)			
			Скотарство	Свинарство	Птахівництво	Рибництво
1	2	3	4	5	6	7
Збалансування раціону тварин за вітамінами, мікроелементами, амінокислотами тощо (премікси, БВМД, вітамінні добавки тощо)	62	98,4	18 100,0%	22 95,7%	21 100,0%	1 100,0%
Зміцнення імунітету тварин	26	41,3	10 55,6%	6 26,1%	9 42,9%	1 100,0%
Стабілізація мікрофлори кишечника тварин (пробіотики чи пребіотики)	18	28,6	4 22,2%	4 17,4%	10 47,6%	0
Підсилення засвоюваності кормів (ензими)	14	22,2	5 27,8	2 8,7%	7 33,3%	0
Покращення фізичних та/або хімічних властивостей корму (технологічні добавки, наприклад консерванти, стабілізатори, інгібітори мікотоксинів тощо)	11	17,5	5 27,8%	2 8,7%	4 19,0%	0

Продовження таблиці 3.10

1	2	3	4	5	6	7
У якості допоміжної терапії при лікуванні певних фізіологічних розладів тварин (наприклад застосування добавок із гепатопротекторною дією)	8	12,7	4 22,2%	2 8,7%	2 9,5%	0
Підсилення запаху чи смакових якостей корму (сенсорні добавки)	5	8,0	2 11,1%	2 8,7%	1 4,8%	0
Покращення зовнішнього вигляду продукції тваринництва (наприклад, барвники)	1	1,6	1 5,6%	0	0	1
Інша мета	2	3,2	0	2 8,7%	0	0

* За результатами опитування сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Низький інтерес підприємств галузі свинарства у застосуванні ферментних кормових добавок (їх застосовували лише 8,7% підприємств) свідчить про застарілість підходів до вирощування тварин. Як відомо, застосування ферментних добавок суттєво підвищує перетравність кормів, що у підсумку значно зменшує їх використання з розрахунку на одиницю продукції. А поліпшення травлення тварин має наслідком відчутне зростання абсолютного та середньодобового приросту їх маси [25]. У той же час коефіцієнт окупності кормових ферментів становить 1:10 [12].

У поєднанні з невисокою кількістю відповідей про те, що кормові добавки застосовують у допоміжній терапії, можна дійти висновку про загалом низьку зацікавленість тваринників у виробництві безпечної продукції. Причиною цього є низька платоспроможність населення, яка не формує достатнього попиту на якісну, однак дорожчу продукцію тваринництва. У той же час невисока популярність багатьох зоотехнічних добавок серед опитаних господарств може свідчити й про брак інформації серед тваринників про вигоди від застосування цих продуктів.

У цьому контексті цікавим буде аналіз чинників, які найбільше впливають на вибір кормових добавок тими, хто їх застосовує (табл. 3.11). Опитані підприємств найчастіше відзначали варіант відповіді «оптимальне співвідношення ціни та якості». Цей критерій був визначальним для підприємств усіх тваринницьких галузей. Другим за значенням чинником є репутація виробника та попередній досвід використання кормових добавок. Доволі часто тваринницькі підприємства орієнтувалися на рекомендації незалежних фахівців та спеціальні умови обслуговування, запропоновані виробником (науковий супровід його спеціалістів з годівлі, ветеринарних лікарів тощо). У спеціальних умовах обслуговування зацікавлені третина підприємств скотарства та птахівництва, у той час як для підприємства галузі свинарства цей чинник є другорядним.

Таблиця 3.11

Чинники, що впливають на вибір кормових добавок тваринницькими підприємствами Львівської області*

Чинники	Кількість підприємств	Частка серед усіх підприємств, що застосовують кормові добавки	Спеціалізація підприємства (приведено кількість відповідей та їх частку у % серед підприємств галузі, що застосовують кормові добавки)			
			Скотарство	Свинарство	Птахівництво	Рибництво
Співвідношення ціна / якість	52	82,5	13 72,2%	21 91,3%	17 81,0%	1 100,0
Репутація виробника, попередній досвід	26	41,3	7 38,9%	5 21,7%	14 66,7%	0
Рекомендація незалежних фахівців	16	25,4	5 27,8%	5 21,7%	6 28,6	0
Спеціальні умови обслуговування, запропоновані виробником (науковий супровід його спеціалістів з годівлі, ветеринарних лікарів тощо)	16	25,4	6 33,3%	2 8,7%	8 38,1%	0
Доступна (мінімальна) ціна	6	9,5	3 16,7%	1 4,3%	2,5 9%	0

* За результатами опитування сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

У рамках аналізу мотивації споживачів було з'ясовано, що більшість респондентів передусім орієнтувалися на рекомендації фахівців (ветеринарних лікарів, зоотехніка, спеціаліста з годівлі тощо). Меншою мірою виробники продукції тваринництва орієнтувалися на рекомендації колег та на інформацію отриману на спеціалізованих виставках (табл. 3.12). У якості іншого джерела інформації один респондент зазначив Інтернет.

Таблиця 3.12

Основні джерела інформації про кормові добавки та про новинки на ринку серед тваринницьких підприємств Львівщини*

Чинники	Спеціалізація підприємства (приведено кількість відповідей та перерахунків у % серед підприємств галузі, що застосовують кормові добавки)					Частка серед усіх підприємств, що застосовують кормові добавки, %
	скотарство	свинарство	птахівництво	рибництво	всього	
Рекомендація фахівців (ветеринарних лікарів, зоотехніків, спеціалістів з годівлі)	17 94%	21 91%	20 95%	0	58	92
Рекомендація колег	2 11%	4 17%	11 53%	0	17	27
Спеціалізовані виставки	3 16%	3 13%	9 42%	0	15	24
Статті та реклама у періодичних виданнях для тваринників	2 11%	2 8%	5 23%	0	9	14
Спеціалізована наукова література	3 16%	2 8%	3 14%	1	9	14
Інші джерела	1 5%	0	0	0	1	2

* За результатами опитування сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Отже, ми бачимо, що понад третину підприємств галузі птахівництва керувалися трьома різними джерелами інформації, у той час як більшість підприємств галузі скотарства та свинарства передусім орієнтовані на рекомендацію фахівців.

Респондентам, які зазначили, що при вирощуванні тварин не застосовують кормові добавки, було поставлене питання про причину такого рішення. З аналізу відповідей респондентів ми виключили 12 анкет підприємств, які зазначили, що не застосовують кормові добавки, однак у структурі їх витрат є витрати на придбання преміксів. Як вже йшлося вище, такі підприємства можна віднести до споживачів поживних корових добавок, а їх споживчі мотиви ми розглянемо окремо. В аналізі цього блоку питань було враховано 62 анкети.

Із зазначеної сукупності 41 % респондентів зазначили, що застосування кормових добавок є економічно не вигідним через їхню високу вартість. Варіант відповіді «Вважаю, що застосування кормових добавок погано впливає на якість продуктів тваринництва» вказали 30 % респондентів. Ще 14,5 % зазначили, що не знайомі із можливими вигодами від застосування кормових добавок та мають побоювання через відсутність відповідного досвіду. Натомість 8 % респондентів зазначили, що зустрічалися чи чули про негативні наслідки застосування кормових добавок, які призводили до хвороб чи загибелі тварин або зниження якості продукції тваринництва. Із восьми респондентів, які зазначили у відповідях графу «інша причина», семеро цю причину не конкретизували. Одне підприємство, що розводить рибу, зазначило, що у рибництві кормові добавки не застосовуються. Детально відповіді респондентів у контексті їх галузевої належності приведені в табл. 3.13.

Цікаво те, що підприємства, які застосовували кормові добавки, зазначили доступну вартість як найменш важливий чинник, що впливає на їх вибір. Натомість підприємства, які не застосовували добавки, головною причиною відмови від них зазначили високу вартість. Такий дисонанс поглядів може свідчити про недостатню інформованість тваринників про вигоди від застосування кормових добавок, серед яких – і підвищення економічної ефективності бізнесу.

Найбільш занепокоєні можливим негативним впливом на якість продуктів тваринництва є підприємства галузі свинарства та скотарства (38 % та 31 % відповідно). Про свій негативний досвід від застосування кормових добавок чи

відому інформацію про такі випадки заявили лише 6% підприємств галузі скотарства та 27% галузі рибництва (у даному випадку це 3 підприємства).

Таблиця 3.13.

Причини відмови від застосування кормових добавок тваринницькими підприємствами Львівської області*

Причини	Спеціалізація підприємства (приведено кількість відповідей та перерахунок у % серед підприємств галузі, що не застосовують кормові добавки та не мають витрат на придбання преміксів)					Частка серед усіх підприємств, що не застосовують кормові добавки, %
	ВРХ	Свині	Птиця	Риба	Всього	
Надто дорого, економічно не вигідно	18 51%	4 30%	1 33%	3 27%	26	41
Вважаю, що застосування кормових добавок погано впливає на якість продуктів тваринництва	11 31%	5 38%	0	3 27%	19	30
Не знайомий із можливими вигодами від застосування, побоювання через відсутність відповідного досвіду	7 20%	1 7%	0	1 9%	9	14,5
Зустрічався з негативними наслідками застосування добавок, які призводили до хвороб чи загибелі тварин, зниження якості продукції тваринництва тощо, чи чув про них	2 6%	0	0	3 27%	5	8
Інша причина	3 8%	2 15%	2 66%	1 9%	8	13

* За результатами опитування сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

На підставі проведеного аналізу можна сформулювати основні закономірності у формуванні параметрів попиту на кормові добавки серед тваринницьких підприємств Львівської області (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Основні закономірності у формуванні параметрів попиту на кормові добавки серед тваринницьких підприємств Львівської області*

Характеристика	Скотарство	Свинарство	Птахівництво
Основна група споживачів, що формує споживчий попит на кормові добавки	Крупні підприємства, що утримують від 101 до 1000 голів	Підприємства, що утримують від 101 до 1000 голів та великі підприємства, що утримують 1001 і більше голів	Середні підприємства, що утримують до 50000 голів птиці
Найбільш важливі споживчі параметри кормових добавок (зазначили понад 30% підприємств галузі серед тих, що застосовують добавки)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Балансування раціону за поживними елементами. 2. Зміцнення імунітету тварин. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Балансування раціону за поживними елементами 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Балансування раціону за поживними елементами. 2. Стабілізація мікрофлори кишечника тварин (пробіотики чи пребіотики). 3. Зміцнення імунітету тварин. 4. Підсилення засвоюваності кормів (ензими).
Ставлення до новінок	Консерватори	Суперконсерватори	Новатори
Найбільша група споживачів, що відмовляється від застосування добавок	Малі підприємства, що утримують до 50 голів тварин, де тваринництво є основною статтею прибутку	Малі підприємства, що утримують до 50 голів тварин, де тваринництво є другорядною статтею прибутку	Середні підприємства, що утримують до 50000 голів птиці, де тваринництво є основною статтею прибутку
Головний аргумент проти застосування кормових добавок (зазначили понад 30% респондентів, серед тих, хто не застосовує кормові добавки у своїй галузі)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Висока вартість. 2. Побоювання щодо можливого негативного впливу на якість продуктів тваринництва. 	<ol style="list-style-type: none"> 1 Побоювання щодо можливого негативного впливу на якість продуктів тваринництва. 2. Надто дорого, економічно не вигідно. 	X

* Узагальнення автора.

1. У скотарстві основною групою споживачів, що формують попит на кормові добавки, є великі підприємства, які утримують від 100 до 1000 голів великої рогатої худоби. Частка цих підприємств становить 50% серед тих, що застосовують кормові добавки у своїй галузі. Ця група споживачів є досить вимогливою при виборі корової добавки та дуже виважено робить свій вибір, зважаючи на якомога більше чинників та беручи інформацію із усіх можливих джерел. При цьому за реакцією на появу нового товару більшість споживачів галузі можна віднести до групи «консерватори», оскільки найбільшим попитом користуються традиційні та давно відомі поживні кормові добавки (вітаміни, мінерали, амінокислоти). У застосуванні зоотехнічних кормових добавок зацікавлені не більше 15% усіх підприємств галузі.

2. У свинарстві основними споживачами кормових добавок є великі підприємства, що вирощують від 100 до 1000 голів (39 % серед підприємств галузі, які застосовують кормові добавки) та підприємства, що вирощують понад 1000 голів (35 % серед підприємств галузі, які застосовують кормові добавки). Якщо на вибір підприємств першої групи впливає більшість із зазначених чинників, то для споживачів другої групи важливими є лише три чинники: оптимальне співвідношення ціна/якість, репутація виробника та рекомендація незалежних фахівців. Обидві групи споживачів за реакцією на появу новинок на ринку можна віднести до категорії «суперконсерватори», оскільки частка тих, хто застосовує інші добавки, окрім поживних не перевищує 14% серед усіх підприємств галузі.

3. Упродовж останніх років птахівництво – найбільш рентабельна галузь тваринництва в Україні. Тут широко застосовують сучасні виробничі технології. Зокрема, 87,5% підприємств галузі застосовують кормові добавки. Найбільшою групою споживачів у Львівській області є середні підприємства, що утримують від 1000 до 50000 голів птиці. Оцінюючи групи добавок, які обирають підприємства галузі, цю групу споживачів можна віднести до категорії «новатори», оскільки 62,5% підприємств галузі активно застосовують практич-

но усі групи кормових добавок (окрім сенсорних, які застосовує лише одне птахівниче підприємство).

Отримані відповіді дають нам змогу зробити певні припущення щодо тенденцій розвитку досліджуваного ринку в контексті формування попиту на кормові добавки. Так, у середньостроковій перспективі найбільшим попитом на ринку користуватимуться кормові добавки, призначені для птахівництва та свинарства. Попри те, що рівень первинного попиту на добавки для великої рогатої худоби доволі низький, є підстави вважати, що за умови грамотного застосування маркетингових методів стимулювання в перспективі попит на відповідну продукцію в скотарстві може стрімко зрости. Через низький попит практично незайнятими залишаються ринкові сегменти кормових добавок для дрібної рогатої худоби, конярства, рибництва та бджільництва.

Найбільшою популярністю на ринку користуватимуться передусім поживні кормові добавки (вітаміни, мінерали, амінокислоти) та окремі зоотехнічні добавки (ферменти, пробіотики). На наш погляд, у довгостроковій перспективі можливе зростання сегментів сенсорних добавок та окремих технологічних (особливо це стосується ніші підкислювачів).

При формуванні маркетингових стратегій виробникам кормових добавок передусім необхідно враховувати максимально деталізований портрет своєї цільової аудиторії, розуміти її мотиви при ухваленні рішень та знати головні перестороги, що стримують споживача на етапі усвідомлення потреби, оцінки характеристики товару, пошуку постачальника та ухвалення рішення про купівлю.

Наш аналіз показав, що тваринники галузі свинарства та скотарства є досить консервативними, багато з них мають сталі упередження щодо застосування кормових добавок. Вони найбільше довіряють думці фахівців та рекомендаціям колег, не надто цікавляться спеціалізованою чи науковою літературою. Тому здійснюючи заходи з позиціювання свого товару на відповідних ринках (особливо новинки) та пошуку нових споживачів, виробникам кормових добавок важливо встановлювати безпосередній контакт із покупцями. Доцільно

пропонувати їм особливі умови обслуговування, швидко надавати зворотній зв'язок, гарантувати фахову підтримку при виникненні проблем. При просуванні добавок для свинарства та скотарства реклама у друкованих виданнях матиме незначний ефект. Натомість організація спеціалізованих виїзних семінарів із залученням авторитетних фахівців з ветеринарної медицини, годівлі та зооінженерії можуть бути дуже ефективними. Для залучення нових клієнтів у цих галузях виробникам необхідно знайти способи здешевлення своєї продукції без втрат у якості та сервісі (зокрема, у п. 3.1 ми акцентуємо увагу на можливостях оптимізації ланцюгів збуту, особливо в ланках роздрібного та дрібно-оптового продажу).

При просуванні кормових добавок для виробників продукції птахівництва необхідні інші акценти. З нашого аналізу видно, що птахівничі підприємства здебільшого є новаторами та з цікавістю ставляться до сучасних підходів у годівлі та вирощуванні птиці, застосовують широку гаму кормових добавок і активно шукають інформацію про новинки на ринку. Більшість із них, застосовуючи кормові добавки, мають усталені зв'язки із виробниками та дистриб'юторами. При виборі нового продукту здебільшого орієнтуються на репутацію виробника та запропоновані умови обслуговування.

У відповідному сегменті ринку виробники кормових добавок головним чином конкурують за досвідченого споживача, а не шукають шляхи для залучення «новачків». Їхні маркетингові стратегії повинні будуватись передусім на донесенні інформації про переваги свого продукту та зручні умови співпраці з метою боротьби за лояльність споживачів. При цьому цінова перевага є далеко не вирішальним чинником при ухваленні рішення про купівлю кормової добавки.

Вітчизняні виробники кормових добавок для птиці можуть претендувати на відносну вільну нішу сенсорних добавок, зокрема добавок групи «барвники», а саме речовин, що посилюють забарвлення продуктів тваринного походження. Йдеться про застосування добавок на основі каротину, які надають інтенсивнішого забарвлення жовтку яєць, при цьому не маючи жодного негатив-

ного впливу на здоров'я тварин чи людей. Як видно з відповідей респондентів, застосування цих добавок у птахівництві поки що не надто популярне, однак при правильному просуванні дуже скоро попит на них може стрімко вирости.

У довгостроковій перспективі на попит на кормові добавки як і раніше впливатимуть:

1. Чисельність та структура поголів'я сільськогосподарських тварин. Сьогодні найбільш успішною галуззю залишається птахівництво та меншою мірою свинарство. Відповідно на ринку найбільш затребувані кормові добавки саме для цих видів тварин.

2. Вартість кормових матеріалів (особливо зернових). Як відомо, за умови застосування інтенсивних технологій у годівлі тварин (що передбачає використання кормових добавок) суттєво скорочується термін їх вирощування, що в підсумку дає можливість відчутно економити на кормах. Окрім цього, застосування поживних кормових добавок є обов'язковою умовою в разі згодовування тваринам кормів низької поживної якості.

3. Розвиток тваринницького бізнесу в нашій державі, зокрема кількість середніх та великих підприємств, що застосовують інтенсивні технології вирощування тварин. Як зазначали раніше, попит як на окремі добавки, так і на комбікорми та премікси серед малих господарств поки малопомітний.

4. Стан та ефективність галузі кормовиробництва. Зокрема йдеться про здатність вітчизняних виробників задовольнити внутрішній попит на якісні комбікорми.

5. Інтенсивність експорту тваринницької продукції у країни Європейського Союзу та інші країни світу, із високими вимогами до якості та безпечності такої продукції.

У середньостроковій перспективі основними чинниками, що впливатимуть на попит на кормові добавки будуть:

1. Платоспроможний попит на тваринницьку продукцію на внутрішньому ринку, сюди ж входять і структура споживання м'яса населенням та здатність вітчизняних тваринників задовольнити цей попит.

2. Поширення в Україні тенденції на споживання безпечної тваринницької продукції, отриманої від тварин, що вирощувались без застосування антимікробних чи гормональних препаратів.

3. Епізоотична ситуація всередині країни. Як відомо, у разі спалаху небезпечних інфекційних захворювань знищується велика кількість тварин, що в кінцевому підсумку призводить до скорочення попиту на добавки для таких видів тварин. Можлива і зворотна ситуація, коли через ріст захворюваності на кокцидіоз підвищувався попит на кокцидіостатики.

У короткостроковій перспективі основними чинниками, що впливатимуть на попит на кормові добавки будуть:

1. Поточна політична ситуація. Наявність та інтенсивність воєнних дій на тій чи іншій території.

2. Ефективність маркетингових стратегій виробників кормових добавок.

3. Вартість кормових добавок на внутрішньому ринку. Особливо важливі вартість для роздрібних та дрібнооптових покупців.

4. Доступний асортимент кормових добавок.

5. Логістичні можливості іноземних виробників кормових добавок та їх дистриб'юторів в Україні.

Не зайвим буде відзначити, що для вітчизняного ринку кормових добавок притаманні більшість характеристик світового ринку. Тому, беручи до уваги світові тенденції, можна припустити, що попит на кормові добавки в нашій країні зростатиме. Цьому сприятиме розвиток галузі тваринництва, застосування інноваційних методів вирощування тварин та обізнаність споживачів і їх прагнення до споживання безпечніших продуктів тваринництва. У той же час усе це матиме зміст лише після закінчення військових дій на території нашої держави та відновлення економіки.

Висновки до розділу 3

1. В Україні продовжується формування висококонкурентного ринку кормових добавок, на якому присутня велика кількість продавців продукції, що активно конкурують між собою за споживачів. Механізм функціонування ринку формується через відносини, що встановлюються між основними групами учасників ринку, які здійснюють виробництво, збут і споживання продукції. Основні можливості щодо удосконалення цього механізму пов'язані з розвитком відносин за участю суб'єктів, які забезпечують збут кормових добавок (дистриб'юторські функції). Серед відповідних суб'єктів чимало таких, що дублюють функції один одного, подовжуючи ланцюги збуту, а це підвищує вартість продукції для кінцевого споживача. Удосконалення роботи дистриб'юторів повинно відбуватися через механізм конкуренції між ними. Формування конкурентних переваг підприємств-дистриб'юторів слід пов'язувати з розширенням їхніх функцій, серед яких варто виділити розвиток співпраці з дорадчими службами, фахівцями з годівлі тварин, ветеринарними лікарями та іншими спеціалістами-практиками.

2. У якості головних драйверів, що можуть стимулювати ріст ринку кормових добавок в Україні, слід розглядати: підвищення вимог до якості та безпеки продуктів тваринництва на внутрішньому ринку; впровадження інноваційних технологій годівлі тварин, що передбачають застосування кормових добавок; нарощування експорту тваринницької продукції у країни ЄС, яке стимулюватиме вітчизняних виробників до переходу на органічні способи вирощування тварин, ширше застосування кормових добавок як безпечних заміників заборонених стимуляторів росту сільськогосподарських тварин. Важливим інструментом, що стимулюватиме розвиток галузі тваринництва як споживача кормових добавок, може стати запровадження грантової підтримки наукових установ, котрі займаються розробкою інноваційних технологій годівлі і вирощування тварин та передбачають мінімізацію негативного впливу індустріального тваринництва на довкілля.

3. Вагомим резервом росту ринку кормових добавок в Україні є зростання попиту на них з боку малих та середніх виробників продукції тваринництва. Чинником зростання цього попиту є удосконалення державної політики підтримки малих сільськогосподарських товаровиробників. Поштовх для розвитку малих форм сільськогосподарського виробництва, що практикують застосування інноваційних методів годівлі та вирощування тварин, може дати розвиток інституту дорадництва. Збільшення попиту на кормові добавки з боку малих та середніх тваринницьких підприємств залежить від зменшення вартості кормових добавок, що може бути забезпечене через оптимізацію ланцюгів постачання малих сільгоспвиробників ресурсами, зокрема на основі розвитку фермерської кооперації.

4. Вітчизняний ринок кормових добавок регулюється як ринковим механізмом (через формування пропозиції, попиту на встановлення на основі взаємодії відповідних чинників ринкової ціни на кормові добавки), так і держаним регулюванням (через встановлення бар'єрів входу на ринок, створення умов для добросовісної конкуренції, гарантування безпеки кормових добавок, що перебувають в обігу). Відсутність інструментів прямого економічного втручання держави у функціонування досліджуваного ринку вважаємо позитивним явищем. Найбільш дієвим механізмом впливу держави на функціонування досліджуваного ринку, захисту інтересів вітчизняних виробників та найважливішим елементом контролю за якістю і безпечністю кормів є й повинен залишатися інструментарій державної реєстрації кормових добавок.

5. Впровадження у вітчизняне законодавство європейських регуляторних механізмів розширює можливості для бізнесу, усуває зайві бюрократичні перепони, які раніше створювали додаткове адміністративне навантаження на операторів ринку кормових добавок. Вирішуючи питання усунення дисбалансу в технічних бар'єрах входження на ринок для вітчизняних і закордонних виробників кормових добавок та кормів, слід враховувати, що відсутність в Україні напрацьованих ринкових чи адміністративних запобіжників, які діють у країнах

ЄС, може призвести до виникнення загроз, пов'язаних з використанням при утриманні тварин неякісних кормових добавок.

6. Перспективи розвитку ринку кормових добавок визначаються рівнем платоспроможного попиту як безпосередньо на кормові добавки з боку сільгоспвиробників, так і на якісні та безпечні продукти харчування тваринного походження з боку населення. Зростання платоспроможного попиту на кормові добавки виробників продукції тваринництва слід пов'язувати з реалізацією в Україні концепції розвитку тваринницьких продуктових підкомплексів. Ключовими елементами цієї концепції повинні стати: удосконалення системи оподаткування підприємств – виробників продукції тваринництва зі створенням спеціальних умов для малого та середнього бізнесу; пільгові умови кредитування вітчизняного виробництва тваринницької продукції та підприємств кормової індустрії; розвиток інституту дорадництва із продуманими механізмами стимулювання малого та середнього бізнесу до співпраці із дорадницькою службою; державна підтримка інноваційної діяльності, науково-пошукових робіт в аграрному секторі; розвиток грантових програм для науковців, що працюють над вирішенням актуальних проблем виробництва продукції тваринництва; покращення інвестиційного клімату шляхом удосконалення інституційних умов ведення аграрного бізнесу. Здешевлення завдяки реалізації відповідної концепції виробництва тваринницької продукції сприятиме зростанню внутрішнього попиту на неї в умовах низької платоспроможності населення України.

7. У довгостроковій перспективі на формування попиту на кормові добавки впливатимуть: розвиток тваринницького бізнесу в Україні, індикаторами якого виступає динаміка чисельності та структури поголів'я сільськогосподарських тварин; стан галузі кормовиробництва, яка у свою чергу визначає вартість (ціну) кормових матеріалів; інтенсивність експорту тваринницької продукції у країни Європейського Союзу та інші країни світу, яка визначатиметься здатністю вітчизняних виробників відповідати високим вимогам до якості та безпечності такої продукції. У середньостроковій перспективі основними чинниками, що впливатимуть на попит на кормові добавки, будуть: платоспромож-

ний попит на тваринницьку продукцію на внутрішньому ринку; популярність в Україні тенденції щодо споживання безпечної та якісної тваринницької продукції; епізоотична ситуація всередині країни. У короткостроковій перспективі основними чинниками, що впливатимуть на попит на кормові добавки, будуть: поточна політична ситуація, наявність проблем, пов'язаних з воєнним станом; ефективність маркетингових стратегій виробників та продавців кормових добавок; вартість та асортимент кормових добавок, представлених на внутрішньому ринку.

Основні наукові результати, що подані у третьому розділі дисертації, опубліковані автором у працях [126, 127, 128, 130, 132].

ВИСНОВКИ

1. Ринок кормових добавок є складовою частиною ринку кормів, що забезпечує обіг одного з найважливіших ресурсів для виробництва продукції тваринництва. Він розглядається як економічне середовище, що виконує функцію координуючого механізму, де в умовах конкуренції відбувається взаємодія виробників, продавців та споживачів кормових добавок, на основі якої формується загальна рівновага цін на відповідну продукцію. Головними особливостями ринку кормових добавок, які зумовлюють його обсяг та ділову активність є: пряма залежність від кількості поголів'я сільськогосподарських тварин та динаміки розвитку галузі тваринництва; пряма залежність від обсягу споживання кормів та їх якості, а відтак стану та рівня розвитку вітчизняної галузі кормовиробництва.

2. Велика кількість продуктів, що підпадають під визначення кормових добавок, зумовлює доцільність їх класифікації. Європейська класифікація кормових добавок, яка імплементована у вітчизняне законодавство, не розкриває усіх особливостей ринкового обігу та використання відповідних товарів, практично непридатна для класифікації кормових добавок із комплексним складом. Тому в доповнення до існуючих підходів запропоновано низку уточнень у виділенні груп кормових добавок для вирішення певних практичних завдань. Зокрема, з метою контролю якості кормових добавок зручною буде класифікація продуктів за їх походженням. З метою контролю ефективності використання запропоновано застосовувати класифікацію кормових добавок за метою застосування. Для контролю безпечності кормових добавок варто застосовувати їх класифікацію за цільовими видами тварин, для яких добавки призначені.

3. На основі вивчення процесів у галузі тваринництва встановлено, що основними споживачами кормових добавок в Україні є спеціалізовані підприємства птахівництва та свинарства. Виробники продукції скотарства проявляють низький інтерес до кормових добавок, тому підприємства цієї галузі можна розглядати як великий сегмент потенційних споживачів, які поки що не є акти-

вними учасниками відповідного ринку. Значний інтерес до кормових добавок проявляють великі підприємства, що часто входять у склад агрохолдингів, які мають власні комбикормові заводи. Натомість роль малих сільськогосподарських товаровиробників як постачальників на ринках продукції тваринництва та, відповідно, як покупців на ринку кормових добавок в останні роки була не надто помітною.

4. На ринку кормових добавок в Україні присутня велика кількість продавців і покупців. Цей ринок є надзвичайно залежним від імпорту. На ньому функціонує близько сотні іноземних виробників із 40 країн світу, у той час як українських виробників, що зареєстрували три і більше найменувань кормових добавок, лише дванадцять. З'ясовано, що серед зареєстрованого в Україні асортименту продуктів, що розглядаються як кормові добавки, 87% від загальної кількості найменувань є товарами зарубіжного виробництва. Виробники кормових добавок у боротьбі за прихильність споживачів постійно вдосконалюють рецептури своїх продуктів та активно інвестують у наукові розробки з метою створення нових продуктів. Серйозна конкурентна боротьба точиться передусім поміж іноземними компаніями, тоді як вітчизняні виробники певною мірою можуть скласти конкуренцію іноземним лише в сегменті ферментних добавок та частково технологічних (підкислювачів) і поживних (мікроелементів) кормових добавок.

Тенденція до посилення домінування на ринку кормових добавок великих компаній доволі поширена у світовому вимірі і відображає розвиток процесів глобалізації. Основними постачальниками кормових добавок в Україну є підприємства з країн Європейського Союзу та Китаю.

5. У якості головних драйверів, що здатні стимулювати ріст ринку кормових добавок в Україні та визначають особливості його розвитку, розглядаємо: підвищення вимог до якості та безпечності продуктів тваринництва на внутрішньому ринку; впровадження інноваційних технологій годівлі тварин, які передбачають застосування кормових добавок; нарощування експорту тваринницької продукції у країни ЄС, яке стимулюватиме вітчизняних виробників до пе-

реходу на органічні способи вирощування тварин, ширше застосування кормових добавок як безпечних замінників заборонених стимуляторів росту сільськогосподарських тварин. Інструментом, що стимулюватиме споживання кормових добавок, може стати запровадження грантової підтримки наукових установ, котрі займаються розробкою інноваційних технологій годівлі і вирощування тварин.

6. Чинником зростання попиту на кормові добавки, з боку малих та середніх виробників продукції тваринництва, є удосконалення державної політики підтримки малих сільськогосподарських товаровиробників. Інструментом, що стимулює застосування малими сільгоспвиробниками інноваційних методів годівлі та вирощування тварин, є розвиток інституту дорадництва, до розширення функцій якого можуть долучатися підприємства – дистриб'ютори кормових добавок. Збільшення попиту на кормові добавки з боку малих та середніх тваринницьких підприємств залежить від зменшення вартості кормових добавок, що може бути забезпечено через оптимізацію ланцюгів постачання малих сільгоспвиробників ресурсами, зокрема на основі розвитку фермерської кооперації.

7. Ринок кормових добавок в Україні регулюється як ринковим механізмом (через формування параметрів попиту та пропозиції, встановлення на основі взаємодії відповідних чинників ринкової ціни на кормові добавки), так і державним регулюванням (через встановлення бар'єрів входу на ринок, створення умов для добросовісної конкуренції, гарантування безпеки кормових добавок, що перебувають в обігу). Найбільш дієвим механізмом впливу держави на функціонування досліджуваного ринку, захисту інтересів вітчизняних виробників та найважливішим елементом контролю за якістю і безпечністю кормів є й повинен залишатися інструментарій державної реєстрації кормових добавок. Елементами впливу держави на розвиток ринку кормових добавок є державна підтримка виробників продукції тваринництва. Зростання попиту на кормові добавки виробників продукції тваринництва слід пов'язувати з реалізацією в Україні низки цільових програм підтримки секторів аграрного бізнесу, пов'язаних із розвитком тваринництва та обслуговуючих його галузей.

8. Оптимізація інструментарію регулювання обігу кормових добавок передбачає ідентифікацію ключових чинників, що впливають на формування попиту на кормові добавки. У довгостроковій перспективі на формування цього попиту в Україні впливатимуть: розвиток бізнесу, пов'язаного з виробництвом продукції тваринництва, індикаторами якого виступає динаміка чисельності та структури поголів'я сільськогосподарських тварин; стан галузі кормовиробництва, яка, у свою чергу, визначає вартість (ціну) кормових матеріалів; інтенсивність експорту тваринницької продукції, яка визначатиметься здатністю вітчизняних виробників забезпечувати дотримання високих вимогам до її якості та безпечності. У середньостроковій перспективі основними чинниками, що впливатимуть на попит на кормові добавки, будуть: платоспроможний попит на тваринницьку продукцію на внутрішньому ринку; популярність в Україні тенденції щодо споживання безпечної та якісної тваринницької продукції; епізоотична ситуація. У короткостроковій перспективі основними чинниками, що впливатимуть на попит на кормові добавки, будуть: поточна політична ситуація, наявність проблем, пов'язаних з воєнним станом; ефективність маркетингових стратегій виробників та продавців кормових добавок; вартість та асортимент кормових добавок, представлених на внутрішньому ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдосьєва І. К., Сех О. А., Островська Л. Л., Темненко С. М., Лук'янчук І. В. Пробиотична кормова добавка – невід'ємний компонент в раціонах тварин і птиці. Матеріали XV Міжнародної конференції і виставки «Птахівництво-2019». (Трускавець. 16-20 вересня 2019 р.). 2019. С. 17-27
2. Авдосьєва І. К., Темненко С. М., Фляк Л. І. Рослинні кормові добавки з умістом орегано як альтернатива антибіотикам. *Тваринництво сьогодні*. 2021. №8. С. 66-71.
3. Ажнюк М. О., Передрій О. С. Основи економічної теорії. Київ: Знання. 2008. 366 с.
4. Апостолова Т., Бурковський І., Бунзяк Я. Забезпечення конкурентоспроможності і економічного зростання в регіональному АПК : монографія / ред.: І. Червена, Л. Євчук. Миколаїв : Миколаїв. держ. аграр. ун-т., 2005. 440 с.
5. Артимонова І. Особливості інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу агропродовольчого ринку. *Економіка та управління АПК*. 2018. № 2 (143). С. 23–34. URL: <https://doi.org/10.33245/2310-9262-2018-143-2-23-34>.
6. АТ Біофарм. URL: <http://biopharm.vet/> (дата звернення: 12.10.2021).
7. Атюшкіна В. В., Бурко Я. В., Галгаш Р. А. Економічна діагностика : навч. пос. Київ. 2018. 233 с.
8. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2020 рік : стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 57 с. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 10.10.2022).
9. Бербер А. І. Аналіз ринку промислових кормів для непродуктивних тварин. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2019. № 2-3 (70-71). С. 189–197.
10. Бровафарма. URL: <https://brovapharma.ua/> (дата звернення: 12.10.2021).
11. Бровинская М., Надельнюк О. ТОП-10 | 7,2 млрд госдотаций аграриям: кому достались деньги, кроме Косюка, Бахматюка и Колесникова. *Ліга.Бізнес*. URL: <https://biz.liga.net/all/prodovolstvie/article/72-mlrd-gosdotatsiy-agrariyam-komu-dostalis-dengi-krome-kosyuka-bahmatyuka-i-kolesnikova> (дата звернення: 21.02.2020).

12. Бутеїкіс Гієдрюс. Фермент продуктивності. *Agrotimes*. URL: <https://agrotimes.ua/article/ferment-produktyvnosti/> (дата звернення: 04.08.2022).
13. Бутко Ю. Сучасний розвиток національного законодавства про корми. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С.207-211
14. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI : станом на 23 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 04.07.2022).
15. Ватаманюк З. Вступ до економічної теорії : курс лекцій. 2-ге вид. Львів : Новий Світ – 2000, 2005. 408 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / ред. В. Бусел ; уклад. В. Бусел. Київ. Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.
17. Вербицький П. І., Косенко М. В., Косенко Ю. М. та ін. Ветеринарні препарати, кормові добавки і корми закордонного виробництва. Довідник у трьох томах. Львів: Афіша. 2003. 1082с.
18. Ветсинтез. URL: <https://vetsintez.com/> (дата звернення: 12.10.2021).
19. Виробництво промислової продукції за видами. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.12.2021)
20. Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.12.2021).
21. Гістомонозу у індиків. Vomturmhaus. URL: <https://uk.vomturmhaus.com/gistomonozu-u-indikiv> (дата звернення: 12.02.2019)
22. Гнатишин Л. Б., Прокопишин О. С. Ринок кормів для тваринництва: шляхи стабілізації. *Аграрна економіка*. 2021. №3-4. С. 20-29.
23. Готра В. Управління формуванням конкурентного середовища підприємств сфери послуг : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: 08.00.04. Мукачівський державний університет. Мукачево, 2009. 212 с.
24. Данильян О., Тараненко В. Філософія : підручник. Харків : Право, 2011. 312 с.

25. Дейнега А. О., Лесова В. О., Анацький А. С. Оцінка ефективності використання ферментного препарату «Целовіридин Гх20» у складі кормів для годівлі свиней. *Вісник Дніпропетровського університету. Біологія, медицина*. 2016. № 7(1). С. 13–17. doi:10.15421/021603
26. Державний реєстр ветеринарних препаратів, кормових добавок, готових кормів та преміксів. Державний науково-дослідний контрольний інститут ветеринарних препаратів та кормових добавок . URL:<https://vetreg.scivp.lviv.ua/> (дата звернення: 12.10.2021).
27. Дехтяр Ю. Ф., Баркарь Є. В., Богомаз А. В. Ефективність використання ферментного препарату Vilzim в раціонах молодняка свиней на дорощуванні і відгодівлі. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 24-27.
28. Деякі питання організації діяльності продовольчих, непродовольчих та змішаних ринків : Постанова Каб. Міністрів України від 29.07.2009 р. № 868 : станом на 12 трав. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2009-п#Text> (дата звернення: 23.01.2019).
29. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Микроэкономика. Санкт-Петербург, 1994. 448 с.
30. Дяченко Т.А. Теоретико-методичні засади оцінки конкурентного середовища та конкурентної позиції підприємства на ринку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012, № 4. С. 203-208.
31. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Гесць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін. НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр. 2011. Т.1. 696 с.
32. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Гесць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін. НАН України, Ін-т історії України. Київ : Ніка-Центр. 2011. Т.2. 608 с.
33. Економічна теорія / ред. Предборського В. А. Київ : Кондор. 2003. 492 с.
34. Економічна теорія. Політекономія : підручник / ред. В. Базилевич. 6-те вид. Київ : Знання-Прес, 2007. 719 с.

35. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/about-us/> (дата звернення: 08.12.2021).
36. Європейська Бізнес Асоціація. Добрива, електроенергія та кормові добавки з вторинної сировини: Recycling Solutions підбила підсумки за 2020 рік URL: <https://eba.com.ua/dobryva-elektroenergiya-ta-kormovi-dobavky-z-vtorynnoyi-syrovyny-recycling-solutions-pidbyla-pidsumky-za-2020-rik/> (дата звернення: 17.08.2022).
37. Європейська Бізнес Асоціація. Звернення бізнесу до народних депутатів щодо ситуації на ринку кормів URL: <https://eba.com.ua/zvernennya-biznesu-do-narodnyh-deputativ-shhodo-sytuatsiyi-na-rynku-kormiv/> (дата звернення: 17.08.2022).
38. Європейська Бізнес Асоціація. Президент України підписав Закон, який сприятиме стабілізації ринку кормів в Україні URL: <https://eba.com.ua/prezydent-ukrayiny-pidpysav-zakon-yakuj-spryyatyme-stabilizatsiyi-rynku-kormiv-v-ukrayini/> (дата звернення: 17.08.2022).
39. Європейська Бізнес Асоціація. Процес реєстрації кормових добавок потребує спрощення. *EBA*. URL: <https://eba.com.ua/protses-reyestratsiyi-kormovyh-dobavok-potrebuye-sproshhennya-eva/> (дата звернення: 17.08.2022).
40. Єгоров Б. В., Макаринська А. В. Сучасні альтернативи кормовим антибіотикам. *Зернові продукти і комбікорми*. 2010. № 3. С. 27-34
41. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2013 році. URL: <https://www.me.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2021).
42. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 21.12.2021)
43. Ібатуллін І. І., Мельник Ю. Ф., Отченашко В. В. та ін. Практикум з годівлі сільськогосподарських тварин. Київ. 2014. 422 с.
44. Індeksi сільськогосподарської продукції. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.10.2021).

45. Інформаційний центр «МСПКУ». URL: <http://info.ptahokormunion.com/category/analitic/> (дата звернення 27.01.2021)
46. Калюжний О. Агрохолдинги: вертикальна інтеграція як захисна реакція на вороже середовище. *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/agroholdingi-vertikalna-integratsiya-yak-zahisna-reaktsiya-na-vorozhe-seredovishhe/> (дата звернення: 19.04.2022).
47. Карунський О. Й., Ланцова Д. О. Класифікація кормових добавок: Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference Osaka, perspectives Of World Science And Education. Japan 9-11 September 2020. С.115-123
48. Колюбакін В. Чому імпорт з'їдає наше м'ясо. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/chomu-import-zyidaye-nashe-myaso/> (дата звернення: 19.07.2022).
49. Корецька С. О. Особливості дії ринкового механізму у сучасних моделях економіки. *Ефективна економіка*. 2012. №3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=977> (дата звернення: 16.08.2022).
50. Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В. Основы маркетинга : учебное пособие. 2-ге вид. Москва. Санкт-Петербург. Киев. 2000. 944 с.
51. Котляр О. С. Порівняння ефективності впливу сольових і хелатних форм мангану та цинку в годівлі свиней. *Вісник аграрної науки. Тваринництво, ветеринарна медицина*. 2016. Том 94. №3. С.29-34.
52. Коцюмбас І. Я., Косенко Ю. М., Левицький Т. Р. та ін. Довідник кормових добавок та преміксів. Львів: Афіша. 2015. 1408 с.
53. Краснянчук І. В. Ефективне лікування кокцидіозу. *Тваринництво Сьогодні*. 2015. Вип. 3. Березень 2015. С. 2-4.
54. Кронос Агро. URL: <http://kronos-agro.com/> (дата звернення: 12.10.2021).
55. Кузьменко О. В., Чернюк С. В. Вплив пребіотику та кормового антибіотику на імунологічні показники крові та мікробіологічний статус травного каналу свиней. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2012. № 4(62) С. 10-14.

56. Кузьо М., Хорольський Д., Черніков Д. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: зміст та імплементація. / ред. Павлюк С., Ясиневич Я. Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив. 2015. 35с.
57. Кухар О. Г. Сучасні тенденції розвитку тваринництва в Україні. *Ефективна економіка*. №8. 2013. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2267>
58. Лагутін В. Д., Бакалінська О. О., Вертелева О. В. та ін. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття. / ред. Лагутіна В. Д. Київ: нац. торг.-екон. ун-т. 2009. 320 с.
59. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: підруч. / ред. Лановика Б. Д. Київ : Вікар. 1999. 737 с.
60. Левицький Т. Р. Оцінка безпечності технологічних кормових добавок. *Науково-технічний бюлетень Інституту біології тварин і Державного науково-дослідного контрольного інституту ветпрепаратів та кормових добавок*. 2014. Вип. 15, № 4. С.76-82
61. Левицький Т. Р. Порівняльна оцінка методів визначення гострої токсичності технологічної кормової добавки. *Ветеринарна медицина. Розділ 4. Якість і безпечність продукції тваринництва. Ветеринарно-санітарна експертиза*. 2017. № 103. С. 251-253.
62. Лисий В. Чи є діалектичний метод шаблонним? *Вісник Львівського національного університету. Сер. Філософські науки*. 2011. Вип. 14. С. 17-30.
63. Логоша Р. В. Стан та тенденції розвитку підприємств м'ясопереробної галузі України. *Збірник праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. № 3 (69). 2012. С. 134-139.
64. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Частина I. Макроекономіка / ред. Т. Панчишин; пер. з англ Т. Панчишин, О. Ватаманюк ; Керівник проекту З. Ватаманюк. Львів : Просвіта, 1997. 671 с.
65. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Частина II. Мікроекономіка / ред. Т. Панчишин; пер. з англ

- Т. Панчишин, О. Ватаманюк ; Керівник проекту З. Ватаманюк. Львів : Про-світа, 1999. 649 с.
66. Максим В., Чемерис В., Душка В., Березівський Я. Основні тенденції та перспективи розвитку виробництва свинини у світі. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія : Економічні науки.* 2020. Т. 22, № 96. С. 21-27.
67. Максим В., Чемерис В., Душка В., Небоженко К. Основні тенденції розвитку птахівництва яєчного напрямку в Україні. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія : Економічні науки.* 2022. 24(99), 38-44.
68. Мамалуй О. О., Грищенко О. А., Грищенко Л. В. та ін. Основи економічної теорії / ред. Мамалуй О. О. Київ : Юрінком Інтер. 2003. 480 с.
69. Мариненко Н. Теорія раціональних очікувань в системі макроекономічного регулювання економіки. Матеріали XII наукової конференції Тернопільського державного науково-технічного університету ім. І. Пулюя, м. Тернопіль. 2008. С. 292. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16162/2/Conf_2008_Marinenko_N-Teoriia_ratsionalnykh_ochikuvan_292.pdf.
70. Марченков Ф. С. Кормові добавки – необхідність сучасних технологій. *Сучасне птахівництво.* 2016. №5-6 (162-163). С. 8-9.
71. Марченков Ф. С. Кормовые добавки в Украине: цены и тенденции. *Сучасне птахівництво.* 2018. №01–02 (182–183) С. 13-14.
72. Мелушова І. Ю., Прокопова О. В., Твердохліб К. О. Конкурентне середовище підприємств: сутність та види. *Бізнес Інформ.* 2016. №11. С. 379-385
73. Методичні рекомендації щодо проведення розрахунків витрат кормів худобі та птиці у господарствах усіх категорій. Затверджені Державним комітетом статистики України №18 від 24.01.2008 р. URL: http://krstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2008/18/metod.htm (дата звернення 12.03.2020 р.)
74. Міжрегіональний союз птахівників та кормовиробників України. URL: <http://ptahokorm-union.com/> (дата звернення: 17.08.2022).

75. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Звіт щодо отримувачів державної підтримки в галузі АПК. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zvit-shchodo-otrimuvachiv-derzhavnoyi-pidtrimki-v-galuzi-apk>. (дата звернення: 05.10.2022).
76. Мочерний С. В. Основи економічної теорії. Київ, 1997. 196 с.
77. Навроцький Я. Теоретичні та практичні засади формування ринку сільськогосподарської техніки. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 47–52.
78. Національний класифікатор України. Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v457a609-10/conv#Text> (дата звернення: 23.09.2020).
79. Нів'євський О., Нейтер Р. Нова система підтримки аграріїв в Україні: хто насправді у вигаші? *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/uk/nova-sistema-pidtrimki-agrariyiv-v-ukrayini-hto-naspravdi-u-vigrashi/> (дата звернення: 07.07.2022).
80. Нікішина О. В. Стратегічні напрями сталого розвитку українського ринку комбікормової продукції. *Економічні інновації*. 2014. №58. С. 218-229.
81. Ніколенко С. С., Кириченко Л. М. Оцінка конкурентного середовища торговельного підприємства. *Економічний простір*. 2012. № 60. С. 207-2019.
82. Основи економічної теорії : підручник / ред. проф. Мочерного С. В. Тернопіль : АТ «Гарнекс». 1993. 686 с.
83. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.12.2021).
84. Павленчик Н. Ф. Ринок сільськогосподарської продукції: методологічні та методичні основи формування і функціонування : монографія. Львів : Ліга Прес, 2014. 392 с.
85. Платформа ефективного регулювання. *Міністерство економічного розвитку та торгівлі України*. URL: <https://regulation.gov.ua/> (дата звернення: 16.08.2022).

86. Поваров Г. В., Поварова В. О. Годівля сільськогосподарських тварин : підручник. Суми: Університетська книга. 2019. 510 с.
87. Подобед Л. И. Проблемы низкой продуктивности откармливаемого молодняка свиней. *Ефективні корми та годівля*. 2016. 43 (68). С. 31 – 34.
88. Поліщук А. А., Булавкіна Т. П. Сучасні кормові добавки в годівлі тварин та птиці. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 2. С. 63-66.
89. Попсуй В. Поліпшуємо раціони ферментами. *Пропозиція*. 2012. № 5. С.124-127.
90. Попсуй В. Смако-ароматичні домішки для свиней: виправдана необхідність. *Пропозиція*. 2012. URL: <https://propozitsiya.com/ua/smako-aromatichni-domishki-dlya-sviney-vipravdana-neobhidnist> (дата звернення 08.02.2021)
91. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. Минервин И., ред. Нижельская О. Москва: Альпина Бизнес Букс. 2005. 454 с.
92. Припуга Н. В. Методичні підходи до оцінки рівня монополізованості в економіці. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2016. № 1(5). С. 51-55.
93. Про безпечність та гігієну кормів : Закон України від 21.12.2017 р. № 2264-VIII : станом на 21 берез. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-19#Text> (дата звернення:04.04.2020).
94. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII : станом на 27 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text> (дата звернення:02.07.2022).
95. Про внесення змін до розділу Х "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про безпечність та гігієну кормів" з метою стабілізації ринку кормів : Закон України від 02.12.2020 р. № 1033-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033-20#Text> (дата звернення: 13.08.2021).
96. Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг : Наказ Міністерства аграрної політики України від 21.11.2007 р. № 816/394. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1330-07#Text> (дата звернення: 27.06.2022).

97. Про затвердження Положення про Державний науково-дослідний контрольний інститут ветеринарних препаратів та кормових добавок та Положення про Національний центр штамів мікроорганізмів і порядок депонування штамів мікроорганізмів : Постанова Каб. Міністрів України від 07.05.1998 р. № 637 : станом на 27 черв. 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-98-п#Text> (дата звернення: 02.10.2022).
98. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Каб. Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667 : станом на 16 лют. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п#Text> (дата звернення: 02.10.2022).
99. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції : Постанова Каб. Міністрів України від 07.02.2018 р. № 107 : станом на 31 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-п#Text> (дата звернення: 29.06.2022).
100. Про затвердження Правил торгівлі на ринках : Наказ М-ва економіки та з питань європ. інтеграції України від 26.02.2002 р. № 57/188/84/105 : станом на 9 берез. 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-02#Text> (дата звернення: 23.01.2019).
101. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III : станом на 7 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
102. Про Кабінет Міністрів України : Постанова Верховної Ради України від 14.04.2016 р. № 1093-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1093-19#Text> (дата звернення: 02.10.2022).

103. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV : станом на 9 груд. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text> (дата звернення: 10.06.2022).
104. Про схвалення Концепції вдосконалення функціонування ринків з продажу продовольчих та непродовольчих товарів : Постанова Каб. Міністрів України від 13.12.2001 р. № 1662. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1662-2001-п#Text> (дата звернення: 23.01.2019).
105. Про схвалення Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 10.05.2018 р. № 308-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2018-р#Text> (дата звернення: 16.08.2022).
106. Прокопишин О. С. Забезпечення конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств птахівництва. *Вісник Сумського Національного аграрного університету: економіка та менеджмент*. 2019. Вип. 1. С. 11–15
107. Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.12.2021).
108. Реверчук С. К., Сива Т. В., Реверчук Л. С. Основи теорії економічної конкуренції : навч. посіб. Київ: Знання. 2007. 271 с.
109. Рекомендації щодо здорового харчування дорослих. Міністерство охорони здоров'я України. Київ. 2017. 18с. URL: <https://uploads.strikinglycdn.com/files> (дата звернення 08.08.2022).
110. Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2017 рік»: *Міністерство фінансів України*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> Text (дата звернення: 05.10.2022).
111. Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2018 рік»: *Міністерство фінансів України*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> Text (дата звернення: 05.10.2022).

112. Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2019 рік»: *Міністерство фінансів України*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets> Text (дата звернення: 05.10.2022).
113. Річний звіт про виконання Закону України про «Державний Бюджет України за 2020 рік»: *Міністерство фінансів України*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/current-year-budget-information> (дата звернення: 05.10.2022).
114. Ряба О. І. Політична економія : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Рівне: НУВГП, 2009. 188 с.
115. Савчук С. И. Основы теории конкурентоспособности : монографія. Мариуполь : Рената. 2007. 520 с.
116. Свиноус І. В. , Ібатуллін М. І., Сало І. А., Радько В. І., Семсал А. В. Організаційно-економічні засади функціонування ринку молока. *Продовольчі ресурси*. 2022. Т. 10, № 18. С. 276-286.
117. Свістула М. М., Деменська Н. М., Єфремов Д. В., Горб С. В. Вплив згодування білково-мінеральних добавок із натуральної кормової сировини на рівень продуктивності лактуючих вівцематок та розвиток їх потомства. *Науковий вісник АсканіяНова*. 2013. № 6. С. 76-82.
118. Сегеда С. А. Статистичний аналіз споживання м'яса та м'ясопродуктів в Україні. *Економіка АПК*, 2020, № 3. С. 36-46. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003036>
119. Сільське господарство України 2021 : стат. зб. *Державна служба статистики України [сайт]*. Київ, 2022. 220 с. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 30.10.2022).
120. Скорік К. А. Сучасні теорії та концепції промислової політики в західній науковій літературі. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 2(60). С. 19-28.
121. Стратегічні напрями інституційного забезпечення аграрного сектору в Україні / О. Собкевич та ін. Київ : НІСД, 2014. 45 с.
122. Стельмашук А. М. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. Тернопіль: ТАНГ. 2000. 315 с.

123. Тарасенко А., Яблонівський Д. Яка модель субсидіювання аграрного сектора потрібна Україні. *Центр економічної стратегії*. Київ, 2018, С. 24
124. Тваринництво України 2019: статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_tvaryny_2019.pdf (дата звернення: 10.20.2022).
125. Тваринництво України 2021: статистичний збірник. *Державна служба статистики України*, 2021. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_tv_2021.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
126. Темненко С. М. Застосування стандартів належних практик, як допоміжний елемент системи постмаркетингового нагляду у ветеринарній фармації України та їх роль у боротьбі із фальсифікацією ветеринарних лікарських засобів. *Науково-технічний бюлетень Державного науково-дослідного контролю інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок і Інституту біології тварин*. 2018. Вип. 19, № 1. С. 366-371.
127. Темненко С. М. Нормативно-правове регулювання функціонування ринку кормових добавок в Україні: *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій: матеріали XX Міжнародного науково-практичного форуму*, (Львів 17-19 вересня 2019р). Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 90-93.
128. Темненко С. М. Нормативно-правове регулювання функціонування ринку кормових добавок в Україні: *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій: матеріали XX Міжнародного науково-практичного форуму*, Львів: ННВК «АТБ», 2021. Т.1. С. 154-158.
129. Темненко С. М. Особливості формування пропозиції на ринку кормових добавок в Україні. *Аграрна економіка*. 2021. Т. 14. № 1-2. С. 18-26.
130. Темненко С. М. Особливості формування складу учасників ринку кормових добавок в Україні: *Організаційно-економічні та соціальні складові розвитку підприємництва: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 165-річчю заснування університету та 70-річчю*

створення економічного факультету, Львів: Львівський національний університет природокористування, 2022. С. 253-256

131. Темненко С. М. Поняття ринку в економічній теорії. *Науково-технічний бюлетень Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок і Інституту біології тварин*. 2020. Вип. 21, № 1. С. 222-227
132. Темненко С. М. Функціонування вітчизняного ринку кормових добавок та особливості формування попиту на них з боку тваринницьких підприємств. *Аграрна економіка*. 2021. Т. 14. № 3-4. С. 39-47.
133. Тугань-Барановській М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь. С.Перебург: Типография Н.И. Скороходова. 1894. 512 с.
134. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014 р. : станом на 30 листоп. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.08.2021).
135. Українська асоціація виробників і дистриб'юторів ветеринарних препаратів та кормових добавок. *Публікації* URL: <http://vetpromspilka.com.ua/articles/> (дата звернення: 17.08.2022).
136. Українська правда. За рік – на 300-500%. Чому злетіли ціни на морські перевезення та як це позначиться на Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/08/30/677292/> (дата звернення 27.09.2021).
137. Уразов А., Саух І., Маслак П. Основи економічної теорії : навч. посіб. для студ. нееконом. спец. вищ. навч. закл. III–IV рівнів акред. Житомир, 2004. 319 с.
138. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / ред. У. У. Бартли III. Москва : Изд-во „Новости" при участии изд-ва «Catallaxy». 1992. 304 с.

139. Хаилбронер Р. Философы от мира сего. Великие экономические мыслители: их жизнь, эпоха и идеи / пер. с англ. И. Файбисовича. Астрель. Corpus. 2011. 431 с.
140. Халак В. І., Майстренко А. Н., Дімчя Г. Г. Балансуючі кормові добавки у раціоні свиноматок та поросят. *Сучасне тваринництво*. 2016. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/suchasne-tvarynnytstvo/item/8108-balansuyuchi-kormovi-dobavki-u-ratsioni-svinomatok-ta-porosyat.html> (дата звернення: 10.04.2019).
141. Черевко І. В. Кормовиробництво і кормозабезпечення в умовах сучасних викликів – актуальні тренди та досвід Польщі. *Аграрна економіка*. №1-2. 2022. С. 93-105.
142. Черчик Л. М., Коленда Н. В., Матвійчук Н. Методологічні основи дослідження стану соціоекологоекономічної безпеки : колективна монографія / ред. Черчик Л. М. Луцьк : Терен. 2018. 336 с.
143. Чудак Р. А., Побережець Ю. М., Ушаков В. М., Бабков Я. І. Вплив кормових добавок та комбікормів на продуктивність та якість м'яса у свиней: монографія. Вінниця : ВНАУ. 2021. 202 с.
144. Шпак Ю. В. Проблеми державного регулювання економічно-безпечного розвитку агропромислового виробництва. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=208> (дата звернення 08.11.2021).
145. Щодо державної підтримки розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/en/node/1457#_ftn1 (дата звернення: 10.06.2022).
146. Экономика : учебник / ред. доц. А. С. Булатова. Москва : Издательство БЕК. 1995. 632 с.
147. Энсмингер С. Е., Олдфилд Дж. Е., Хейнеманн В. А. Корма и питание. Краткое изложение; пер с англ. Алексеенко А. Л., Мархотко И. М и др. Кловис. Калифорния : Издательская компания Энсмингера. 1990. 974 с.

148. Якубенко В. Аналітика в контексті еволюції формальної логіки: економічна аналітика: сучасні реалії та прогностичні можливості. *ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»* : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., 19 квіт. 2019 р. Київ, 2019. С. 324–325.
149. Яців І. Б., Темненко С. М. Формування кормової бази, як чинника розвитку тваринництва у сільськогосподарських підприємствах. *Агросвіт*. 2020. № 16. С. 24-31.
150. Яців І. Б., Яців С. Ф. Регіональний ринок м'яса: ефективне функціонування і перспективи розвитку : монографія. Львів. 2008. 184 с.
151. Agroportal. ЄБА: Реєстрація кормових добавок потребує спрощення. URL: <https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/eba-registratsiya-kormovykh-dobavok-nuzhdaetsya-v-uproshchenii/> (дата звернення: 17.12.2021).
152. All about feed. Prices of Monocalcium Phosphate and Vitamin D3 500 increase. URL: <https://www.allaboutfeed.net/market/feed-statistics/prices-of-monocalcium-phosphate-and-vitamin-d3-500-increase/> (дата звернення: 29.09.2021).
153. All about feed. The value of feed additives: An economic analysis. URL: <https://www.allaboutfeed.net/animal-feed/feed-additives/the-value-of-feed-additives-an-economic-analysis//> (дата звернення 05.10.2021).
154. All about feed. Trace mineral sources and their impact on vitamin stability. URL: <https://www.allaboutfeed.net/animal-feed/feed-additives/trace-mineral-sources-and-their-impact-on-vitamin-stability/> (дата звернення 30.09.2021).
155. BASF. BASF lifts force majeure for key vitamin A and E products for its animal nutrition business. URL: <https://www.basf.com/hk/en/media/news-releases/global/2018/07/p-18-245.html> (дата звернення 02.09.2021).
156. Commission Recommendation of 14 January 2011 establishing guidelines for the distinction between feed materials, feed additives, biocidal products and veterinary medicinal products Text with EEA relevance. 2011/25/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011H0025> (дата звернення: 08.12.2021).

157. Commission Regulation (EC) No 1876/2006 of 18 December 2006 concerning the provisional and permanent authorisation of certain additives in feedingstuffs (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R1876> (дата звернення: 08.12.2021).
158. Commission Regulation (EC) No 429/2008 of 25 April 2008 on detailed rules for the implementation of Regulation (EC) No 1831/2003 of the European Parliament and of the Council as regards the preparation and the presentation of applications and the assessment and the authorisation of feed additives (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008R0429> (дата звернення: 08.12.2021).
159. Commission Regulation (EU) No 1270/2009 of 21 December 2009 concerning the permanent authorisations of certain additives in feedingstuffs (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009R1270> (дата звернення: 08.12.2021).
160. Commission Regulation (EU) No 892/2010 of 8 October 2010 on the status of certain products with regard to feed additives within the scope of Regulation (EC) No 1831/2003 of the European Parliament and of the Council Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010R0892> (дата звернення: 08.12.2021).
161. Cournot Antoine Augustin. Researches Into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth. Translated by Nathaniel T. Bacon with A Bibliography of Mathematical Economics by Irving Fisher. New York: The Macmillan Company. London: Macmillan & Co., Ltd. 1897. 213 p.
162. Danisco Animal Nutrition. URL: <http://animalnutrition.dupont.com/glavnaja-stranica/produkty-i-uslugi/#c5039/> (дата звернення 11.05.2021).
163. Extract from the Report. Sustainable agricultural development for food security and nutrition: what roles for livestock?. High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security Rome, 2016. URL: https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/hlpe/hlpe_documents/HLPE_S_and_R/HLPE_2016_Sust-Agr-Dev-FSN-Livestock_S-R_EN.pdf

164. Feed navigator. BASF vitamin A and E supply challenged after fire at German site. URL: <https://www.feednavigator.com/Article/2017/11/10/BASF-vitamin-A-and-E-supply-challenged-after-fire-at-German-site> (дата звернення: 06.09.2021).
165. Feedlot. Новости и аналитика рынка кормов. URL: <https://feedlot.ru/category/market-dynamics/> (дата звернення: 29.09.2021).
166. Glowlit. URL: <https://glowlit.com/reports> (дата звернення 29.09.2021).
167. Guy Soreq. Tryptophan Prices Skyrocketing. URL: <https://glowlit.com/blog/tryptophan-prices-skyrocketing-> (дата звернення: 28.08.2021).
168. Hiebing Roman G., Cooper Scott W. How to write a successful marketing plan: a disciplined and comprehensive approach. Second edition. NTC Business Books. 1996. 510 p.
169. Hnatyshyn L., Prokopyshyn O. and Pylypenko K. Problems and prospects of the market of fodders for animal husbandry in Ukraine. *Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2022. Vol. 22 Issue 2. P. 381-390.
170. Jevons William Stanley. The Theory of Political Economy. Third Edition. 1871. London and New York: Macmilland and Co. 1888. 296 p.
171. Kotler Ph. Marketing Management. Analysis, Planning, Implementation, and Control. Eighth edition. Prentice-Hall International, Inc. 1994. 801 p.
172. Latifundist. Названы ТОП-10 украинских производителей комбикорма. URL: <https://latifundist.com/novosti/50904-nazvany-top-10-ukrainskih-proizvoditelej-kombikorma> (дата звернення: 18.04.2022).
173. Latifundist. ТОП-10 производителей комбикормов в Украине 2019. URL: <https://latifundist.com/rating/top-10-proizvoditelej-kombikormov-v-ukraine-2019> (дата звернення: 18.04.2022).
174. Marshall Alfred. Principles of Economics. 8th ed. London: Macmillan and Co. 1920. 731 p.

175. Meticulous blog. Top 10 Companies In Feed Premix Market. URL: <https://meticulousblog.org/top-10-companies-in-feed-premix-market/> (дата звернення 27.01.2021)
176. On additives for use in animal nutrition : Regulation (EC) of the European Parliament and of the Council of 22.09.2003 no. 1831/2003 : as of 30 December 2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2003/1831> (дата звернення 11.08.2021)
177. Polanyi K. Wielka transformacja. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 2010. s. 155–157.
178. Register of Feed Additives pursuant to Regulation (EC) #1831/2003. Annex I: List of additives. Edition 04/2021 (292). 2021. 234 p.
179. Ricardo David. On the Principles of Political Economy and Taxation. Third edition 1821: Batoche Books. Kitchener. 2001. 333 p.
180. Rogowski R. Moralność a rynek. Propozycja nowej definicji rynku. *Magazyn Annales. Etyka w życiu gospodarczym. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego*. 2014. Vol. 17, no. 3. P. 19–30. URL: http://www.annalesonline.uni.lodz.pl/archiwum/2014/2014_3_rogowski_19_30.pdf
181. Schiantarelli F. Product Market Regulation and Macroeconomic Performance: A Review of Cross-Country Evidence. *World Bank Publications*. 2005. 46 p.
182. Simon O., Klaus B. The marketing and the use of feed additives in the European Union with particular regard to zootechnical feed additives. *European Food and Feed Law Review. EFFL*. 2008. № 3. P. 132-154.
183. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: Books I, II, III, IV /ed. by M. Soares. London: MetaLibri Digital Library, 2007. 743 p.
184. Steel G. The Economix of Friedrich Hayek. 2nd ed. Palgrave – London : Macmillan, 2007. 233 p.
185. Svnynous I., Mykytyuk D., Semysal A. Economic aspects of efficient milk production in Ukraine. *Економіка та управління АПК*. 2020. № 2. С. 83-94.
186. Trouw Nutrition. URL: <https://www.trouwnutrition.ua/uk-ua/> (дата звернення: 31.03.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А**БЛАНК****ОБСТЕЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА
ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ НИМ КОРМОВИХ ДОБАВОК
у 2019 році****Респондент:**Місцезнаходження (юридична адреса): _____
район

Шановний керівнику підприємства!

Це обстеження проводиться в рамках дослідження вітчизняного ринку кормових добавок. Метою його проведення є встановлення рівня, особливостей та результатів використання сільськогосподарськими підприємствами – виробниками продукції тваринництва кормових добавок.

Будь ласка, надайте відповіді на всі запитання, якщо не зазначено інше.

1. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПІДПРИЄМСТВО

(потрібне позначте **X**)

1.1. Як давно функціонує Ваше підприємство

Функціонує менше 3 років	☐
Функціонує від 3 до 10 років	☐
Функціонує понад 10 років	☐

1.2. Статус власника (власників) підприємства

Підприємство є державною власністю	☐
Усі кінцеві бенефіціари підприємства є українськими	☐
Підприємство створене за участю іноземного капіталу	☐
Підприємство зі 100% іноземного капіталу	☐

1.3. Яку роль в Вашому підприємстві відіграє галузь тваринництва?

Другорядну (дає менше 20% доходів)	☐
Вагому (дає 20-50% доходів)	☐
Основну (дає понад 50 % доходів)	☐

1.4. Які види сільськогосподарських тварин розводять на підприємстві (поголів'я на кінець 2019 року)

	1-50 голів	51-100 голів	101-1000 голів	1001 і більше голів
Велика рогата худоба	☐	☐	☐	☐
Свині	☐	☐	☐	☐
Кози, вівці	☐	☐	☐	☐

	До 1 000 голів	1 001-50 000 голів	50 001-100 000 голів	100 001 і більше голів
Птиця	☐	☐	☐	☐

Промислова риба

1.5. Чи Ваше підприємство використовує для годівлі тварин корми власного виробництва (з власної сировини)

Так

якщо так, яка частка кормів, що згодуються тваринам, є власного виробництва

До 20 %	20-50 %	Більше 50%, але не всі	100 %
☐	☐	☐	☐

Ні, використовуємо лише покупні корми

1.6. Яку частку витрат у загальних витратах на виробництво продукції тваринництва становили витрати підприємства у 2019 році за наступними статтями?

Стаття витрат	Витрати відсутні	До 1 %	1-10%	11-50%	Більше 50 %
Придбання кормів					
Придбання преміксів					
Придбання кормових добавок					
Придбання ветеринарних препаратів					
Консультації зовнішніх спеціалістів – з годівлі, зоотехніків, ветеринарних лікарів та ін.					

2. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ КОРМОВИХ ДОБАВОК

(потрібне позначте **X**)

2.1. Чи застосовуєте при вирощуванні тварин кормові добавки:

ТАК НІ

*Якщо на запитання 2.1 Ви надали відповідь "ТАК",
Будь ласка заповніть Блоки запитань 2.2, 2.3, 2.4, 2.5*

*Якщо на запитання 2.1 Ви надали відповідь "НІ",
Будь ласка заповніть Блок запитань 2.6.*

2.2. Застосовую кормові добавки з метою:

Збалансування раціону тварин за вітамінами, мікроелементами, амінокислотами тощо (премікси, БВМД, вітамінні добавки тощо)	☐
Підсилення запаху чи смакових якостей корму (сенсорні добавки)	☐
Покращення зовнішнього вигляду продукції тваринництва (наприклад барвники)	☐
Підсилення засвоюваності кормів (ензими)	☐
Стабілізації мікрофлори кишечника тварин (пробіотики чи пребіотики)	☐
Зміцнення імунітету тварин	☐
У якості допоміжної терапії при лікуванні певних фізіологічних розладів тварин (наприклад застосування добавок із гепатопротекторною дією)	☐

Покращення фізичних та/або хімічних властивостей корму (технологічні добавки, наприклад консерванти, стабілізатори, інгібітори мікотоксинів та ін.)	☐
Інша причина _____ _____ _____	☐

2.3. Обираючи серед подібних кормових добавок продукції різних виробників, основним чинником, що впливає на мій вибір, є:

Доступна (мінімальна) ціна	☐
Співвідношення Ціна/Якість	☐
Рекомендація незалежних фахівців	☐
Спеціальні умови обслуговування, запропоновані виробником (науковий супровід його спеціалістів з годівлі, ветеринарних лікарів та ін.)	☐
Репутація виробника, попередній досвід	☐
Інша причина _____ _____ _____	☐

2.4. Для мене головним джерелом інформації про кормові добавки та про новинки на ринку є:

Статті та реклама у періодичних видання для тваринників	☐
Спеціалізована наукова література	☐
Рекомендація фахівців (ветеринарних лікарів, зоотехніків, спеціалістів з годівлі)	☐
Рекомендація колег	☐
Спеціалізовані виставки	☐
Інші джерела _____ _____	☐

2.5. Оберіть групи кормових добавок, які хоча б раз застосовували:

1. Технологічні добавки	
1 (a) консерванти	☐
1 (b) антиоксиданти	☐
1 (c) емульгатори	☐
1 (d) стабілізатори	☐
1 (e) згущувачі	☐
1 (f) гелеутворюючі речовини	☐
1 (g) зв'язуючі речовини	☐

1 (h) речовини, що застосовуються для контролю забруднення радіонуклідами	☐
1 (i) речовини, що запобігають злежуванню кормів	☐
1 (j) регулятори кислотності	☐
1 (k) силосні добавки	☐
1 (l) денатуранти (речовини, що додають в корм під час його обробки для можливості подальшого встановлення походження певних харчових продуктів чи кормових матеріалів).	☐
1 (m) інгібітори мікотоксинів	☐
1 (n) підсилювачі гігієни	☐
1 (i) речовини, що запобігають злежуванню кормів	☐
<u>2. Сенсорні добавки</u>	
2(a) барвники	☐
2(b) ароматизуючі речовини	☐
<u>3. Поживні добавки</u>	
3 (a) вітаміни, провітаміни та речовини, що мають подібну дію	☐
3 (b) сполуки мікроелементів	☐
3 (c) амінокислоти, солі амінокислот та їх аналоги	☐
3 (d) сечовина та її похідні	☐
<u>4. Зоотехнічні добавки</u>	
4 (a) підсилювачі засвоюваності кормів	☐
4 (b) стабілізатори кишкової флори	☐
4 (c) речовини, що сприятливо впливають на довкілля	☐
4 (d) інші зоотехнічні добавки	☐
<u>5. Інші добавки</u>	
5 (a) кокцидіостатики	☐
6 (b) гістомоностатики	☐

2.6. Якщо кормові добавки не використовують, виберіть причини (не більше трьох) із запропонованих або назвіть свою:

Не знайомий з можливими вигодами від застосування, побоювання через відсутність відповідного досвіду	☐
Надто дорого, економічно не вигідно	☐
Зустрічався з негативними наслідками застосування добавок, які призводили до хвороб чи загибелі тварин, зниження якості продукції тваринництва тощо, чи чув про них	☐
Вважаю, що застосування кормових добавок погано впливає на якість продуктів тваринництва.	☐
Інша причина _____ _____ _____	☐

3. ВПІЗНАВАНІСТЬ БРЕНДІВ

(потрібне позначте **X**)

3.1. Які з наведених виробників кормових добавок Вам відомі:

	Застосовую	Добре відомий	Мало відомий	Не відомий
Адісео Франс С.А.С.	☐	☐	☐	☐
БАСФ СЕ	☐	☐	☐	☐
Біомін Холдінг ГмбХ	☐	☐	☐	☐
Віамін ГмбХ, Німеччина	☐	☐	☐	☐
ДСМ Інкорпорейтед	☐	☐	☐	☐
Еланко Енімал Хелз Інкорпорейтед	☐	☐	☐	☐
Йозера ГмбХ енд Ко. КГ	☐	☐	☐	☐
Каргілл Інкорпорейтед	☐	☐	☐	☐
Корпорація «Провімі»	☐	☐	☐	☐
Ломанн Анімал Хелс ГмбХ енд Ко. КГ	☐	☐	☐	☐
Сано - Новочесне Живене Звежонт Сп. з о.о.	☐	☐	☐	☐
Трау Нутришин	☐	☐	☐	☐
Евонік Індастріс	☐	☐	☐	☐
БАСФ	☐	☐	☐	☐
... або вкажіть інших виробників				

4. ОЦІНКА НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ ТВАРИНИЦТВА І ВИКОРИСТАННЯ КОРМОВИХ ДОБАВОК

(потрібне позначте **X**)

4.1. Оцініть вплив законодавчих або нормативних актів на діяльність Вашого підприємства у 2019 році

Зазначте відповідь у кожному рядку

Законодавчі / нормативні акти щодо	Стимулювали виробництво	Перешкоджали, стримували або збільшували витрати підприємства	Не впливали/не мали значення
Вимоги до якості продукції	☐	☐	☐
Вимоги до умов виробництва (наявність ліценцій, експлуатаційних дозволів та ін.)	☐	☐	☐
Вимоги до охорони навколишнього середовища	☐	☐	☐
Податковий тиск	☐	☐	☐

4.2. На Вашу думку, якою має бути відповідальність окремих сторін за якість та безпеку кормових добавок, що розміщені на вітчизняному ринку:

	Несе основну або високу відповідальність	Несе часткову відповідальність	Важко відповісти
Держава, яка через механізм державної реєстрації кормових добавок та постмаркетинговий контроль дозволяє чи забороняє використання тих чи інших добавок	☐	☐	☐
Виробник кормових добавок, який повинен нести відповідальність за свою продукцію	☐	☐	☐
Дистриб'ютор, який пропонує товар, і тому саме він несе відповідальність за його якість та наслідки застосування	☐	☐	☐

Можна додати свій коментар щодо розподілу відповідальності _____

_____.

Додаток Б
Індекси обсягів виробництва в Україні продукції сільського господарства,
у постійних цінах *, % до попереднього року**

Роки	Господарства усіх категорій		Підприємства		Господарства населення	
	продукція сільського господарства, всього	з неї тваринництва	продукція сільського господарства, всього	з неї тваринництва	продукція сільського господарства, всього	з неї тваринництва
1991	86,8	90,5	82,5	86,5	97,0	96,3
1992	91,7	83,5	83,8	76,2	107,6	92,9
1993	101,5	91,1	99,0	84,3	105,4	98,4
1994	93,5	92,3	79,0	86,1	90,2	97,9
1995	96,4	89,0	92,3	82,1	101,8	94,5
1996	90,5	89,7	79,9	77,2	103,0	98,5
1997	98,2	87,6	98,1	69,8	98,3	97,3
1998	90,4	102,8	83,3	101,6	96,9	103,2
1999	93,1	97,4	91,1	89,7	94,7	100,3
2000	109,8	95,3	98,1	77,9	118,6	101,3
2000 р. до 1990 р.	59,8	42,4	29,1	15,0	111,3	81,8
2001	110,2	106,8	120,0	110,7	104,1	105,8
2002	101,2	105,7	97,6	112,0	103,8	103,9
2003	89,0	93,9	74,4	88,9	98,8	95,4
2004	119,7	100,5	142,5	106,6	108,1	98,8
2005	100,1	105,1	101,1	119,1	99,4	100,9
2006	102,5	103,6	108,3	115,4	98,6	99,5
2007	93,5	98,0	94,5	108,3	92,8	93,8
2008	117,1	98,7	136,3	105,2	102,5	95,6
2009	98,2	104,2	94,9	111,3	101,5	100,5
2010	98,6	104,3	97,5	109,8	99,9	100,8
2010 р. до 2000 р.	129,2	121,9	162,0	224,8	109,1	94,5
2011	120,2	99,8	128,3	104,5	110,4	96,6
2012	96,1	104,9	94,1	108,1	99,0	102,5
2013	113,6	103,9	120,5	108,6	104,3	100,3
2014	102,2	99,5	103,8	103,4	99,7	96,3
2015	95,2	96,4	94,8	96,5	95,8	96,3
2016	106,3	97,3	109,7	97,5	100,9	97,2
2017	97,8	100,2	97,0	101,0	99,3	99,6
2018	108,2	101,2	112,0	104,5	101,7	98,1
2019	101,4	100,2	102,7	103,8	99,1	96,7
2020	89,9	97,5	88,0	99,3	93,6	95,6
2021	116,4	95,4	122,3	98,0	105,6	92,4
2021 р. до 2010 р.	152,4	96,0	187,3	127,2	108,4	74,7

* Дані за 1991-2009 рр. – у постійних цінах 2010 р., за 2010-2021 рр. – у постійних цінах 2016 р.

** Сформовано за даними [44]. Дані за 2010-2021 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Додаток В
Кількість сільськогосподарських тварин в Україні, на кінець року,
тис. голів*

Роки	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози	Птиця, млн. голів
	всього	у т.ч. корови			
1990	24623,4	8378,2	19426,9	8418,7	246,1
1991	23727,6	8262,6	17838,7	7829,1	243,1
1992	22456,8	8057,2	16174,9	7236,6	214,6
1993	21607,3	8077,7	15298,0	6862,6	190,5
1994	19624,3	7818,3	13945,5	5574,5	164,9
1995	17557,3	7531,3	13144,4	4098,6	149,7
1996	15313,2	6971,9	11235,6	3047,1	129,4
1997	12758,5	6264,8	9478,7	2361,8	123,3
1998	11721,6	5840,8	10083,4	2026,0	129,5
1999	10626,5	5431,0	10072,9	1884,7	126,1
2000	9423,7	4958,3	7652,3	1875,0	123,7
2001	9421,1	4918,1	8369,5	1965,0	136,8
2002	9108,4	4715,6	9203,7	1984,4	147,4
2003	7712,1	4283,5	7321,5	1858,8	142,4
2004	6902,9	3926,0	6466,1	1754,5	152,8
2005	6514,1	3635,1	7052,8	1629,5	162,0
2006	6175,4	3346,7	8055,0	1617,2	166,5
2007	5490,9	3095,9	7019,9	1678,6	169,3
2008	5079,0	2856,3	6526,0	1726,9	177,6
2009	4826,7	2736,5	7576,6	1832,5	191,4
2010	4494,4	2631,2	7960,4	1731,7	203,8
2011	4425,8	2582,2	7373,2	1739,4	200,8
2012	4645,9	2554,3	7576,7	1738,2	214,1
2013	4534,0	2508,8	7922,2	1735,2	230,3
2014**	3884,0	2262,7	7350,7	1371,1	213,3
2015**	3750,3	2166,6	7079,0	1325,3	204,0
2016**	3682,3	2108,9	6669,1	1314,8	201,7
2017**	3530,8	2017,8	6109,9	1309,3	204,8
2018**	3332,9	1919,4	6025,3	1268,6	211,7
2019**	3092,0	1788,5	5727,4	1204,5	220,5
2020**	2874,0	1673,0	5876,2	1140,4	200,7
2021**	2644,0	1544,0	5608,8	1094,3	202,2

* Джерело: [119].

** Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Додаток Г
Виробництво продукції тваринництва у фермерських господарствах
України*

Показники	2015р.	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств, тис. га	4343,7	4580,1	4707,2	4749,5	4817,8	...
у % до загальної в усіх категоріях господарств	10,5	11,0	11,4	11,5	11,7	...
Поголів'я великої рогатої худоби, на кінець року, тис. голів	106,3	106,5	106,3	103,3	104,0	110,4
у % до загальної в усіх категоріях господарств	2,8	3,0	3,2	3,3	3,6	4,2
Поголів'я корів, на кінець року, тис. голів	41,7	39,2	42,8	42,9	43,6	46,7
у % до загального в усіх категоріях господарств	1,9	1,9	2,2	2,4	2,6	3,0
Поголів'я свиней, на кінець року, тис. голів	276,1	238,9	255,4	284,0	292,9	279,5
у % до загального в усіх категоріях господарств	3,9	3,9	4,2	5,0	5,0	4,9
Поголів'я птиці, на кінець року, тис. голів	2538,9	3177,5	4039,1	4535,2	4749,9	5167,1
у % до загального в усіх категоріях господарств	1,2	1,6	1,9	2,1	2,4	2,5
Виробництво продукції тваринництва в постійних цінах 2016 р., млн. грн	2696,5	2785,5	2967,6	3243,8	3476,7	3838,6
у % до загального в усіх категоріях господарств	1,9	2,0	2,1	2,3	2,5	2,9
Виробництво м'яса в забійній вазі, тис. т	52,3	58,2	60,0	69,2	77,4	86,4
у % до загального в усіх категоріях господарств	2,3	2,5	2,5	2,8	3,1	3,5
Виробництво молока, тис. т	177,4	194,8	201,8	209,2	223,6	243,9
у % до загального в усіх категоріях господарств	1,7	1,9	2,0	2,2	2,4	2,8
Виробництво яєць, млн. штук	75,5	89,1	117,2	134,3	132,8	144,2
у % до загального в усіх категоріях господарств	0,4	0,6	0,7	0,8	0,8	1,0

* Розраховано за даними статистичних щорічників «Сільське господарство України» за відповідні роки [119].

Додаток Д

Утримання сільськогосподарських тварин у домогосподарствах сільської місцевості України*

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Частка домогосподарств, що утримували сільськогосподарських тварин, у загальній кількості домогосподарств, %	66,8	64,2	62,3	61,2
зокрема за видами тварин:				
велику рогату худобу	22,2	19,8	17,8	16,0
корів	21,4	18,9	17,3	15,5
свиней	26,4	24,5	23,5	22,8
овець	0,7	0,5	0,5	0,4
кіз	4,3	3,5	3,4	2,6
птицю	64,1	62,3	60,2	58,8
Кількість сільськогосподарських тварин з розрахунку на 10 домогосподарств, голів:				
великої рогатої худоби	4,1	3,6	2,9	2,5
корів	2,9	2,5	2,2	1,9
свиней	4,9	4,7	4,5	4,2
птиці	140	139	140	129
Частка домогосподарств, %, що використовували:				
ветеринарні перевірки	47,5	45,7	42,8	...
санітарну обробку тваринницьких приміщень	57,2	55,4	54,3	...
санітарний контроль якості молока	17,9	16,2	14,8	...

* Розраховано за даними статистичних бюлетенів «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості» за відповідні роки [83].

Додаток Е
Рівень споживання в Україні продуктів харчування тваринного
походження*

Показники	2015р.	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	2021р. до 2015 р., %, +/- п.
Споживання на одну особу за рік, кг: м'яса і м'ясопродуктів	50,9	51,7	52,8	53,6	53,8	53,0	104,1
у т. ч. яловичини і телятини	8,1	7,5	7,65	7,7	8,1	7,3	90,1
свинини	18,1	19,2	19,4	19,0	18,8	19,6	108,3
м'яса птиці	23,9	24,3	25,0	26,0	26,1	25,0	104,6
молока та молочних продуктів	209,9	200,0	197,7	200,5	201,9	201,5	95,9
яєць, штук	280	273	275	282	278	272	97,1
Споживання у відсотках до рекомендованої норми** :							
м'яса і м'ясопродуктів	61,3	62,3	63,6	64,6	64,8	63,8	+ 2,5 п.
молока та молочних продуктів	55,2	52,6	52,0	52,8	53,1	53,0	- 2,2 п.
яєць	96,6	94,1	94,8	97,2	95,9	93,7	- 2,9 п.

* Розраховано за даними статистичних збірників «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України» за відповідні роки [8].

** Згідно з «Орієнтовним набором продовольчої сировини і харчових продуктів забезпечення у середньому на душу населення України на 2005-2015 роки»: м'ясо і м'ясопродукти – 83 кг на одну особу в рік, молоко і молокопродукти – 380 кг, яйця – 290 шт.

Додаток Є

**Структура виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) тваринництва
у підприємствах України, 2020 р., %***

Види витрат	Вирощування на м'ясо					Моло- ко	Яйця птиці в шкара- лупі свіжі
	велика рогата худоба	свині	вівці	кози	птиця свійсь- ка		
Витрати – усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Прямі матеріаль- ні витрати – усьо- го	70,1	78,0	57,8	64,6	85,3	66,7	72,8
<i>у тому числі</i> - корми	57,8	65,8	48,4	45,7	70,2	53,3	57,7
пальне і мастиль- ні матеріали	3,1	1,1	2,3	4,8	0,6	3,0	0,5
решта матеріаль- них витрат	9,2	11,1	7,1	14,1	14,5	10,4	14,6
Прямі витрати на оплату праці	14,2	7,4	24,8	12,8	4,1	16,0	5,8
Інші прямі та за- гальновиробничі витрати – усього	15,7	14,6	17,4	22,6	10,6	17,3	21,4
<i>у тому числі</i> відрахування на соціальні заходи	3,1	1,7	5,5	2,8	0,9	3,5	1,2
амортизація	4,5	5,9	6,1	11,4	3,4	5,5	11,7
оплата послуг сторонніх органі- зацій	2,6	3,0	1,9	0,5	3,3	2,6	4,9
решта інших пря- мих та загально- виробничих ви- трат	5,5	4,0	3,9	7,9	3,0	5,7	3,6

* Розраховано за даними джерела [20].

Додаток Ж

**Витрати кормів на виробництво продукції тваринництва у
господарствах населення України, ц кормових одиниць**

Показники	2015р.	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	2021 р. до 2015 р., %,
Витрати кормів на виробництво 1 ц приросту великої рогатої худоби	8,36	8,93	8,18	7,60	7,07	6,36	76
Витрати кормів на виробництво 1 ц приросту свиней	8,05	6,58	6,29	6,08	5,85	6,13	76
Витрати кормів на виробництво 1 ц молока	0,95	0,93	0,92	0,91	0,88	1,01	106,3
Витрати кормів на одну умовну голову великої рогатої худоби	34,30	34,33	31,97	34,04	33,61	33,89	98,8
з них концентровані	10,74	10,71	10,33	11,17	11,56	11,88	110,6

* Розраховано за даними статистичних збірників «Тваринництво України» за відповідні роки [125].

Додаток 3

**Використання зерна на кормові цілі в сільськогосподарських
підприємствах України, тис. т ***

Показники	2015р.	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	2021 р. до 2015 р., %
Обсяг виробництва зерна	46506,6	47905,1	56096,2	59982,1	51718,0	69689,1	149,8
Використано зерна: на корм	1205,7	1325,4	1395,3	1352,7	1227,2	1706,0	141,5
для переробки на комбікорми	2379,3	2370,5	2430,4	2203,8	2172,9	2577,8	108,3
Використано на корм продуктів переробки (без комбікормів)	615,4	413,1	401,8	374,9	271,7	232,1	37,7

* Розраховано за даними статистичних збірників «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України» за відповідні роки» [8].

Додаток І

Профайл респондентів анкетного опитування сільськогосподарських підприємств Львівської області

Змінні	Категорія	Кількість підприємств що застосовують добавки	Кількість підприємств, що не застосовують добавки	Всього підприємств	Відсоток серед підприємств, що застосовують добавки	Відсоток серед підприємств, що не застосовують добавки	Відсоток тих, що застосовує добавки серед усіх підприємств галузі	Відсоток тих, що не застосовує добавки серед усіх підприємств галузі
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Спеціалізація підприємства	<i>Скотарство (всього)</i>	18	40	58	100	100	31,03	68,97
	1-50 голів	3	22	25	16,67	55,00	5,17	37,93
	51-100 голів	5	7	12	27,78	17,50	8,62	12,07
	101-1000 голів	9	10	19	50,00	25,00	15,52	17,24
	1001 і більше	1	1	2	5,56	2,50	1,72	1,72
	<i>Свинарство (всього)</i>	23	20	43	100	100	53,49	46,51
	1-50 голів	2	7	9	8,70	35,00	4,65	16,28
	51-100 голів	4	6	10	17,39	30,00	9,30	13,95
	101-1000 голів	9	5	14	39,13	25,00	20,93	11,63
	1001 і більше	8	2	10	34,78	10,00	18,60	4,65
	<i>Птахівництво (всього)</i>	21	3	24	100	100	87,50	12,50
	До 1 000 голів	0	0	0	0	0	0	0
	1 001-50000 голів	13	2	15	61,90	66,67	54,17	8,33
	50 001-100000 голів	3	0	3	14,29	0,00	12,50	0,00
	100001 і більше голів	5	1	6	23,81	33,33	20,83	4,17
	<i>Рибництво</i>	1	11	12	x	x	8,33	91,67

Продовження додатка І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Стаж підприємства на ринку	<i>Скотарство (всього)</i>	18	40	58	100	100	31,03	68,97
	Функціонує менше 3 років	1	0	1	5,56	0	1,72	0
	Функціонує від 3 до 10 років	4	3	7	22,22	7,50	6,90	5,17
	Функціонує понад 10 років	13	37	50	72,22	92,50	22,41	63,79
	<i>Свинарство (всього)</i>	23	20	43	100	100	53,49	46,51
	Функціонує менше 3 років	4	0	4	17,39	0	9,30	0
	Функціонує від 3 до 10 років	4	1	5	17,39	5,00	9,30	2,33
	Функціонує понад 10 років	15	19	34	65,22	95,00	34,88	44,19
	<i>Птахівництво (всього)</i>	21	3	24	100	100	87,50	12,50
	Функціонує менше 3 років	1	2	3	4,76	66,67	4,17	8,33
	Функціонує від 3 до 10 років	7	1	8	33,33	33,33	29,17	4,17
	Функціонує понад 10 років	13	0	13	61,90	0,00	54,17	0
	<i>Рибництво (всього)</i>	1	11	12	100	100	8,33	91,67
	Функціонує менше 3 років	0	0	0	0,00	0,00	0,00	0,00
	Функціонує від 3 до 10 років	1	2	3	100,00	18,18	8,33	16,67
	Функціонує понад 10 років	0	9	9	0,00	81,82	0,00	75

Продовження додатка І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Статус власника (власників) підприємства	<i>Скотарство (всього)</i>	18	40	58	100	100	31,03	68,97
	Підприємство є державною власністю	1	1	2	5,56	2,50	1,72	1,72
	Усі кінцеві бенефіціари підприємства є українськими	17	39	56	94,44	97,50	29,31	67,24
	Підприємство створене за участю іноземного капіталу	0	0	0	0,00	0,00	0,00	0
	<i>Свинарство (всього)</i>	23	20	43	100	100	53,49	46,51
	Підприємство є державною власністю	0	3	3	0,00	15,00	0,00	6,98
	Усі кінцеві бенефіціари підприємства є українськими	22	17	39	95,65	85,00	51,16	39,53
	Підприємство створене за участю іноземного капіталу	1	0	1	4,35	0,00	2,33	0
	<i>Птахівництво (всього)</i>	21	3	24	100	100	87,50	12,50
	Підприємство є державною власністю	1	0	1	4,76	0,00	4,17	0,00
	Усі кінцеві бенефіціари підприємства є українськими	20	2	22	95,24	66,67	83,33	8,33
	Підприємство створене за участю іноземного капіталу	0	1	1	0,00	33,33	0,00	4,17
	<i>Рибництво (всього)</i>	1	11	12	100	100	8,33	91,67
	Підприємство є державною власністю	0	0	0	0,00	0,00	0,00	0,00
	Усі кінцеві бенефіціари підприємства є українськими	1	11	12	x	x	8,33	91,67
	Підприємство створене за участю іноземного капіталу	0	0	0	0,00	0,00	0,00	0

Продовження додатка І

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Яку роль в Вашому підприємстві відіграє галузь тваринництва	<i>Скотарство (всього)</i>	18	40	58	100	100	31,03	68,97
	Другорядну (дає менше 20% доходів)	4	10	14	22,22	25,00	6,90	17,24
	Вагому (дає 20-50% доходів)	4	8	12	22,22	20,00	6,90	13,79
	Основну (дає понад 50 % доходів)	10	22	32	55,56	55,00	17,24	37,93
	<i>Свинарство (всього)</i>	23	20	43	100	100	53,49	46,51
	Другорядну (дає менше 20% доходів)	4	9	13	17,39	45,00	9,30	20,93
	Вагому (дає 20-50% доходів)	3	5	8	13,04	25,00	6,98	11,63
	Основну (дає понад 50 % доходів)	16	6	22	69,57	30,00	37,21	13,95
	<i>Птахівництво (всього)</i>	21	3	24	100	100	87,50	12,50
	Другорядну (дає менше 20% доходів)	2	0	2	9,52	0,00	8,33	0,00
	Вагому (дає 20-50% доходів)	2	0	2	9,52	0,00	8,33	0,00
	Основну (дає понад 50 % доходів)	17	3	20	80,95	100,00	70,83	12,50
	<i>Рибництво (всього)</i>	1	11	12	100	100	8,33	91,67
	Другорядну (дає менше 20% доходів)	0	0	0	0,00	0,00	0,00	0,00
	Вагому (дає 20-50% доходів)	0	0	0	x	x	0,00	0,00
	Основну (дає понад 50 % доходів)	1	11	12	100,00	100,00	8,33	91,67

Додаток К

Таблиця К1

Перелік основних імпортерів кормових амінокислот у 2020 році*, кг

п/н	Імпортери	Кількість	Частка імпорту
1	ПрАТ «Миронівський хлібопродукт»	12 048 500	23,9%
2	ТОВ фірма «Триплекс»	7 236 400	14,4%
3	ТОВ «ТД «СВІТ-АГРО»	4 941 800	9,8%
4	ТОВ «ПФГ «Нафтахім»	2 579 525	5,1%
5	ТОВ «Ясенсвіт»	2 356 500	4,7%
6	ТОВ «КАРГІЛЛ ЕНІМАЛ НУТРИШН»	2 159 000	4,3%
7	ТОВ «Д-Мікс Україна»	2 131 000	4,2%
8	ТОВ «Дербі»	2 088 000	4,1%
9	ТОВ «Коудайс Україна»	2 016 300	4,0%
10	ТОВ «ТРАУ НУТРИШИН Україна»	1 688 500	3,4%

* за даними джерела [45].

Таблиця К2

Перелік основних імпортерів кормових вітамінів у 2020 році*, кг

п/н	Імпортери	Кількість	Частка імпорту
1	ПрАТ «Миронівський хлібопродукт»	802 000	22,8%
2	ТОВ «Укрхімформація»	612 000	17,4%
3	ТОВ «ПФГ «Нафтахім»	378 000	10,7%
4	ГК «Єдінство»	303 915	8,6%
5	ТОВ «Ясенсвіт»	270 500	7,7%
6	ТОВ «БІОПРИМ»	213 100	6,0%
7	ТОВ «ТД «СВІТ-АГРО»	186 370	5,3%
8	ТОВ «АЛЬФА-ВЕТ»	114 752	3,3%
9	ТОВ «КАРГІЛЛ ЕНІМАЛ НУТРИШН»	111 950	3,2%
10	ТОВ «Цехаве Корм ЛТД»	71 875	2,0%

* за даними джерела [45].

Таблиця К3

**Перелік основних імпортерів кормових ферментів
у 2020 році*, кг**

п/н	Імпортери	Кількість	Частка імпорту
1	ТОВ «БІОХЕМ УКРАЇНА»	221 875	25,0%
2	ПрАТ «Миронівський ХП»	143 900	16,2%
3	ГК «Єдінство»	80 400	9,1%
4	ТОВ «ТД «СВІТ-АГРО»	76 100	8,6%
5	ПП «АТЛАС»	44 375	5,0%
6	ТОВ «КОМПАНІЯ «АГРОТРЕЙДХІМ"»	44 000	5,0%
7	ТОВ «АРЕАЛ ДНЕПР»	43 000	4,8%
8	ТОВ «АГРОСЕПЛАЙ»	35 560	4,0%
9	ТОВ «АГРО ФОРВАРД УКРАЇНИ»	30 775	3,5%
10	ТОВ «Ясенвіт»	25 000	2,8%

* за даними джерела [45].

Таблиця К4

**Перелік основних імпортерів кормових фосфатів
у 2020 році*, кг**

п/н	Імпортери	Кількість	Частка імпорту
1	ТОВ «Фрі-Сістем»	10 166 000	26,3%
2	ТОВ «ТД «СВІТ-АГРО»	9 340 000	24,2%
3	ПрАТ «Миронівський ХП»	6 340 190	16,4%
4	ПП «Лемар Агро»	3 014 000	7,8%
5	ТОВ «Ясенвіт»	2 672 000	6,9%
6	ПВП «Вибір»	1 980 000	5,1%
8	ТОВ «Дербі»	1 803 000	4,7%
7	ТОВ «ПФГ «Нафтахім»	1 654 600	4,3%
9	ТзОВ «Агролайф корми»	858 000	2,2%
10	ТОВ «Барко-Трейд»	324 500	0,8%

* за даними джерела [45].

Додаток Л

Список публікацій здобувачки за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Публікації у наукових фахових виданнях України

1. Яців І. Б., Темненко С. М. Формування кормової бази як чинника розвитку тваринництва у сільськогосподарських підприємствах. *Агросвіт*. 2020. №16. С. 24-31 (0,78 авт. арк., дисертантці належить 0,53 авт. арк., нею проведено аналіз статистичних даних про виробництво та використання кормів у сільськогосподарських підприємствах України).

2. Темненко С. Особливості формування пропозиції на ринку кормових добавок в Україні. *Аграрна економіка*. 2021. Т 14. №1-2. С.18-26 (0,73 авт. арк.)

3. Темненко С. Функціонування вітчизняного ринку кормових добавок та особливості формування попиту на них з боку тваринницьких підприємств. *Аграрна економіка*. 2021. Т14. №3-4. С.39-47 (0,70 авт. арк.)

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

4. Авдосьєва І. К., Сех О. А., Островська Л. Л., Темненко С. М. Лук'янчук І. В. Пробиотична кормова добавка – невід'ємний компонент в раціонах тварин і птиці. *Матеріали XV Міжнародної конференції і виставки «Птахівництво-2019»*. (Трускавець. 16-20 вересня 2019 р.). 2019. С. 17-27 (0,41 авт. арк., дисертантці належить 0,11 авт. арк., нею здійснено систематизацію пробиотичних кормових добавок, які зареєстровані в Україні, та їх групування за виробниками, країнами походження, цільовими видами тварин, фармацевтичною формою).

5. Темненко С. Особливості функціонування ринку кормових добавок. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій: матеріали XX Міжнародного науково-практичного форуму, 17-19 вересня 2019 р.* Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 90-93 (0,22 авт. арк.).

6. Темненко С. Нормативно-правове регулювання функціонування ринку кормових добавок в Україні. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій: матеріали XXII Міжнародного науково-*

практичного форуму, 5-7 жовтня 2021р. Львів: ННВК «АТБ», Т.1. 2021. С.154-158 (0,26 авт. арк.)

7. Темненко С. М. Особливості формування складу учасників ринку кормових добавок в Україні. *Організаційно-економічні та соціальні складові розвитку підприємництва: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 165-річчю заснування університету та 70-річчю створення економічного факультету*. Львів: Львівський національний університет природокористування. 2022. С. 253-256. (0,18 авт. арк.)

Інші публікації

8. Темненко С. М. Застосування стандартів належних практик, як допоміжний елемент системи постмаркетингового нагляду у ветеринарній фармації України та їх роль у боротьбі із фальсифікацією ветеринарних лікарських засобів. *Науково-технічний бюлетень Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок і Інституту біології тварин*. 2018. Вип. 19, № 1. С. 366-371 (0,40 авт. арк.)

9. Темненко С. М. Поняття ринку в економічній теорії. *Науково-технічний бюлетень Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок і Інституту біології тварин*. 2020. Вип. 21, № 1. С. 222-227 (0,51 авт. арк.)

10. Авдосьєва І. К., Темненко С. М., Фляк Л. І. Рослинні кормові добавки з умістом орегано як альтернатива антибіотикам. *Тваринництво сьогодні*. 2021. №8. С. 66-71 (0,58 авт. арк., дисертантці належить 0,21 авт. арк., нею здійснено огляд та аналіз зареєстрованого асортименту рослинних кормових добавок на ринку України).

Додаток М

Державна служба України з питань
безпеки харчових продуктів
та захисту споживачів

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
КОНТРОЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ВЕТЕРИНАРНИХ
ПРЕПАРАТІВ ТА КОРМОВИХ ДОБАВОК

вул. Донецька, 11, м. Львів, 79019
тел.: (032) 252 33 72; факс: (032) 252 27 78
e-mail: secretar@scivp.lviv.ua www.scivp.lviv.ua
ЄДРПОУ 00485670

State Service for Food Safety and
Consumer Protection
of Ukraine

STATE SCIENTIFIC RESEARCH CONTROL
INSTITUTE OF VETERINARY MEDICAL
PRODUCTS AND FEED ADDITIVES

Donetska str., 11, Lviv, 79019, Ukraine
tel.: +380 32 252 33 72; fax: +380 32 252 27 78
e-mail: secretar@scivp.lviv.ua www.scivp.lviv.ua
EDRPOU 00485670

№ 1462 - Тс/05 від « 15 » 09 2022 на № _____ від « _____ » _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Темненко Софії Миколаївни

«Формування та розвиток ринку кормових добавок»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань
05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка»

Дослідження Темненко С.М. виявили низку важливих проблем у формуванні вітчизняного ринку кормових добавок та функціонування державної системи гарантування їх безпеки. Ці проблеми підніматимуться нашими спеціалістами на засіданнях профільних комітетів Кабінету Міністрів України та на спільних нарадах Держпродспоживслужби України. Окремо планується провести ряд зустрічей та обговорень із представниками Європейської бізнес-асоціації та Асоціації виробників і дистриб'юторів ветеринарних препаратів та кормових добавок.

Детальне опрацювання дисертанткою державного реєстру ветеринарних препаратів, кормових добавок, готових кормів та преміксів а також проведений аналіз коротких характеристик зареєстрованих в Україні кормових добавок дав змогу дослідниці класифікувати кожну добавку у відповідності до європейської системи класифікації. Результати цієї роботи використовуються нами при виконанні НДДКР 0120U100964 «Розроблення та впровадження системи оцінки якості, безпеки та ефективності ветеринарних лікарських засобів та кормових добавок у відповідності до міжнародних вимог».

У той же час, запропонований Темненко С.М. методичний підхід до класифікації кормових добавок буде використаний при створенні інформаційної системи моніторингу обігу кормових добавок і прийнятий у практичне застосування нашою лабораторією контролю кормових добавок та преміксів.

Заступник директора з наукової роботи
доктор ветеринарних наук

Віктор МУЗИКА

+38 (044) 273-20-87 07834, Україна,
273-20-88, 599-60-71 Київська область,
admin@kronosagro.net Бородянский р-н,
www.kronosagro.net с. Озера, вул. Шевченка, 18-Б

Код ЄДРПОУ 32430604
Р/р 2600449628 в «Райффайзен Банк АВАЛЬ»
м. Київ, МФО 380805

КРОНОС

ПРИВАТНЕ ПІДПРИЄМСТВО

Вих. № 26
Від 15/09/2022 року

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Темненко Софії Миколаївни
«Формування та розвиток ринку кормових добавок»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань
05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка»

ПП «Кронос Агро» засвідчує, що наукові розробки, викладені в дисертаційній роботі Темненко Софії Миколаївни, знайшли своє застосування у діяльності нашого підприємства.

Впровадження запропонованих Темненко С.М. методичних підходів до способу класифікації кормових добавок, зокрема у поділі добавок за способом їх виготовлення, метою застосування та за цільовими видами тварин, дозволило зручно систематизувати наявний масив інформації, щодо способів контролю якості, оцінки безпечності та ефективності застосування кормових добавок, що виготовляються нашим підприємством.

Особливу практичну значимість для нас мають запропоновані методичні засади дослідження ринку кормових добавок, що ґрунтуються на результатах обстеження сільськогосподарських підприємств; а також приведена оцінка конкурентного середовища на ринку кормових добавок. Наведені висновки будуть враховані при розробці маркетингової стратегії ПП «Кронос Агро» на 2023-2028 роки.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду, в якій проводитиметься захист дисертації Темненко С. М.

Директор

Ілля МАРТИНЮК

Заступник директора
з наукової роботи, к.б.н.

Федір МАРЧЕНКОВ

**ЛЬВІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

**LVIV
NATIONAL
ENVIRONMENTAL
UNIVERSITY**

вул. Володимира Великого, 1, м. Дубляни,
Львівський район, Львівська область, 80381,
Україна
тел.: (032)22-42-335, факс: (032)22-42-919,
e-mail: rectorat@lnup.edu.ua

1, Volodymyra Velykoho Str., Dublyany,
Lviv district, Lviv region, 80381
Ukraine
phone: (032)22-42-335, fax: (032)22-42-919,
e-mail: rectorat@lnup.edu.ua

19.09.2024р № 01-28-01-950
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Темненко Софії Миколаївни
«Формування та розвиток ринку кормових добавок»
на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань
05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка»

Львівський національний університет природокористування засвідчує, що наукові розробки, які викладені в дисертаційній роботі Темненко Софії Миколаївни, використовуються в навчальному процесі університету при викладанні дисциплін «Економічний аналіз та ринкові дослідження», «Організація агробізнесу», «Наукові дослідження в економіці». Зокрема, при розробці навчальних матеріалів для цих дисциплін використані напрацювання щодо: оцінки конкурентного середовища на товарному ринку, з'ясування особливостей функціонування товарних ринків на основі їх класифікації за низкою ознак; врахування в бізнесовій діяльності євроінтеграційних планів України, що вимагає запровадження стандартів ЄС щодо якості та безпеки агропродовольчої продукції; організації анкетного опитування сільськогосподарських підприємств.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду, в якій проводитиметься захист дисертації Темненко С. М.

Перший проректор
професор

Віталій БОЯРЧУК

Завідувач кафедри підприємництва,
торгівлі та біржової діяльності
професор

Юрій ГУБЕНІ